

UIT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Statspolitiets Tromsøavdeling 1941-1945

En undersøkelse av Statspolitiet i Tromsø med underavdelingene Narvik og Kirkenes

Mathias Eriksen

HIS-3900 - Masteroppgave i historie. Juni 2020

Forord:

Jeg vil rette en stor takk til min veileder Stian Bones for å ha gitt gode tilbakemeldinger under hele prosessen med å skrive denne oppgaven. Jeg vil også gi en takk til Fredrik Fagertun for lån av forskningsmateriell og kilder. En takk går også til Riksarkivet som har vært behjelpelig med å finne frem til de forskjellige landssviksakene, og for å ha skannet og tilsendt meg dokumenter uten å kreve et øre for det. En stor takk går også til familien min, og min pappa, Gunnar Eriksen, som har vært villig til å lese gjennom masteroppgaven og gi tilbakemeldinger på innhold og språk.

Mathias Eriksen

Tromsø, juni 2020.

Forkortelser

RA – Riksarkivet

Stapo – Statspolitiet

Grepo – Grensepolitiet

UP – Utrykningspolitiet

SS – Schutzstaffel

Sipo – Sicherheitspolizei / Det tyske sikkerhetspoliti

SD – Sicherheitsdienst

KdS – Kommandeur der Sipo und des SD

Gestapo – Geheime Staatspolizei

NS – Nasjonal Samling

NSUF – Nasjonal Samlings Ungdomsfylking

RSHA – Reichssicherheitshauptamt

Innhold

1. Presentasjon av emnet.....	1
1.1 Problemstilling.....	2
1.2 Grunnlag og begrensninger.....	3
1.3 Begreper og teori.....	4
1.4 Kilder og metode.....	5
1.5 Litteratur.....	7
1.6 Forskningsetiske hensyn.....	9
2. Mellomkrigstidens Statspoliti og okkupasjonen.....	9
2.1 Politietaten før krigen.....	10
2.2 Statspolitiet før og under okkupasjonen.....	10
2.3 Okkupasjonen.....	14
3. Statspolitiets Tromsøavdeling med underavdelinger som gruppe.....	15
3.1 Førkrigsansatte i politiet.....	18
3.1.1 Lokaltilknytning blant førkrigsansatte.....	21
3.1.2 Frafall.....	21
3.1.3 Avansement og utdanning blant de førkrigsansatte.....	24
3.2 Uøvde og reservekonstabler.....	28
3.2.1 Alder, lokal tilknytning og yrkesbakgrunn.....	28
3.2.2 Ansettelse og frafall – forakt for arbeidet?.....	31
3.2.3 Avansement og utdanning.....	34
3.3 Nordnorsk tilknytning – nære relasjoner før krigen?.....	36
3.4 Liste over ansatte og ideologisk påvirkning som faktor.....	38
3.5 Oppsummering.....	44
4. Et politisk politi: oppgaver og arbeidsformer.....	45
4.1 Forholdet mellom Statspolitiet og det ordinære politi i Nord-Norge.....	45
4.2 Fordeling av arbeidsoppgaver mellom politiet og Statspolitiet.....	47
4.3 Statspolitiets postkontroll.....	49
4.4 Konflikt med kirke og skole.....	51
4.4.1 Statspolitiet i konflikt med skole og elever.....	56
4.5 Samvirke med grensepolitiet – flyktningstrømmer, beslag og gisselarrestasjoner.....	59
4.5.1 Samarbeid mellom Statspolitiet og Grensepolitiet i Narvik.....	60
4.5.2 Samarbeid mellom Statspolitiet og Grensepolitiet i Tromsø.....	62
4.5.3 Statspolitiet og Grensepolitiet – hvem var den egentlige lederen?.....	63
4.5.4 Flyktningesaker – konsekvensene av å forlate landet ulovlig.....	65
4.5.5 Gisselarrestasjoner.....	68

4.5.6 Reine-raidet og andre masserømninger.....	70
4.6 Jødeaksjonen i nord og Statspolitiets rolle	73
4.6.1 Overtatte effekter og boliger fra jødene av Statspolitiets ansatte	76
4.6.2 Bidrag fra Statspolitiet for å hjelpe jødene	77
4.6.3 Landssvikoppgjøret – dommen over Statspolitiets deltagelse i jødeaksjonene	78
4.7 Oppsummering.....	79
5. Forholdet til tyske sikkerhetstjenester.....	81
5.1 Organiseringen av Det tyske sikkerhetspolitiet i Norge	82
5.1.1 Samarbeidet mellom Statspolitiet og Sipo- og SD i Nord-Norge.....	83
5.1.2 Samarbeid med Sipo i Narvik.....	89
5.1.3 Samarbeid med Sipo i Kirkenes	92
5.1.4 Statspolitiets rolle under evakueringen av Finnmark	97
5.2 Abwehr og Statspolitiet.....	99
5.2.1 Statspolitiansatte ved Abwehr i Tromsø	102
5.2.2 Statspolitiansatte ved Abwehr i Kirkenes.....	106
5.3 Konklusjon	110
6. Bruk av vold og tortur i Statspolitiet Nord-Norge	111
6.1 Tilfellene av vold og bruk av tortur under avhør.....	112
6.2 Hva visste lederne?	115
6.3 Personalsaker og oppførsel utenfor tjenesten.....	116
6.4 Oppsummering.....	119
7. Konklusjon	119
Kilder.....	124
Litteraturliste.....	125

1. Presentasjon av emnet

Det norske statspolitiet var i starten en utrykningsstyrke under Justisdepartementet på 1930-tallet. Enheten ble etablert i 1932 i kjølvannet av det såkalte «Menstadslaget».¹ Under okkupasjonen ble Karl A. Marthinsen leder for Statspolitiet den 10. mars 1941 noe som fikk store innvirkninger for Statspolitiet og dets historie. Avdelingen ble nazifisert og skulle kun bestå av medlemmer fra NS som ble tatt inn fra det ordinære politiet, hirden og andre yrker. Statspolitiet var ferdig organisert og fungerende som et politisk politi den 1. juli 1941. Det norske Statspolitiet, bedre kjent som «Stapo» ble et norsk motsvar til det tyske statspolitiet Gestapo.² Statspolitiet var et politisk politi som tok seg av saker av politisk karakter. Stapo besto kun av nordmenn, men samarbeidet og hadde tett kontakt med det tyske Sipo som de også fikk oppdrag og ordrer ifra.³

Statspolitiet hadde en avdeling i de fleste store norske byer inkludert Tromsø, Narvik og Kirkenes. På disse tre nordnorske avdelingene jobbet det 36 tjenestemenn som hadde ansvarsområdet for hele Troms, Finnmark og den nordlige delen av Nordland. Administrativt hørte hele dette området inn under Statspolitiet i Tromsø. Statspolitiets nordligste avdelinger var hver for seg de minste av samtlige distriktsavdelinger i forhold til antall ansatte, og var de eneste avdelingene uten en kvinnelig ansatt utenfor kontorvirksomhet. Statspolitiets nordligste avdelinger måtte dekke et større geografisk område enn de andre avdelingene i Norge, et område som strakk seg fra den nordlige delen av Nordland og helt til Øst-Finnmark, samt ha ansvaret for de norske grensestasjonene som lå ved grensene til Finland og Sverige.⁴ I Tromsø hadde Statspolitiet sine kontorer i Grønnegata 102, i Kirkenes i Parkveien 20 og i Narvik trolig ved politistasjonen. Det var også Statspoliti i Salten og på Helgeland, men disse områdene hørte inn under Trondheim politidistrikt.

Noe av det som er spennende med de nordnorske avdelingene til Statspolitiet er at de var de nordligste av alle avdelinger og de dekket det desidert største geografiske området, den lå i periferien av Norge og de områdene tyskerne kontrollerte under krigen. I tillegg var mange av de som jobbet i Nord-Norge beordret dit mot sin vilje fra avdelinger sørpå som årsak av disiplinære grunner, eller som straff for latskap på jobb. De samarbeidet også nært med Det

¹ NOU 2017:9, Politi og bevæpning – Legalitet, nødvendighet, forholdsmessighet og ansvarlighet, kap. 4 Politihistorie.

² Berit Nøkleby 2010 side 26.

³ Berit Nøkleby 2010 side 28-29.

⁴ Eirik Veum 2012 side 466-467.

tyske sikkerhetspolitiet, og samtlige avdelinger til Statspolitiet måtte rapportere alt av betydning til tyskerne. Sigurd Hagen var fullmektig og leder for Statspolitiet i Tromsø den lengste tiden, men var ikke den eneste lederen for Tromsøavdelingen. Den første lederen var politiinspektør Jacob Carl Lothe og den siste var Gunnar Killi.

1.1 Problemstilling

«Det var Statspolitiet – ikke Politidepartementet – som var kjernen i det nazistiske undertrykkelsesapparatet på norsk side mellom 1940 og 1945»⁵ Sitatet er fra historiker Kjetil Braut Simonsens doktoravhandling om Politidepartementet og Forsyningsdepartementet under okkupasjonen.

Sjefen for hele det norske Statspolitiet, Karl A. Marthinsen, uttalte også at Statspolitiet skulle bestå av «virkelige kjempere», det vil si ideologisk overbeviste tjenestemenn.⁶ En hovedproblemstilling for denne avhandlingen er derfor å kartlegge Statspolitiet i Tromsø med underavdelingene i Narvik og Kirkenes, og avklare sosial bakgrunn, alder og politisk innstilling overfor det nye okkupasjonsregimet. I hvilken utstrekning gikk de inn for nazifiseringen, og i hvilken utstrekning arbeidet de mot den sivile motstanden?

Karl Marthinsen og politipresidenten i Politidepartementet, Jonas Lie, hadde begge erfaring med politiarbeid i Nord-Norge før krigen. De hadde arbeidet med overvåking og etterforskning langs grenseområdene til Finland, og overvåket kommunister i Øst-Finnmark. En del av problemstillingen blir derfor å undersøke nettopp grenseproblematikken i nord, spesielt etter den tyske invasjonen av Sovjetunionen som førte til at grensen mot Sovjet ble til en krigsfront. Fikk grensespørsmålet, som var et større faremoment i nord, innvirkning på Statspolitiets virksomhet? Angående grensespørsmålet i nord blir det også viktig å undersøke Statspolitiets samarbeid med underavdelingen Grensepolitiet som hadde særlig ansvar for å vokte grensene. Like viktig som grenseproblematikken blir det å undersøke samarbeidet med tyske sikkerhetstjenester slik som Sipo og Abwehr, herunder:

- Jødeaksjonen
- Bruk av vold og tortur av Statspolitiets tjenestemenn, var de uten bakgrunn fra politiet før krigen mer villig til å bruke tyske metoder enn de førkrigsansatte?

⁵ Kjetil Braut Simonsen 2016, side 128-129.

⁶ Fullt sitat: «[...] virkelige kjempere som med liv og sjel ville gå inn for oppgavene» side 1 Sivert Haugejorden.

Jeg vil prøve å undersøke problemstillingene ovenfor så langt det er mulig i forhold til kildematerialet. På grunn av at jeg dekker tre avdelinger over et ganske stort geografisk område vil selvfølgelig graden av dekning variere i hver problemstilling som skal undersøkes. Forskningslitteraturen om de nordnorske avdelingene er ganske tynt, og det vil følgelig være nødvendig at det gjøres en større undersøkelse av emnet da det per dags dato er såpass dårlig dekket.

1.2 Grunnlag og begrensninger

Hovedgrunnlaget for oppgaven er kilder oppbevart ved Riksarkivet i Oslo tilhørende hvert enkelt medlem av Statspolitiet i Nord-Norge som ble dømt under landssvikoppgjøret. På grunn av at jeg befinner meg i Tromsø som masterstudent er det følgelig begrenset hvor mye tid jeg kan oppholde meg i Oslo for å gjøre arkivundersøkelser. Da jeg skulle fullføre arkivundersøkelser våren 2020 var Riksarkivet stengt pga. utbruddet av coronaviruset. Noen få undersøkelser av enkelte tjenestemenn falt vekk da muligheten for å undersøke ikke lenger var mulig. Men disse manglene dekkes til dels over av at hver tjenestemann mer eller mindre omtales i nesten hver landssviksak gjennom avhør og lignende materiell. Av de tjenestemennene som jeg ikke fikk undersøkt er som følgende: Jon Bell Breivik, Gullik Heitmann, Per Kristian Severin Danielsen, Thorstein Dragly, Torfinn Husby, Erling Strømsnes, Oskar Waldemarsen og Harald Pedersen. Opplysninger om alle som arbeidet ved Narvikavdelingen dukker opp i landssviksaken mot Hans Peder Akerøy som jeg har gjennomgått, og dekningsgraden av disse svekkes ikke noe særlig. For de to lederne av Kirkenesavdelingen så mangler jeg en del opplysninger om Heitmann og Bell Breivik, men jeg har landssviksakene mot de øvrige av ansatte der.

Et første grunnlag for å finne hvem som arbeidet hos Statspolitiets nordnorske avdelinger er journalist og forfatter Eirik Veums bok, *Nådeløse nordmenn: Statspolitiet*. Her omtales en rekke nordmenn som arbeidet ved de nordnorske avdelingene som ble gjenstand for min første arkivundersøkelse.⁷ Enkelte av de som dukker opp på Veums liste fant jeg ikke bevis for at hadde jobbet ved avdelingen, og de faller bort. Etter min første undersøkelse på Riksarkivet fikk jeg tak i et avhør av overbetjent Per Mortensen ved Tromsøavdelingen, hvor han skrev ned en utvidet liste av de ansatte hos samtlige nordnorske avdelinger basert på hans kartotek.⁸ Jeg har valgt å ikke undersøke sakene mot de som primært arbeidet med kontorsaker da det virker som de ikke begikk noen større lovbrudd enn å være medlemmer av

⁷ Eirik Veum side 485-492.

⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, tilleggforklaring av Per Mortensen (dok. 8?), side 8-9.

Nasjonal Samling. Videre vil jeg heller ikke undersøke de mange vikarene som ble tilsendt nordover, da de var her på midlertidig basis. Kun landssviksakene mot de som var fast ansatt og drev med politiarbeid hos de nordnorske avdelingene til Statspolitiet er undersøkt. Opprinnelig var planen kun å dekke Tromsøavdelingen, men ettersom jeg foretok undersøkelser ble det klart at kontorene i Kirkenes og Narvik var underlagt Tromsøavdelingen, og det fantes flere forbindelser mellom disse avdelingene som var viktige å undersøke for å få dannet et mer helhetlig bilde. Bodø og Helgeland politidistrikt var underlagt Trondheim som tidligere nevnt, og vil følgelig ikke undersøkes.⁹

1.3 Begreper og teori

Et sentralt begrep er «kollaborasjon» som opprinnelig stammer fra det latinske ordet «collaborare», og som betyr samarbeid. Fra og med rettsoppjøret etter andre verdenskrig har begrepet blitt synonymt med landsforræderi, og inneholder delvis moralske undertoner. Jeg velger å bruke samme definisjon av begrepet som Kjetil Braut Simonsen, hvor begrepet blir brukt som en paraplybetegnelse for *ulike former for* samhandling mellom okkupant og okkupert.¹⁰ Spesielt gjelder dette for det asymmetriske forholdet som utviklet seg mellom okkupant og den okkuperte befolkningen under krigen. Kollaborasjonsbegrepet kan videre skilles inn i to deler: *tvangsbaserte* og *frivillige* former for kollaborasjon. En form for *tvangsbasert kollaborasjon* er tilfeller hvor en aktør vil trues med represalier om de ikke implementerer okkupantens ønskede nasjonalsosialistiske tiltak og lignende. Videre må man ta i betraktning i hvor stor grad aktøren i en tvangssituasjon var utsatt for *sterkt press*. En *frivillig* form for kollaborasjon er hvor en aktør selv har foreslått og gjennomført nasjonalsosialistiske tiltak på selvstendig initiativ, uten noen press eller påtrykk fra okkupanten.¹¹

Kjetil Braut Simonsen deler videre inn den frivillige formen for kollaborasjon inn i tre underkategorier: *ideologisk*, *interessemaksimerende* og *pragmatisk kollaborasjon*. *Ideologisk kollaborasjon* kan forstås som samhandling med okkupasjonsmakten basert på en oppslutning om nasjonalsosialismen som politisk og ideologisk prosjekt. Nasjonal Samling var et organisatorisk uttrykk for den norske nasjonalsosialismen, uten at medlemskap etter min mening dermed skal forstås som en direkte variant av kollaborasjon da det eksisterte passive medlemmer. *Interessemaksimerende kollaborasjon* er basert på et ønske om å fremme

⁹ Op.cit.

¹⁰ Kjetil Braut Simonsen 2016, side 26-27.

¹¹ Kjetil Braut Simonsen 2016, side 29.

egeninteresser eller å forbedre en gruppe eller institusjons posisjon i samfunnet. På individuelt plan faller følgende innenfor begrepet: personlig makt, sosialt avansement eller å høste økonomisk gevinst. *Pragmatisk – ikke ideologisk – kollaborasjon* sikter til at en viss samhandling med okkupanten var *nødvendig* for å holde hjulene i gang. Embets- og tjenestemenn kunne gjøre sitt for å bremse okkupantens og ideologiske kollaboratørens avgjørelser, og samtidig ha forbindelser med motstandsbevegelsen.¹²

Ideologiens rolle har vært sentralt i debatten om å forklare årsaken til det tyske militær- og politiapparatets brutalitet og formidable kampmoral under andre verdenskrig, og hva som kan forklare denne adferden. Ifølge Sigurd Sørli så har forskerne delt seg inn i to leire: Den ene gruppen forklarer adferden først og fremst intensjonalt og ideologisk, det vil si som et produkt av en nasjonalsosialistisk overbevisning. Den andre gruppen hevder at adferden hovedsakelig er determinert av situasjonsbestemte faktorer, det vil si av krigens logikk, gruppepress, rolle forståelse og autoritetsrespekt.¹³ Lignende perspektiver kan overføres til Statspolitiet for å forklare hvordan enkelte har handlet ut fra en nasjonalsosialistisk idealisme, eller hvordan gruppepress og respekt for sine overordnede har påvirket deres handlingsmønster. Hos Statspolitiets førkrigsansatte kan dette forstås som *lojalitet* til etaten og et ønske om å videreføre politiarbeidet under okkupasjonen, fordi det hadde vært best for befolkningen om de forble i sine stillinger, og at disse stillingene ikke ble overtatt av tyskerne. Dette kan også beskrives som pragmatisk kollaborasjon.

Videre når det gjelder idealisme kan man ta hensyn til tre typer motiver: ønsket om å bidra til et mest mulig selvstendig og sterkt Norge, ønsket om å kjempe mot kommunismen og Sovjetunionen, og ønsket om å vise solidaritet med det finske nabofoelket. De fleste norske krigsfrivillige har etter krigen avvist at de sluttet opp om SS' politiske ideer, mange av disse var overbeviste nasjonalister og antikommunister, men har ikke sluttet opp rundt en idealisme som minner om tysk nazisme.¹⁴ Å spore lignende motiver hos det som skulle være den norske delen av det nazistiske undertrykkelsesapparatet, det vil si Statspolitiet, vil følgelig være relevant.

1.4 Kilder og metode

Oppgaven vil basere seg på dokumentene som finnes i landssviksakene mot de ansatte i Statspolitiet som finnes hos Riksarkivet i Oslo. Det finnes forskjellige kildetyper innad i

¹² Kjetil Braut Simonsen 2016 side 29-30.

¹³ Sigurd Sørli 2015 side 23.

¹⁴ Sigurd Sørli 2015 side 423-425.

mappene tilhørende hver landssviksak som kan brukes på forskjellige måter i denne oppgaven. Aktuelle kilder i landssviksakene er rettsbøker, avhør og rapporter, brev og telegrammer fra de nordnorske avdelingenes samtid. Når det gjelder rapporter og brev så kan det for eksempel stå at X har arrestert Y og vil føre dem til arresten. Da levnes det liten tvil om de faktiske forhold. Men avhør derimot er det viktigere med kildekritiske betraktninger. Alle avhør er gjort etter krigen, og bærer gjerne preg av at den avhørte vil straffes på mildeste måte, og dermed ofte setter seg selv i et bedre lys eller skylder på andre. Av andre type avhør finnes det vitneavhør og avhør av Statspolitiets ofre. Men i mange tilfeller er det ikke lett å bli klok av disse avhørene, da det finnes mange anklager særlig om voldsbruk fra Statspolitiet som er vanskelig å bevise på grunnlag av avhør alene.

Da vil rettsbøkene være en bedre kilde for å finne svar på tilfeller av vold og tortur for eksempel, men også andre forhold. Rettsbøkene er nedskrevne sammendrag av rettssaken mot de anklagde i landssviksakene. I disse bøkene fremkommer det hva den anklagde er tiltalt for og hva retten har funnet bevist. Hva retten har funnet bevist i landssviksakene vil danne hovedgrunnlaget for oppgaven, og avhør og rapporter fra samtiden kan supplere de beviste tilfellene fra rettsboka med tilleggsinformasjon. På grunn av landssviksakenes store omfang vil jo ikke alt som Statspolitiet har foretatt seg under krigen være bevist. Man kan for eksempel anta at det finnes mørketall i forhold til beviste tilfeller av vold. I tillegg går mange av rettsbøkene ikke inn i Statspolitiets rolle i jødeaksjonen for eksempel, og da er det viktig å bruke andre kilder enn rettsbøkene.¹⁵

Dette gjelder spesielt i tilfeller hvor ansatte har arbeidet ved flere avdelinger lengre sør og blitt undersøkt og dømt ved politikamre utenfor Nord-Norge. Som et eksempel på dette vil jeg fremheve Gunnar Killi som arbeidet ved Bergen-, Kirkenes- og Tromsøavdelingen til Statspolitiet. Killi ble dømt i Bergen Tinghus. Når det gjelder forhold som ble bevist mot ham bemerker retten følgende om tiden i Nord-Norge:

Etter søknad tiltrådte tiltalte den 15/2-44 som politifullmektig og leder av statspolitiet i Kirkenes, og tjenestegjorde som sådan til slutten av oktober 1944, da Kirkenes ble evakuert, og han reiste fra stedet sammen med det tyske sikkerhetspoliti. Som leder av statspolitiet fortsatte han postkontrollen i Kirkenes for å etterspore «illegal» virksomhet, ledet statspolitiet på vanlig måte i kampen mot motstandsbevegelsen, og samarbeidet herunder med det tyske sikkerhetspoliti. Han sendte således rapport til sikkerhetspolitiet om «ulovlig» radiolytting og «ulovlig» besittelse av våpen.

¹⁵ Se kapittel 4 og underkapitlet om jødeaksjonen i denne oppgaven.

Den 1/3-45 tiltrådte tiltalte som politifullmektig og leder av statspolitiet i Tromsø, og tjenestegjorde som sådan til kapitulasjonen.¹⁶

Retten beskriver hans tid i Nord-Norge svært vagt, uten å beskrive hvilke lovbrudd han har begått. Det skal ha forekommet to anklager om bruk av vold mot Gunnar Killi under hans tid i Nord-Norge, men disse nevnes ikke i rettsaken.¹⁷ Det vil derfor selv med hjelp av rettsbøker i enkelte tilfeller være vanskelig, eller til og med umulig, å komme til bunns i hva som faktisk har skjedd. I enkelte tilfeller har Riksarkivet mistet landssviksamapper da de ble overført fra Nord-Norge til Oslo. Dette har skjedd med saken mot Harald Alf Tørseth ved Kirkenesavdelingen, hvor det eneste gjenværende dokumentet fra saken mot ham er en kopi av rettsboken. Med bruk av denne er det mulig å finne ut hva han har gjort seg skyldig i, men det vil ikke være mulig å utdype dette med avhør eller andre opplysninger.

De nevnte kildekritiske bemerkningene er eksempler på den kvalitative metoden jeg benytter for å gå dypere i arkivmaterialet jeg skal bruke i denne oppgaven. Det er derfor nødvendig å kunne tolke hver kilde: hva står det i kildene og hva menes i teksten, hvem skrev kilden og hva bruktes den til, var forfatterens bakgrunn og er kilden troverdig? Ikke minst i hvilken kontekst ble kilden skrevet i? For eksempel hvordan påvirket krigens gang mot slutten Statspolitiets mentalitet: kan man spore tvil i Statspolitiets rapporter ettersom krigen nærmet seg sin slutt eller forsvant motivasjonen til å arrestere motstandere? Var det noen gang stilt spørsmål om hva de gjorde som ansatte i Statspolitiet var human, slik som arrestasjonene av jødene?¹⁸

Et visst innslag av sammenligning blir det også, ettersom Sivert Haugejorden har skrevet en masteroppgave om Bergensavdelingen.. For å kunne trekke frem det unike i et studieobjekt og for å kunne stille nye spørsmål så er det nyttig å sammenligne. For eksempel: Var vold og tortur som metode like utbredt i Tromsø som i de andre avdelingene til Statspolitiet i andre byer i Norge? Sammenligningen blir dermed heuristisk: at man søker ny kunnskap og er på jakt etter gode spørsmål.¹⁹

1.5 Litteratur

Det som er enkelt å fastslå basert på den litteraturen jeg har gått gjennom er at Statspolitiets avdelinger i Nord-Norge er de avdelingene av samtlige norske avdelinger som det er skrevet

¹⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 89, rettsbok, side 13-14.

¹⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 1a i ukjent mappe, tiltalebeslutninger mot Gunnar Killi datert 15. oktober 1947 signert av Inspektør H. Mundal, side 3-4.

¹⁸ Knut Kjeldstadli 1999, side 183-190.

¹⁹ Opcit, side 261-268

minst om. For eksempel er det i Eirik Veums bok *Nådeløse nordmenn; Statspolitiet* skrevet 200 sider om Statspolitiets avdeling i Oslo sammenlignet med 27 sider som er skrevet om avdelingen i Tromsø.²⁰ På generell basis kan man også si at det finnes få akademiske studier og fremstillinger av hver enkelt statspolitiavdeling. Av ulike årsaker har det ikke vært en stor interesse for å dekke dette feltet. Historiker Kjetil Braut Simonsen skriver at politihistorie med unntak av okkupasjonstiden har blitt viet liten plass i norsk historieskrivning, og han mener den har hatt en populærvitenskapelig karakter.²¹ I nyere tid har det kommet en rekke verk som omtaler politihistorie fra Universitet i Oslo i form av masteroppgaver og doktorgradsavhandlinger. Sivert Haugejordens masteroppgave om Statspolitiets Bergensavdeling fra 2016 er relevant fordi den tar opp en rekke kritiske momenter som også er gjeldende for de nordnorske avdelingene, samt vil være nyttig som et sammenligningsgrunnlag. Det samme kan sies om en annen masteroppgave fra UiO, Jo S. Refseths oppgave under tittelen, *Politiets fortidsbearbeidelse*, som inneholder et kapittel om politiets okkupasjonshistorie.

Berit Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef Karl A. Marthinsen*, er et biografisk verk som følger lederen for Statspolitiet og senere sikkerhetspolitiet Karl A. Marthinsen. Boka inneholder for det meste detaljer om hans arbeid som sjef for Statspolitiet og sikkerhetspolitiet hvor det meste av hans arbeid foregikk i Oslo. Men boka inneholder en god oversikt over Statspolitiets struktur og hvordan de samarbeidet med tyskerne som er brukbart materiale hva det gjelder Statspolitiets struktur.²² Kjetil Braut Simonsen, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand; En analyse av Politidepartementet og Forsyningsdepartementet, 25. september 1940 – 8. mai 1945*, er en doktorgradsavhandling om politidepartementet og forsyningsdepartementet under andre verdenskrig. Inneholder en rekke interessante teoretiske begreper som vil være brukbar for denne oppgaven, og enkelte beskrivelser av Statspolitiet. Spesielt forklarer og beskriver oppgaven på en god måte hvordan nazifisering og kollaborasjon fungerte under okkupasjonen.²³ Nils Johan Ringdal, *Mellom barken og veden; Politiet under okkupasjonen*, denne boka dekker Statspolitiets virksomheter på generell basis og inneholder enkelte påstander som vil være brukbare for denne oppgaven.²⁴

²⁰ Eirik Veum 2012, se innholdsfortegnelsen i boka.

²¹ Kjetil Braut Simonsen side 42.

²² Berit Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef Karl A. Marthinsen*. 2010.

²³ Kjetil Braut Simonsen 2016

²⁴ Nils Johan Ringdal 1987

Av verker som ikke er faghistoriske er det enkelte som kan være brukbare. Eirik Veum, *Nådeløse nordmenn: Statspolitiet 1941-1945*, har fungert som et greit utgangspunkt for å starte oppgaven med basis i listen av ansatte han har utarbeidet. Den har et stort fokus på voldshandlinger under okkupasjonen, og det virker ikke som han har tatt noe forbehold i fremstillingen av disse. Henrik Broberg sin bok, *Da byen ble stille*, omtaler jødeaksjonen i Tromsø og baserer seg både på kilder fra riksarkivet og intervjuer av personer som var vitne til enkelte av Statspolitiets ansatte under jødeaksjonen og okkupasjonen.

1.6 Forskningsetiske hensyn

Andre verdenskrig var en historisk begivenhet som hendte relativt nylig i forhold til vår egen tid, og alle sider av krigen er viktig å beskrive, men det må allikevel vies etiske hensyn. Tjenestemennene ved Statspolitiets nordligste avdelinger er sannsynligvis ikke lenger tilstede i vår verden, men flere av disse har etterkommere og slekt som fortsatt lever i dag. Det ville vært belastende for enkelte å lese hva foreldrene, besteforeldrene osv. har gjort under krigen, og som etterkommere bør de ikke på noen som helst måte anklages for ting deres slekt har gjort. Jeg vil beskrive alle tilfellene av vold og tortur utført av tjenestemennene med fullt navn, men navnene til deres offer vil være fjernet. Nesten samtlige tilfeller av vold utført av Statspolitiets tjenestemenn er allerede nedskrevet i aviser og Eirik Veums bok, *Nådeløse nordmenn*, og er dermed allment tilgjengelig. Videre er det viktig å unngå spekulasjon, og en rekke tilfeller av vold og tortur som ikke er *bevist* er beskrevet i enkelte bøker som beviste tilfeller, og det er dermed viktig å få på det rene hvilke tilfeller som er bevist slik at falske anklager ikke forekommer. Alle landssviksakene jeg har brukt er fritt tilgjengelig men jeg har allikevel valgt å fjerne en rekke sensitive opplysninger.

2. Mellomkrigstidens Statspoliti og okkupasjonen

Dette kapitlet blir en relativt kortfattet sammendrag av Statspolitiets historie, reorganisering og gjenoppstandelse under okkupasjonen. For å få en bedre innføring vil jeg anbefale å oppsøke kildene i referansene på grunn av at oppgavens totale lengde er begrenset, så vil hovedfokus være på å undersøke hovedproblemstillingene i hoveddelen, og ikke gjøre rede for politiets historie før og under okkupasjonen.

2.1 Politietaten før krigen

Da tyskerne angrep Norge den 9. april 1940 var det ca. 2000 personer som var fast ansatt i politietaten, og rundt 1000 var ansatt på midlertidige kontrakter.²⁵ Innenfor politietaten var det et skille mellom embets- og tjenestemenn. Embetsmenn måtte ha gjennomført juridisk embetseksamen etter at politiet ble en del av påtalemyndigheten etter straffeprosessloven av 1887, mens for de ordinære tjenestemennene ble det ikke stilt noen krav om formell politiutdannelse. Som følge av utdanningsforskjellen som eksisterte innenfor politietaten før krigen, skal det ha blitt dannet et tydelig klasseskille mellom embets- og tjenestemenn.²⁶ Embetsmennene var adskilt på alle mulige måter fra de ordinære tjenestemennene.

Politietaten som eksisterte på 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet var en desentralisert etat hvor de enkelte politimesterne i stor grad nøyte stor autonomi, og styrte sine egne politikorps. Det var altså først i 1937 at etaten ble sentralisert og plassert under statlig styre. En del av politikulturen før 1940 innebar at politimenn skulle være politisk nøytrale. Det å vise politisk engasjement brøt med de rådende verdiene og saklighetsnormene som allerede den gang var et ideal for etatens tjenestekultur.

Det hersket i førkrigstiden misnøye blant politiembetsmennene med den sentrale ledelsen i Justisdepartementet. Det var en utbredt oppfatning om at etaten var i stor mangel på politiutdannede og politierfarne folk som visste hva de drev med. Ifølge Kjetil Braut Simonsen så var denne misnøyen med ledelsen nettopp det som la en grobunn for samarbeidet om endringer i politiets ledelse under okkupasjonen, og opprustningen av politiledelsen som ble fremmet etter opprettelsen av Politidepartementet 25. september 1940, var velkommen hos de førkrigsansatte i etatene utenfor Politidepartementet.²⁷ Norske og tyske politiidealer kunne enkelt falle sammen, da det norske politiet allerede i utgangspunktet var påvirket av tyske politiidealer. Derfor ble reformene som ble innført ikke ansett som «fortyskning» av etaten, men heller moderniseringer.²⁸

2.2 Statspolitiet før og under okkupasjonen

Tanken om å opprette et spesialkorps innen politietaten som ville tjene staten ble drøftet av Politilovkomiteen av 1912. Den samme tanken ble igjen diskutert av Justisdepartementet på begynnelsen av 1920-tallet men ble forkastet av økonomiske årsaker. Man kompenserte for et

²⁵ Kjetil Braut Simonsen side 42.

²⁶ Kjetil Braut Simonsen side 42.

²⁷ Kjetil Braut Simonsen side 42-44.

²⁸ Nils Johan Ringdal side 65.

profesjonelt Statspoliti i de større byene med en styrke bestående av politireserver til bruk for ekstraordinære situasjoner.²⁹ Denne styrken besto ikke av folk som jobbet som politi i det daglige, men de fleste hadde tidligere erfaring fra etaten. 1920-tallets «Statspoliti» besto av «overenskomstpolitiet» og rusdrikkpolitiet. Overenskomstpolitiets navn kommer av de statspolitioverenskomstene som staten og enkelte kommuner gikk sammen om, med den første «styrken» opprettet i 1916. Denne ordningen ble vanligere etter første verdenskrig. Rusdrikkpolitiet oppsto i forbudsårene fra 1917 til 1927 og arbeidet med å opprettholde brennevinsforbudet i Norge. Denne styrken besto av lokalt politi og lensmenn som hadde i oppgave å spore opp smuglere og hjemmebrennere.³⁰ Det var problematisk for flere politifolk å arbeide med brennevins saker, og det ble derfor opprettet et eget statlig rusdrikkepoliti som opererte i distriktene. En del av rusdrikkpolitiet overlevde også forbudstiden, og ble en velkommen ekstrahjelp i de såkalte «ekstraordinære konfliktene» slik som arbeidskonflikter og demonstrasjoner. Men Justisdepartementet og politiembetsmennene var ikke fornøyd med denne «statspolitiordningen». Styrken var utrent og manglet korpsånd, og var ikke særlig profesjonell. I 1927 kom det en politilov som skjøv det denne politistyrken nærmere staten. Politiet forble fortsatt kommunalt, men for «formål av særlig interesse for Staten» så kunne sentraladministrasjonen overta ledelsen og det økonomiske ansvaret for lokale politikorps.³¹ Dermed kunne staten tvinge kommunene til å bygge ut politiet, og Justisdepartementet fikk myndighet til å rekvirere politiet når det måtte passe dem uten at kommunene kunne gjøre noe med saken. Det ble også gitt tillatelse til å organisere borgervern under politimesternes lederskap.³² Vendepunktet for organiseringen av et mer profesjonelt og spesialisert statspolitikorps kom 8. juni 1931 under det såkalte «Menstadslaget», hvor det «gamle» Statspolitiet ble banket opp og jaget vekk fra Menstad av streikende arbeidere. Etter denne hendelsen var det liten tvil blant de borgerlige om at nødvendigheten av et statlig politi var tilstede, til tross for de økonomiske utgiftene dette ville medbringe. Bondepartiregjeringen Kolstad satt med makten da forslaget om det nye Statspolitiet ble tatt opp i Stortinget 8. juni 1931. Bondepartiet var opptatt av å kutte ned på offentlige utgifter, men ettersom Menstadslaget var en begivenhet som rystet borgerskapet så ble det gjort et unntak.³³ I begynnelsen besto Statspolitiet av 72 mann, hvor 30 av disse var fra det tidligere rusdrikkpolitiet. Statspolitiet skulle avlaste hæren, assistere lokalpolitiet, og sørge for at

²⁹ Per Ole Johansen 1989 side 44-45.

³⁰ Per Ole Johansen 1989 side 45.

³¹ Per Ole Johansen 1989 side 45-46.

³² Per Ole Johansen 1989 side 46-47.

³³ Per Ole Johansen 1989 side 47.

borgervernet ble unødvendig å videreføre. Statspolitiet skulle være et elitekorps som var mobilt og bevæpnet, og sto i motsetning til det tilhengerne av en «myk» politilinje sto for.³⁴

Det nye statspolitiet som oppsto etter Menstadslaget, var primært et opprørspoliti men drev også med trafikk kontroll og kontroll av rusdrikk i ledige stunder. De trente for å håndtere sosiale uroligheter som ikke var uvanlige i nedgangstidene i mellomkrigstiden. Statspolitiet var et korps skapt for kamp, og dette skapte også reaksjoner innad politietaten, spesielt hos de som støttet en «myk» politilinje som ønsket å unngå konfrontasjon og våpenbruk.³⁵

Statspolitiet skilte seg tidlig ut fra det øvrige politiet. De brukte stålhjelmer og bar køller, revolvere og maskingevær allerede fra 1932. Året 1932 blir av kriminolog og historiker Per Ole Johansen beskrevet som et «kampår» for Statspolitiet hvor de måtte slå ned på opprør blant arbeiderklassen over store deler av landet. Både demonstranter og uskyldige sivile mottok slag fra Statspolitiets køller. Nederlaget i Menstad ble aldri glemt, og ble brukt som en påminnelse for å revansjere og legitimere brutale arbeidsmetoder.³⁶

Det nye Statspolitiet arvet en hel del «rusdrikkbetjenter», men Justisdepartementet ønsket helst at Statspolitiet ble sammensatt av fysisk sterke og unge kandidater fra Politiskolen. Fordelen med at de var unge skal ha vært at de var lettere å forme. Daværende Statspolitijef Askvig ønsket ikke bare at det nye Statspolitiet skulle være et opprørspoliti, han ønsket også at korpset skulle være et moderne kriminalpoliti for hele landet, samt overta ledelsen av den politiske overvåkingen. Å drive etterforskning var status innenfor etaten, og dette hadde Askvig tydelig sansen for. Askvig hadde et ord med i laget i ansettelsesprosessene i Statspolitiet, og han la vekt på at aspirantene hadde etterforskningserfaring.³⁷

På 1930-tallet var det klare forskjeller mellom det bevæpnede Statspolitiet og det ubevæpnede ordinære politiet. Enkelte politimestre forlangte selv å få feltuniformer og våpen slik som Statspolitiet. Statspolitiets organisering ble for enkelte politimestre noe de ønsket å etterligne.³⁸ Det var uklare grenser mellom Statspolitiet og vanlig politi. Statspolitiet følte ofte et behov for å markere seg ovenfor lokalpolitiet, for statspolitijef Askvig var det en selvfølge at lokalpolitiet underordnet seg Statspolitiet. Statspolitiets autoritet skulle være allment kjent og akseptert.³⁹ Statspolitimodellen skapte splittelse på høyere hold. Høyre, Bondepartiet og

³⁴ Per Ole Johansen 1989 side 48.

³⁵ Per Ole Johansen 1989 side 49-50.

³⁶ Per Ole Johansen 1989 side 52-62.

³⁷ Per Ole Johansen 1989 side 69.

³⁸ Per Ole Johansen 1989 side 76.

³⁹ Per Ole Johansen 1989 side 80.

Venstre var alle tilhengere av Statspolitiet. Justisminister og Venstre-politiker Arne Sunde forsvarte Statspolitiets harde stil under justisdebatten i mars 1933. Sunde mente at det var bedre å sende for mye politi enn for lite, og at man ikke kunne risikere et nytt nederlag slikt som tilfelle var i Menstad. Politiet måtte være bevæpnet ifølge Sunde: «Feilen ved Menstad var at politiet hadde latt sine revolvere ligge igjen.»⁴⁰

Kommunistene og Arbeiderpartiet derimot var motstandere av statspolitimodellen. Anton Jensen (AP) var blant annet en av flere som angrep Statspolitiet grunnet deres oppførsel og metoder. Problemet for Statspolitiet ble verre da borgerlige politikere begynte å innta en kritisk holdning også. Det var betenkelig for mange da statspolitisjef Askvig kom hjem fra Tyskland etter å ha studert deres opprørspoliti, og for dermed å utstyre statspolitikorpset med maskinpistoler, revolvere og karabiner.⁴¹

1930-årene var også tiden for nazismens fremvekst i Europa, noe som fikk utslag også i Norge, og Statspolitiet ble involvert i demonstrasjoner og motdemonstrasjoner hvor nasjonalister var hovedaktørene. Det var lenge snakk om å gjøre endringer i organiseringen av Statspolitiet da man mente at et konkurranseforhold til lokalpolitiet ville være skadelig for alle parter.⁴² Det ble snakk om å oppløse Statspolitiet og omdanne det etter samme mønster som det svenske Utrykningspolitiet. I Stortinget ble det februar 1936 vedtatt at alt av politi skulle bli underlagt staten. Dermed ble politiet forflyttet fra kommunalt nivå til statlig, da det var kommunene som før hadde ansvaret for politiet.⁴³ En del av denne politireformen innebar også nedleggelse av Statspolitiet, og dannelsen av Utrykningspolitiet som i årene før hadde vært diskutert heftig. Statspolitilederne- og betjentene gikk dermed over til det nye UP.⁴⁴ En av de som ikke klarte å forsones seg med det nye UP-navnet var Jonas Lie, som ville få en betydelig rolle for omorganiseringen av politiet under okkupasjonen.⁴⁵ Før krigens utbrudd arbeidet Jonas Lie i Kirkenes med en annen betydningsfull figur, Karl A. Marthinsen. Det var frykt for et kupp av kommunister i Nord-Norge, og sjefen for Utrykningspolitiet, Jonas Lie, reiste opp til Kirkenes for å lede overvåkningsarbeidet i Øst-Finnmark. I Kirkenes ble han kjent med senere sjef for Statspolitiet under okkupasjonen, Karl A. Marthinsen. Marthinsen var etterretningsoffiser i Kirkenes og tilhørte staben til forsvarsjefen i Øst-Finnmark. Ifølge

⁴⁰ Per Ole Johansen 1989 side 82-83.

⁴¹ Per Ole Johansen 1989 side 83.

⁴² Per Ole Johansen 1989 side 102-106.

⁴³ Per Ole Johansen 1989 side 106-107.

⁴⁴ Per Ole Johansen 1989 side 107.

⁴⁵ Per Ole Johansen 1989 side 118.

Lie skal han og Marthinsen ha avslørt en rekke sovjet-spioner under Vinterkrigen.⁴⁶ Deres bekjentskap i Kirkenes ville få utslagsgivende effekt for nazifiseringen av politiet og opprettelsen av et verktøy for dette – nemlig Statspolitiet.

2.3 Okkupasjonen

Allerede 9. april 1940 skal Jonas Lie ha blitt utpekt som justisminister i Quislings nye nasjonale regjering, uten at han hadde samtykket til det. Dette skal ha gjort han rasende og han ba om permisjon fra stillingen slik at han kunne fortsette i politiet. Jonas Lie ble først ansatt i Justisdepartementet som politiinspektør etter ønske fra Terboven, med «særlige oppgaver» som handlet om å ta seg av forbrytelser av politisk karakter.⁴⁷ Etter den tyske okkupasjonen begynte 9. april 1940 så ble Josef Terboven valgt som Reichskommissar for de norske okkuperte områdene.⁴⁸ Et okkupasjonsstyre ble opprettet den 25. september 1940 og brøt med de politiske strukturene som eksisterte i Norge tiden forut okkupasjonen. En konsekvens av nyordningen i Norge var at Kongen og Nygaardsvold-regjeringen ble avsatt. Stortinget ble oppløst, og alle partier utenom Nasjonal Samling ble forbudt.⁴⁹

Jonas Lie skal ha skaffet flere arbeidsløse offiserer, inkludert Karl A. Marthinsen arbeid i politiet. I det nazistiske Tyskland eksisterte det allerede et politisk politi som skulle beskytte regimet mot indre fiender. Dette var Det tyske sikkerhetspolitiet (Sipo). Dette var ledet av Heinrich Himmler og politisjefen Reinhard Heydrich, og en av de viktigste underavdelingene til Sipo var Gestapo (Geheime Staatspolizei). Disse kunne vilkårlig arrestere og torturere de pågrepne uten noen spesiell hjemmel eller grunngeving. Et slikt politisystem ble innført i de fleste områdene som tyskerne okkuperte, inkludert Norge. Etter dannelsen av en ny nasjonalsosialistisk regjering den 25. september 1940, så ble Politidepartementet opprettet med Jonas Lie som øverste sjef.⁵⁰ Det skulle opprettes et politi etter tysk mønster, og rundt samme tid som Politidepartementet ble opprettet, så ble Karl. A Marthinsen ansatt som kaptein i Politidepartementet. Jonas Lie reorganiserte politiet etter han ble sjef for Politidepartementet, og forfremmet kaptein Marthinsen til sjef for Statspolitiet den 10. mars 1941.⁵¹ Statspolitiet besto organisatorisk av en sammenslåing av Overvåkningspolitiet og Utrykningspolitiet. Landet ble også inndelt i flere politipresidier som var ledet av hver sin

⁴⁶ Berit Nøkleby 2010 side 16-17.

⁴⁷ Berit Nøkleby 2010 side 18-21.

⁴⁸ Kjetil Braut Simonsen side 49.

⁴⁹ Kjetil Braut Simonsen side 46-47.

⁵⁰ Berit Nøkleby 2010 side 23.

⁵¹ Berit Nøkleby 2010 side 25.

politipresident, med hver politimester i politipresidiene underlagt politipresidenten. De seks politipresidiene var altså Oslo, Bergen, Stavanger, Trondheim, Tromsø og Kirkenes.⁵²

Ved denne omorganiseringen ble Statspolitiet ifølge Berit Nøkleby fullstendig nazifisert da avdelingen kun skulle bestå av pålitelige NS-medlemmer som også ble ansatt fra det ordinære politiet, Hirden, og (NS) sivile. Det norske Statspolitiet (Stapo) ble et motsvar til det tyske hemmelige Statspoliti (Gestapo). Statspolitiet ble ferdigorganisert den 1. juli 1941 og under politidepartementet ble det opprettet to hovedavdelinger, den ene Ordenspolitiet (vanlig politi) og den andre for Sikkerhetspolitiet (Statspolitiet og Grensepolitiet). Under Ordenspolitiet tilhørte samtlige politimestre og Ordenspolitiet, alle mindre politikamre og Pris- og rasjoneringspolitiet. Under hele krigen var en mangeårig venn av Jonas Lie, Egil Yngvar Olbjørn, sjef for denne avdelingen. Sikkerhetspolitiet besto av underavdelingene Kriminalpolitiet og Statspolitiet, med Grensepolitiet som en underavdeling av Stapo. Oliver Møystad leder Sikkerhetspolitiet fra oktober 1941 til juli 1943 før han ble erstatter av Karl A. Marthinsen.⁵³

3. Statspolitiets Tromsøavdeling med underavdelinger som gruppe

I hovedsak kan Statspolitiets tre nordnorske avdelinger betegnes som et kollektiv fullt av såkalte «uøvde» uten tidligere erfaring fra politiet. Majoriteten av de ansatte hadde ikke vært ansatt i politiet før eller under krigen før de tiltrådte sine stillinger ved Statspolitiet. Dette medførte hodebry for lederne av avdelingen. Statspolitijef Hagen og overbetjent Mortensen i Tromsø måtte sende flere av de uøvde på etterforskningskurs, eller øve de ansatte etter pensum fra politiskolen.⁵⁴ I Tromsø var det kun tre personer som var født i byen, av disse tre så var det kun overbetjent Mortensen som var oppvokst i byen, mens flesteparten var ellers fra andre steder i Nord-Norge. Tromsøkontoret og dets underkontorer hadde hovedsakelig et nordnorsk preg, da de fleste ansatte hadde bakgrunn fra forskjellige steder i Nord-Norge. Bortsett fra at de fleste ansatte var nordnorske, så er det eneste fellestrekket at samtlige var NS-medlemmer, da dette var påkrevd for å bli ansatt hos Statspolitiet.

Noe som er svært påfallende for Tromsøavdelingen når man skal prøve å rubrisere de ansatte, er at svært mange tjenestegjorde ved flere av kontorene, både i Narvik, Tromsø, Hammerfest

⁵² Sivert Haugejorden side 23.

⁵³ Berit Nøkleby 2010 side 25-26.

⁵⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 23, side 4-5.

eller Kirkenes, så mange tjenestegjorde eller ble «utvekslet» til andre steder enn hvor de opprinnelig var ansatt. Dette skyldtes blant annet mangel på mannskap ved enkelte av kontorene, eller så handlet det om steder hvor egne statspolitikontorer ikke var etablert, slik som i Harstad.⁵⁵ Det er også viktig å påpeke at etter evakueringen av Finnmark i høsten 1944, ble de fleste ansatte ved Kirkenes- og Hammerfestkontoret overflyttet til Tromsøkontoret.⁵⁶

Blant de ansatte hos Statspolitiet i Tromsø, Narvik og Kirkenes (inkludert kontoransatte) som jeg har kjennskap til, så var gjennomsnittsalderen ca. 29 år beregnet ut fra tidspunktet de tiltrådte sine stillinger innen Statspolitiet. Nils Johan Ringdal velger å operere med forskjellige enheter som han kaller for «kohorter» (!) når han skal kategorisere de forskjellige tjenestemennene som tilhørte Statspolitiet under okkupasjonen. Den første enheten kaller han for «de gamle tjenestemennene» og betegner de som hadde kommet inn i politiet før, under og etter første verdenskrig. Den andre enheten kaller han for de «førkrigsansatte» som betegner de som ble ansatt i 1930-årene. Ringdal mener at de «yngre» førkrigsansatte som var ansatt rett før krigen hadde bedre utdanning og intellektuelle evner enn de eldre tjenestemennene.⁵⁷ Jeg velger å slå sammen gruppen av yngre og eldre tjenestemenn, og betegner dem som «førkrigsansatte». Dette begrunner jeg med at det er begrenset antall «eldre» førkrigsansatte tjenestemenn i Statspolitiets avdelinger i Nord-Norge. Når det gjelder den gruppen som begynte i Statspolitiet etter okkupasjonen, velger jeg i likhet med Sivert Haugejorden som har skrevet en masteroppgave om Statspolitiets Bergenavdeling, å kalle de «nye» uten erfaring fra politiarbeid som «uøvde». Dette var en betegnelse som statspolitisjef Karl Marthinsen valgte å bruke om de uerfarne personene han fant nødvendig å ansette i statspolitiet under krigen. Førstebetjent Per Mortensen bruker også betegnelsen «uøvde» når han prater om de som trengte opplæring i politiarbeid hos Tromsøavdelingen.⁵⁸

⁵⁵ Av de sakene jeg har gått gjennom så det kan det nevnes at Terje Lorentzen fra Tromsøavdelingen var hos Narvikavdelingen en stund. Knut Voigt ved Tromsøavdelingen tjenestegjorde både ved Narvikkontoret og Hammerfestkontoret. Marthinius Haugland ved Tromsøavdelingen var en tid i Harstad. Leiv Ellila ble engang sendt fra Tromsø til Kirkenesavdelingen. Det finnes også eksempler på at de kom motsatt retning. Se for eksempel Akerøys anmodning om å få flere ansatte til Narvik fra hans landssviksak, dok. 77.

⁵⁶ Da Finnmark ble evakuert ble alle de ansatte flyttet til Tromsø. Knut Henrik Tøsse Voigt var vikar både i Narvik og Hammerfest i sine 3 år hos Statspolitiet. Opplysningene om dette stammer fra rettsboka brukt i landssvikersaken mot Voigt og de ansatte ved Kirkeneskontoret: Arnold Harr, Toralf Gjørde, Viktor Larsen, Gunnar Killi og Harald Alf Tørseth.

⁵⁷ Nils Johan Ringdal side 55-64.

⁵⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, egenhendig forklaring av Per Mortensen, side 3-6, Nils Johan Ringdal side 55-64 og Sivert Haugejorden side 34-35.

I et offisielt dokument fra 9. juni 1941 til Statspolitijefen Karl Marthinsen er det oppgitt hvem som var ansatt fram til da.⁵⁹ De som ble ansatt i Nord-Norge ifølge dette dokumentet var følgende personer: politibetjent Hans Akerøy (Narvik), politikonstabel Johs. Leiknes (Narvik, skal visstnok ikke tiltrådt stillingen), overbetjent Sigurd Hagen (Tromsø) og Jon Bell Breivik (Kirkenes), Gullik Heitmann skal visst nok ha tiltrådt som leder for Kirkeneskontoret, men dette fremkommer ikke dette dokumentet. Jeg regner med at kontorene til Statspolitiet offisielt åpnet i Nord-Norge fra ca. juli 1941 da de fleste tiltrådte sine stillinger rundt denne tiden. Lederne for kontorene i juli 1941 var Hans Peder Akerøy (Narvik), Sigurd Hagen (midlertidig leder Tromsø) og Gullik Heitmann (Kirkenes).⁶⁰ Hagen var midlertidig leder inntil juristen Jacob Carl Lothe ankom Tromsø den 1. oktober 1941 og overtok som leder.⁶¹ Totalt skal hele styrken på de nordnorske avdelingene ved opprettelsen ha vært ca. 5 stykker så vidt jeg kjenner til. Mot slutten av januar. 1942 så hadde denne styrken blitt utvidet til 12 personer, fra januar 1943 var dette tallet blitt mellom 14-16 personer, i januar 1944 var det 16 personer og januar 1945 var tallet økt til 17 hos samtlige avdelinger. Mot krigens slutt i januar 1945 var altså styrken størst, da var kun avdelingene i Narvik og Tromsø operative, grunnet evakueringen av Finnmark.

I perioden 1941-1945 skal det også ha arbeidet tjenestemenn fra Statspolitiet Oslo ved Narvik- og Tromsøavdelingene, hvor de skal ha arbeidet i korte perioder. Denne vikargruppen utgjorde totalt 7 personer.⁶² Disse var aldri offisielt ansatt i noen av avdelingene nordpå, og derfor har jeg valgt å unnlate disse fra regnskapet. Mellom 1943-1945 skal det også ha tjenestegjort minst en kontorbetjent ved hver avdeling, hovedsakelig var dette kvinner. Blant alle de som var ansatt hos Statspolitiet i Nord-Norge var det kun menn som var ute i «felten» (drev etterforskningsarbeid osv.), mens kvinner kun hadde kontorarbeid. Totalt var det gjennom krigen ansatt 36 (43 totalt med vikarer fra Oslo) forskjellige personer på de nordnorske avdelingene gjennom krigen, hvor de fleste tjenestegjorde i Tromsø.⁶³ Av disse har jeg opplysninger om de aller fleste (mangler opplysninger om 2 kontoransatte, Thorstein Dragly, Per Danielsen, Jon Bell Breivik, Gullik Heitmann, Torfinn Husby, Erling Strømsnes). Deler av opplysningene jeg har om de sistnevnte stammer fra avhør og lignende gjort i

⁵⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, ansettelse av betjenter og konstabler i Statspolitiet datert 9. juni 1941, S.P. jnr. 1160/41 / Jnr. 7c4/41 A.

⁶⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, skriv til Statspolitijefen, Oslo fra K. Frigaard datert 26. juni 1941, S.P. jnr. 1350/41.

⁶¹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, rettsbok fra landssviksak mot J.C. Lothe, upaginert.

⁶² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, tilleggsforklaring fra Per Mortensen, side 8-9.

⁶³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, tilleggsforklaring fra Per Mortensen, side 8-9.

Opplysningene om lengden på ansettelsesperiodene for samtlige ansatte stammer fra retts sakene mot dem.

forbindelse med landssviksakene mot de øvrige ansatte jeg har undersøkt, hvor opplysninger om andre arbeidskolleger ofte forekommer.

3.1 Førkrigsansatte i politiet

Da Statspolitiet ble opprettet i Tromsø, Kirkenes og Narvik så var styrken relativt beskjeden i forhold til det den var i perioden 1943-1945. Ved utgangen av 1941 så var det ansatt ca. 5 personer i Tromsø, 2-3 personer i Narvik og 2 personer i Kirkenes som gir en total styrke på maks 10 personer før 1942 (kun 8 av disse er bekreftet ansatt i 1941). Av disse personene er det så vidt jeg kjenner til kun 5 personer som hadde erfaring med politiarbeid før krigen, og en person med juristbakgrunn. De to eldste og mest erfarne var Sigurd Hagen og Hans Peder Akerøy, de var henholdsvis 54 og 46 år gamle da de ble ansatt i 1941. Hagen hadde jobbet ved Troms Politikammer siden 1917 og hadde ca. 24 års erfaring ved ansettelsespunktet, og også i en kort periode før 1917 arbeidet som lensmannsbetjent, det er ukjent hvor lang tjenestetid han hadde i denne stillingen.⁶⁴ Hans Peder Akerøy var ansatt ved Narvikpolitiet fra 1919, og hadde dermed 22 års erfaring da han ble ansatt som sjefen for Narvikavdelingen til Statspolitiet.⁶⁵ Nils Johan Ringdal påstår at flertallet av Statspolitiets ansatte det første året hadde vært ansatt i politiet før 9. april 1940. Dette stemmer ganske godt for de nordnorske avdelingene til Statspolitiet - av de bekreftede og antatte ansatte i 1941 så var flertallet politimenn før 9. april 1940. Kun 2-3 av de som ble ansatt i 1941 var «uøvde» tjenestemenn. I juli måned 1942 var antallet 9 ansatte med førkrigserfaring, og 3-4 «uøvde».⁶⁶

Bergensavdelingen for eksempel, hadde fra 1. september 1941 og ut okkupasjonen en majoritet av «uøvde».⁶⁷ 9 av de totalt 10 førkrigsansatte i Nord-Norge ble ansatt i perioden 1941-1942. Det er først etter 1943 i Nord-Norge at de uøvde utgjør en majoritet av de ansatte.⁶⁸

Gullik Heitmann som ved opprettelsen var leder for Kirkenesavdelingen, var den yngste av de tre lederne i en alder av 36 år ved ansettelsestidspunktet. Det er usikkert hvor lenge han var

⁶⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 1 i ukjent mappe: tiltalebeslutninger i sak mot Hagen datert 30. mai 1947, Rapport til Oslo og Aker politimesterembete opptatt på Ila fengsel den 9/6 1945 av krim.ass. Th. Larssen (Avhør av Hagen), Jnr. Sipo 733/45 LJ/KS: Beordringer av embetsmenn ved Statspolitiets avdeling i Tromsø fra K.A. Marthinsen 22. januar 1945, Ansettelsesbrev til Sigurd Hagen fra Justis- og Politidepartementet datert 18. august 1932, Rapport til Troms politikammer av førstebetjent Ingv. Frøyss datert 11. april 1947, avhør av Sigurd Hagen, side 1- 4.

⁶⁵ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 11 i ukjent mappe, Rapport til politimesteren i Narvik av politi rcis. Kontr. Odd Vold datert 9. juni 1945, avhør av H.P. Akerøy, side 1-3.

⁶⁶ Opplysningene er sammenfattet av opplysninger fra samtlige rettsbøker til de ansatte hos Statspolitiet i nord.

⁶⁷ Sivert Haugejorden side 35-36 og Nils Johan Ringdal side 198.

⁶⁸ Opplysningene er sammenfattet på bakgrunn av opplysninger fra samtlige rettsbøker fra sakene til de ansatte hos Statspolitiet i nord.

ansatt i politiet før krigen, men det som er sikkert er at perioden må ha vært kortere enn Hagens og Akerøys tjenestetid i politiet da disse to var eldre. Dermed var det tre eldre og rutinerne politimenn som fikk ansvaret for de tre avdelingene i nord. De to resterende ansatte var politikonstabel Jon Bell Breivik og jurist Jacob Carl Lothe, disse var noe yngre enn de eldre tjenestemennene ved opprettelsen av kontorene i nord med aldre henholdsvis på 27 og 26 år. Jeg har valgt å inkludere Lothe i denne kategorien fordi han hadde det høyeste embetet i form av politiinspektør, og var den eneste juristen ved avdelingene. Han var periodevis lederen av Tromsøavdelingen fra 1. oktober 1941 – 28. februar 1942, leder av Trondheimsavdelingen 28. februar – 28. mai 1942, og så leder igjen i Tromsø fra juli 1942 til 1. oktober 1943.⁶⁹ Å være leder for Tromsøavdelingen betød også at man var overordnet lederne i Narvik og Kirkenes.

Per Mortensen (f. 08.06.1910 i Tromsø) var Sigurd Hagens høyre hånd selv om han var hele 23 år yngre enn ham. Han var en av få ved Statspolitiets Tromsøavdeling som hadde erfaring med politiarbeid før krigen. Han hadde begynt i 1927 som kontorbetjent ved Tromsøysund lensmannskontor, en jobb som fungerte som en inngangsbillett til politiyrket for Mortensen. Han ble autorisert lensmannsbetjent i 1930, og fra den tid arbeidet han i politietaten helt fram til han ble statspolitibetjent fra 15. juli 1941. I 1936 ble han ansatt som reservekonstabel hos Utrykningspolitiet, og hadde dermed bakgrunn fra det tidligere UP sammen med Hagen og Akerøy inn i det nye Statspolitiet.⁷⁰ Per Mortensen anså seg selv som nestkommanderende ved avdelingen, noe som nok var høyst reelt da han hadde et tett samarbeid med Sigurd Hagen og sørget for at de ansatte ved avdelingen fulgte retningslinjer, anordninger og sørget for at de fikk den veiledningen og utdanningen de trengte for å utføre politiarbeidet på en god måte.⁷¹

De som var ansatt i det gamle Statspolitiet og UP, fikk som nevnt tilbud om å fortsette tjenesten i det nye Statspolitiet. Ikke alle aksepterte det, da det var klart at det nye Statspolitiet skulle utføre arbeid av politisk karakter. Hagen forteller blant annet i et avhør at han fikk tilbud sommeren 1941 av Justisdepartementet om å bli stående inn i det nye Statspolitiet, noe som han jo valgte å gjøre, og trolig valgte Per Mortensen det samme da han som nevnt var en del av Utrykningspolitiet (og det tidligere Statspoliti) fra 1936. Akerøy tjenestegjorde også for UP i Oslo, og var ansatt i det gamle Statspolitiet, dermed kan man anta at han fikk lignende

⁶⁹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, rettsbok fra landssviksak mot J.C. Lothe, upaginert.

⁷⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 3 og egenhendig skrevet forklaring fra Per Mortensen, side 1-5.

⁷¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 23, side 4-5.

tilbud som Hagen og Mortensen om å bli stående i det nye Statspolitiet.⁷² Men selv om de kan ha blitt «spurt» om å bli med videre inn i det nye Statspolitiet, så virker det som at de aller fleste søkte på egenhånd.⁷³

Førkrigsansatte etter 1942

Videre så har vi de resterende førkrigsansatte som tiltrådte stillinger ved Statspolitiet i Nord-Norge etter 1942. Den mest erfarne av disse var Harald Alf Tørseth (37 år ved ansettelse), han var tidligere tolloppsynsmann og grensepolitibetjent ved Elvenes og Skogfoss med erfaring fra 1933 til 1942. Han ble ansatt som konstabel i Kirkenes fra januar 1942.⁷⁴ En annen finnmarking var Leiv Ellila (24 år gammel ved ansettelse). Han hadde den korteste erfaringen, da han var ansatt som lensmannsbetjent i Polmak fra høsten 1939. og et halvt år senere lensmannsfullmektig i samme område. I Polmak arbeidet han frem til slutten av januar 1942 før han ble ansatt i Statspolitiet Kirkenes, hvor han etter kort tid ble overflyttet til Tromsø i månedsskiftet januar-februar 1942.⁷⁵

En annen som ble ansatt etter 1942 var Ottar Bergethon Vik (31 år gammel) som var jevngammel med Mortensen, men han var ikke like erfaren som Mortensen når det kom til politiarbeid. Vik jobbet fra juli 1937 til april 1941 som lensmannsbetjent i Karlsøy, og var også reservekonstabel hos Tromsøpolitiet i rundt 9 måneder fra april 1941. En tid mellom 1941-42 ble han også fullmektig hos lensmannen i Karlsøy. Han ble ansatt ved Statspolitiet i Tromsø fra februar/mars 1942.⁷⁶

Oskar Waldemarsen ble ansatt i Statspolitiets Narvikkontor uten avdelingsleder Akerøys godkjenning fra januar 1943. Årsaken til at han ble ansatt uten Akerøys samtykke skal ha vært på grunn av at han var tidligere frontkjemper og hadde gode kontakter i NS. Før krigen var han ansatt som politikonstabel ved Narvik politikammer, men sluttet i politiet i en kort

⁷² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Troms politikammer av førstebetjent Ingv. Frøyss datert 11. april 1947 avhør av Sigurd Hagen side 1-3, RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 3 og egenhendig skrevet forklaring fra Per Mortensen, side 1, og RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik av politi rcs. Kontr. Odd Vold datert 9. juni 1945 avhør av H.P. Akerøy.

⁷³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: Hnr. 14/51 Per Mortensen jobbsøknad til Statspolitiet datert 15. juli 1941 og RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Troms politikammer av førstebetjent Ingv. Frøyss datert 11. april 1947, side 1-3.

⁷⁴ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok, side 2.

⁷⁵ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, Rapport til hr. politimesteren i Kristiansand av konstabel P. Frikstad datert 31.5.1946 avhør av Leiv Ellila, side 1-3.

⁷⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: Dom 27/50, «Avskjed – Statspolitiet. Deres eksp. Av 12.5.43 jnr. 1856/43», S.P. Jnr. 1856 1943: brev signert K.A. Marthinsen datert 12. mai 1943, S.P. Jnr. 902 / 1942 datert 24. januar 1942: to dokumenter nummerert 43850, «Ad. ansettelse som politibetjent, S.P. Jnr. 333/42: brev signert Ottar Vik 14.2.1942 og rettsbok fra landssviksak mot Ottar Vik, side 5.

periode i 1940 for militærtjeneste i nøytralitetsvakt og i krigen mot tyskerne. Han returnerte til politiet etter kapitulasjonen juni 1940.⁷⁷

3.1.1 Lokaltilknytning blant førkrigsansatte

Samtlige tjenestemenn som var ansatte eller hadde erfaring fra politiarbeid før krigen var født i Nord-Norge, det er usikkert om Jacob Carl Lothe vokste opp i Nord-Norge, da han var født i Tromsø men vokste trolig opp sørpå. Av de totalt 10 førkrigsansatte så var 6 født i Troms, mens 3 var født i Øst-Finnmark og én i Nordland. Det å tilskrive at alle var nordlendinger og dermed hadde en viss «lokal tilhørighet» kan være problematisk med tanke på landsdelens store geografiske utstrekning, men det er ikke tvil om at de kjente til forholdene som rådet i nord i forhold til klima, geografi osv. Alle tjenestegjorde i en avdeling som var relativt nært deres fødested, unntaket er vel Leiv Ellila som var oppvokst i Tana-området men var ansatt i Tromsø, og Gullik Heitmann som var født i Nordreisa men tjenestegjorde i Kirkenes. Videre så var det av de førkrigsansatte kun to som var født i Tromsø, Per Mortensen og Jacob Carl Lothe. Men jeg kan kun med sikkerhet si at Per Mortensen vokste opp i byen. Hagen må også ha kjent Tromsø godt, da han hadde tjenestegjort i politiet ved byen siden 1917. Akerøy som var fra Harstad, tjenestegjorde i Narvik før krigen og må dermed også ha kjent sitt tjenestested godt. I Kirkenes var Harald Alf Tørseth fra byen, mens Jon Bell Breivik var fra Vadsø, og Heitmann skal visst nok ha arbeidet som politi i området før krigen.⁷⁸ Det kan dermed ikke fastslås at lokal tilhørighet til byen de tjenestegjorde i var et kjennemerke på de førkrigsansatte, men de fleste var født eller arbeidet i relativ nærhet til hjemlassene sine, et unntak her er Oskar Waldemarsen som var født i Narvik men tjenestegjorde kun i 3 måneder i Statspolitiet der. Avdelingene i nord hadde en nordnorsk tilhørighet, men kun 2 av 10 var faktisk fra byen de tjenestegjorde i, men de kjente uten tvil til sin region.

3.1.2 Frafall

Hvor mange av de førkrigsansatte sluttet i Statspolitiet og hva var årsaken til dette? Av de 10 førkrigsansatte, var det ca. 4 personer som sluttet av egen vilje eller mot sin vilje, og trolig søkte 2 personer selv om å bytte tjenestested til en avdeling lenger sør. Sigurd Hagen som var med på å opprette Tromsøavdelingen i 1941 ble tvunget av K.A Marthinsen til å fratrukke stillingen, og melde seg til tjeneste for Politidepartementet i Oslo fra 1. mars 1945.⁷⁹ En årsak

⁷⁷ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 112, avhør av H.P. Akerøy, side 1-3.

⁷⁸ Fødselsopplysninger stammer fra Eirik Veum side 485-491 og rettsbøker tilhørende de forskjellige landssviksakene til de nevnte personene.

⁷⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, J.nr. Sipo 733/45: brev fra K.A. Marthinsen 22.01.45.

til dette kan ha vært at Hagen var umotivert, eller kanskje ikke gjorde en god nok jobb etter Marthinsens syn. Hagen påstår i et avhør at han forsøkte to ganger å slutte i Statspolitiet for å bli overført det ordinære politiet etter personlige henvendelser til Marthinsen hvorpå han ble nektet begge ganger.⁸⁰

Jacob Carl Lothe som var avdelingsleder i Tromsø mellom oktober 1941 – oktober 1943 ble også beordret til å fratre sin stilling, og melde seg til tjeneste ved Politidepartementet etter ordre av 7. september 1943. Lothe fratrådte stillingen offisielt fra 1. oktober 1943. Marthinsen hadde vært kritisk til hans ledelse av avdelingen i Tromsø, og mente at han ikke var godt nok skikket for jobben.⁸¹ Ottar Vik var kun 7 måneder i jobben før han søkte avskjed fra Statspolitiet 19. oktober 1942, og fikk dette innvilget 01. juli 1943. Årsaken var at han ønsket å ta over jobben som lensmann i Skjervøy, en stilling som var mulig for han å overta ettersom den forrige lensmannen var fengslet av tyskerne.⁸²

Gullik Heitmann som var lederen for Kirkeneskontoret skal også ha sluttet i Statspolitiet, trolig rundt årsskiftet 1942-1943, ettersom den siste datoen jeg kan finne han i dokumenter fra Kirkenes stammer fra 1943. Ellers så ble Leiv Ellila og Jon Bell Breivik flyttet til avdelinger sørpå. Ellila gjorde dette etter eget ønske. Ellila ønsket å slutte i Statspolitiet fordi etterforskningsarbeidet ikke var særlig spennende, og fordi at han for det meste måtte arbeide med flyktningesaker. Han ble forflyttet til Statspolitiet i Kristiansand den 14. august 1944.⁸³ Oskar Hilmar Erling Waldemarsens tjenestetid ble kort, ca. 3 måneder. Han ble avskjediget i mars eller april 1943. Waldemarsen skal ha fått sparken av Akerøy ettersom at han opptrådte uverdigg som politimann «med fyll og spetakkel hvor det heter seg at han skulle ha truet med pistol».⁸⁴

Av de 10 førkrigsansatte i nord så forlot 7 av 10 sine stillinger etter søknad, tvang eller fordi de fikk sparken. Av disse så valgte 2 å søke seg til andre avdelinger lengre sør, 3 ble avskjediget, og 2 valgte å bytte jobb etter å ha fått innvilget dette etter søknad (usikker om dette stemmer for Heitmann). Spesielt for de ansatte i Tromsø og underkontoret Narvik var

⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Troms politikammer av Ingv. Frøyss datert 11. april 1947, avhør av Sigurd Hagen side 4.

⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Til herr politiinspektør Carl Jacob Lothe brev fra Lederen av Statspolitiet avd. 1 datert 09.09.1943 og RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, dok. 10, avhør Jacob Lothe, side 2-4.

⁸² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: Dom 27/50, «Avskjed – Statspolitiet. Deres eksp. Av 12.5.43 jnr. 1856/43», Jnr. 2233/42 M. SR/IJB brev til Generalmajor Møystad 28.10.1942 og rettsbok Ottar Vik side 5.

⁸³ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, R.P.S. Jnr. 05318 A / 1944: forflytting av Ellila 24.08.1944, Sipo jnr. 2998/1944 brev fra Ellila til Politidep. 25.09.1944 og Eirik Veum.

⁸⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 112, avhør H.P. Akerøy, side 1-3.

ikke bare at så mange som tre ble tvunget til å slutte i Statspolitiet, men at to av disse var lederne Hagen og Lothe, som måtte melde seg til tjeneste for Politidepartementet i Oslo. Trolig ble de tvunget til å slutte i sine stillinger fordi Karl A. Marthinsen og andre ledende personer i Oslo var kritisk til deres innstilling og motivasjon for å lede avdelingen i Tromsø, spesielt var statspolitijef Marthinsen kritisk til Lothe, dette fordi de i større grad enn andre ledere i Nord-Norge motsatte seg nazifiseringen.

Jeg kan kun med sikkerhet si at det var en person som sluttet etter egen fri vilje, Ottar Vik. Hva som var årsaken til at Gullik Heitmann sluttet, er jeg usikker på, men ifølge Mortensen overtok han jobben som lensmann i Berlevåg.⁸⁵ Én person blant de førkrigsansatte måtte forlate Statspolitiet i nord på grunn av disiplinære problemer. Dette var Oskar Waldemarsen fra Narvik. Arnt-Erik Selliaas skriver i en artikkel fra 1987 at det fra årsskiftet 1941-1942 skjedde et visst frafall blant de førkrigsansatte. Han gir ingen nærmere begrunnelse for årsakene til dette utover at jobben skal ha vært en belastning for dem. Denne beskrivelsen stemmer delvis overens med det jeg selv har funnet i kildematerialet. De førkrigsansatte forlot tjenesten på forskjellige tidspunkt, og av forskjellige årsaker, hvor majoriteten forlot tjenesten frivillig eller mot sin vilje i perioden 1943-1945.⁸⁶ At Hagen og Lothe ble forflyttet til Politidepartementet på grunn av svak innsats i tjenesten, kan jo selvfølgelig også ha sammenheng med at de var uenige i metodene som ble brukt av Statspolitiet, slikt som gisselarrestasjoner og av den grunn gjort en «svakere» innsats i tjenesten. Blant de førkrigsansatte i nord så var det kun Per Mortensen og Hans Peder Akerøy som satt i sine stillinger fra opprettelsen til krigens slutt, mens Harald Alf Tørseth også satt ut i sin stilling etter ansettelsen i januar 1941.⁸⁷ Disse var trolig aldri i faresonene fordi de viste en større nidkjærhet og pliktoppfyllelse i tjenesten enn de øvrige, med unntak av Breivik og Ellila som byttet tjenestested frivillig.

I Tromsøavdelingen måtte lederne som nevnt fratse sine stillinger mot sin vilje. Lothe har som sagt reagert på Statspolitiets arbeid og metoder. Da advokat Frans Aunert skulle bli henrettet i Oslo i februar 1945, så skrev Lothe personlig et brev til Quisling hvor han ber om benådning for hans tidligere studiekamerat.⁸⁸ Da han var sjef for Statspolitiet i Trondheim fra 28. februar 1942 – 28. mai 1942, skal Lothe ha vært i konflikt med det tyske Sikkerhetspolitiet etter å ha nektet å arrestere folk etter ordre fra fylkesføreren Brokstad i Molde, og skal ha fortalt SS

⁸⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, tilleggsforklaring av Per Mortensen, side 8-9.

⁸⁶ Arnt-Erik Selliaas, «STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste» s 158 og Sivert Haugejorden side 37.

⁸⁷ Den eneste gjenværende kilden om Tørseth er rettsboken, landssvikmappen hans er for øyeblikket borte.

⁸⁸ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, dok. 7, O.Pk. 2025 datert 08.02.1945 sig. Lothe.

Obersturmfurer Bischof at han nektet å avlegge ed til Hitler. Dette skal ha medført at han ble arrestert av Sipo i Trondheim juli 1942 og holdt forvaring i rundt 5 døgn.⁸⁹

I rettsaken mot Lothe var retten ikke i tvil om at han var sterk motstander av tyskerne og heller ingen venn av disse, og at han under tjeneste i Tromsø kom i konflikt med Marthinsen, og at dette var årsaken til at han ble flyttet til Politidepartementet. Etter et attentat på Thamshavnbanen i Trondheim skal Lothe ha sabotert etterforskningsarbeidet rundt åstedet for drapet ved å unnlate å sperre av området eller varsle lensmannen.⁹⁰ I Tromsø skal han også ha fått 1000 kroner (etter datidens kurs) av Marthinsen til rekruttering av angivere og spioner, hvor han ikke skal ha brukt et øre. Lothe skal også i 1944 ha kommet i forbindelse med hjemmefronten, han skal ha varslet sin kontakt når arresterestasjoner skulle foretas, slik at de kunne unnsnippe i god tid. Men Lothe skal også ha utferdiget tiltalebeslutninger i forbindelse med særdomstoler, hvilket endte opp i henrettelser for de impliserte.⁹¹

For Hagens del så kan man ikke si at han var noe utpreget redskap for nazifisering. Men han var ikke i like stor grad i forbindelse med hjemmefronten som det Lothe var. Men det finnes eksempel på at Hagen nøyte med å gjennomføre oppgaver i Statspolitiet slik det fremheves i rettssaken mot ham. Han skal også ha hjulpet en arrestert jøde i Tromsø.⁹² Så trolig var årsaken til at de to lederne ble forvist til Oslo å finne i deres oppfatning og reaksjon på enkelte av Statspolitiets oppgaver.

3.1.3 Avansement og utdanning blant de førkrigsansatte

Hvilke muligheter for avansement hadde en tjenestemann innenfor Statspolitiets avdelinger i Nord-Norge? Det skal ha vært de gamle politifolkene i Statspolitiet som avanserte til ledende stillinger og hadde ansvaret for å lede de unge.⁹³ For å gi litt mer oversikt over betydningen av avansement i Statspolitiet bør vi se på hvordan systemet for avansement fungerte i det ordinære politiet i tiden før krigen. Før krigen eksisterte det et skille mellom polititjenestemenn og politiembetsmenn, en ordinær politimann uten en juridisk embetseksamen hadde kun mulighet for å avansere til graden overbetjent innenfor politietaten, men de fleste politimenn måtte regne med at deres avansement stoppet opp ved politibetjentgrad. Jurister derimot kunne gå inn i sjefsstillinger direkte, mens politimenn uten utdanning aldri ville ha tilgang til samme sjefsstillinger som en jurist. I tiåret før krigen brøt

⁸⁹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, dok. 10, avhør av Lothe 25.09.1945, side 3-4

⁹⁰ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, rettsbok fra landssviksak mot Jacob Lothe, side 13-14.

⁹¹ Op.cit. side 13-17.

⁹² Se kapittel om Jødeaksjonen og Politisk ideologi.

⁹³ Sivert Haugejorden side 50.

ut, var mulighetene for forfremmelse for en vanlig tjenestemann svært begrensede, og for å understreke dette kan det nevnes at en vanlig politimann ved et større tjenestested ofte måtte tjenestegjøre i den laveste graden i 20-25 år.⁹⁴

Videre medførte okkupasjonen flere endringer i organiseringen av politiet. Det norske politiet hadde frem til 1937 vært organisert kommunalt, men under «nyordningen» til den tyske okkupasjonsmakten så ble blant annet Politidepartementet opprettet 25. september 1940, som gjennomførte flere reformer i løpet av våren 1941. Politiminister Jonas Lie mislikte blant annet at kun jurister kunne bli embetsmenn, og ønsket at også kvalifiserte og ivrige tjenestemenn skulle kunne avansere til å bli embetsmenn, noe som også ble gjennomført. Nyordningen medbrakte også innføringen av halvmilitære titler ved siden av de tradisjonelle fullmektig- og inspektørtitlene, slik som «politiløytnant» og «politikaptein», titler som tilhørte militærpersonell som hadde gått inn i politiet eller gjorde tjeneste under okkupasjonen.⁹⁵ Tjenestegradene som man kunne avansere gjennom i Statspolitiet var som følgende fra lavest til høyest: konstabel, betjent, førstebetjent og overbetjent. Tilsvarende er den laveste embetsmannstittelen politifullmektig og den høyeste politiinspektør. Den militære tittelen politikaptein var av samme rang som politifullmektig.⁹⁶

Som tidligere påpekt så var Jacob Carl Lothe den eneste ansatte i samtlige avdelinger i Nord-Norge som hadde en juridisk utdannelse, og som var politiinspektør. Ingen andre i Tromsø, Narvik eller Kirkenes, var politiinspektører i løpet av krigen. Alle tjenestemenn i Nord-Norge utenom Gullik Heitmann, Sigurd Hagen, Jacob Carl Lothe og Hans Peder Akerøy ble ansatt som betjenter eller konstabler da de begynte i Statspolitiet. disse fire ble ansatt henholdsvis som førstebetjent, overbetjent, politiinspektør og førstebetjent. Lothe innehadde det høyeste embetet og kunne derfor ikke avansere til noen høyere grad. Hagen og Akerøy avanserte derimot betydelig i politiets rekker under krigen sammenlignet med mulighetene de hadde i årene før okkupasjonen. Hagen gikk fra å være ansatt som overbetjent til å avansere til politifullmektig og leder av Tromsøavdelingen og dens underavdelinger i oktober 1943. Han oppnådde som tidligere nevnt å bli embetsmann med kun få år utdannelse utenom folkeskolen.⁹⁷ Akerøy avanserte fra førstebetjent, til overbetjent i november 1944 og ble så til slutt fra mars/april 1945 tildelt tittelen «politikaptein», og var den eneste i nord som fikk

⁹⁴ Sivert Haugejorden side 40.

⁹⁵ Ringdal side 65,67 og 70.

⁹⁶ Ringdal side 70 og Sivert Haugejorden, *Statspolitiets Bergensavdeling 1941-1945*, masteroppgave i historie side 39-40.

⁹⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 76, rettsbok.

denne militære tittelen som var tilnærmet lik grad som politifullmektig.⁹⁸ I det ordinære politiet tjenestegjorde Akerøy som konstabel (laveste grad) i 20 år før han avanserte til betjent, mens han på 4 år i Statspolitiet avanserte fra førstebetjent til politikaptein.⁹⁹

Dette viser tydelig at muligheten for å avansere i gradene i politiet under krigstiden var mye bedre enn i årene forut. Ikke bare var muligheten større for å avansere raskt i rekkene med tanke på enkelte av de førkrigsansattes relativt lave utdannelsesnivå, til at de nå kunne avansere til embetstitler med kun folkeskole, og ikke med juridisk utdanning som tidligere påkrevd. I denne sammenhengen kan det nevnes at politifullmektig Hagen kun hadde folkeskole, fortsettelsesskole og landsbruksskole men avanserte likevel til et embete tidligere forbeholdt jurister i form av fullmektig.¹⁰⁰ Akerøy hadde heller ingen utdanning på nivå med eksamen artium men han hadde gått på 6. divisjons underoffiserskole og tatt et aspirantkurs og det er trolig derfor han har fått den halvmilitære tittelen politikaptein.¹⁰¹ Per Mortensen tok utdanningen sin i Tromsø hvor han fullførte middelskole- og handelsskoleeksamen. Han begynte i Statspolitiet Tromsø 15.07.1941 som politibetjent og ble forfremmet til førstebetjent høsten 1942, og ble tilslutt forfremmet til overbetjent oktober 1944 som han var frem til krigens slutt.¹⁰²

Hagen, Akerøy og Mortensen virker for meg som de mest fremtredende og aktive førkrigsansatte, og deres avansement og lederroller har mest sannsynlig sammenheng med dette også. Det er klart at lang politierfaring har sammenheng med avansement: Akerøy og Hagen hadde mer enn 20 års erfaring fra politiarbeid før krigen brøt ut, og Mortensen hadde arbeidet som lensmann siden 1927. Men for de som hadde arbeidet i politiet i kortere tid, slik som Leiv Ellila og Ottar Vik, avanserte aldri lengre enn til politibetjent, og for Viks vedkommende avanserte han egentlig aldri da han ble ansatt som betjent og ikke konstabel slik som Ellila ble. Begge disse hadde arbeidet i politiet etter 1937 (Vik ansatt 1937 og Ellila

⁹⁸ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy side 2 og dok. 132, vaktjournal, side 31-32.

⁹⁹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 4.

¹⁰⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Troms politikammer av førstebetjent Ingv. Frøyss datert 11. april 1947, avhør av Sigurd Hagen.

¹⁰¹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 11, Rapport til politimesteren i Narvik av politi rcis. Kontr. Odd Vold datert 9. juni 1945, avhør av Hans Peder Akerøy.

¹⁰² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, rettsbok fra landssviksak mot Per Mortensen.

1939), og hadde heller ikke noen utdanning utover middelskolen. Ellila hadde i tillegg gått på politiskolen og Vik på befalsskolen.¹⁰³

Jeg har ikke kjennskap til utdannelsesnivået til Jon Bell Breivik, Gullik Heitmann eller Harald Alf Tørseth. Men av de førkrigsansatte jeg har kjennskap til, så har ingen noen utdanning høyere enn middelskolen. Unntaket er Jacob Carl Lothe som nettopp var ansatt som politiinspektør på grunn av hans utdanning som jurist. Det kan dermed virke som at det generelle utdanningsnivået blant de førkrigsansatte var ganske lavt, i alle fall om man bruker eksamen artium som målestokk. Som tidligere nevnt hevder Ringdal at de yngre førkrigsansatte hadde bedre utdanning og intellektuelle egenskaper enn de eldre tjenestemennene.¹⁰⁴ Med tanke på at Hagen og Akerøy kun hadde gjennomført folkeskole, mens Mortensen, Vik og Ellila som alle var født etter 1910 hadde fullført middelskolen, og hadde tilleggsutdannelse enten på befalsskolen eller politiskolen, så virker Ringdals påstand å være ganske treffende for denne gruppen med yngre førkrigsansatte.

Utdanning i politi og Statspoliti

Under perioden de var ansatt i politiet deltok flere av tjenestemennene i kurs i regi av enten Statspolitiet eller tyskerne. Leiv Ellila deltok i Statspolitiets etterforskningskurs i Oslo tiden 28.09.1942 – 06.11.1942. Hagen deltok ikke i noen kurs under krigen, men før krigen hadde han gjennomført 2 brannetterforskningskurs og 1 kort etterforskningskurs ved politiskolen, trolig var det ikke nødvendig for ham å gjennomføre noe mer, han var tross alt den som hadde tjenestegjort lengst av samtlige i politiet før krigen.¹⁰⁵ Mortensen gjennomgikk i 1932 Politiskolens 3 måneders lange etterforskningskurs, i tillegg til dette 2 brannetterforskningskurs.¹⁰⁶

Mortensen deltok også på «Führerschule der Sicherheitspolizei», et 3 måneder langt kurs i Berlin i regi av tyskerne våren 1943, sammen med Knut Voigt fra Tromsøavdelingen og Killi som da var hos Bergensavdelingen (senere politifullmektig i Kirkenes). Undervisningen på dette kurset foregikk på tysk, og krevde at de som deltok behersket tysk. Undervisningen skal ha omfattet praktisk og teoretisk kriminalkunnskap, slik som kriminal-teknisk vitenskap,

¹⁰³ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, avhør av Leiv Ellila 31.05.1946 av konstabel P. Frikstad og RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: Dom 27/50, to dokumenter med nr. 43850, fra 24.01.1942 og 07.03.1942, og brev til Statspolitiet, Oslo 14.02.1942 fra Ottar Vik ang. ansettelse.

¹⁰⁴ Ringdal side 55-64.

¹⁰⁵ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, avhør av Leiv Ellila av konstabel P. Frikstad 31.05.1946, side 7 og RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, avhør av Sigurd Hagen av førstebetjent Ingv. Frøyss datert 11. april 1947.

¹⁰⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 3 og egenhendig skrevet forklaring av Per Mortensen side 1-4.

likåpninger, forelesninger om tysk strafferett, enkelttemaer i rettsmedisin, narkotika, sedelighetsforbrytelser osv. Kurset hadde en ukentlig timeplan på 35-40 timer. Disse opplysningene fremkommer i et avhør av Per Mortensen, hvor han også påstår at kurset ikke gikk inn på bruk av såkalte «tyske metoder» ved avhør og lignende, med dette mener han bruk av tortur. Mortensen påstår også at «undervisningen lå på et slikt plan at hvilken som helst norsk jurist kunne deltatt i kurset uten å ha tatt skade på sin sjel».¹⁰⁷ Kurset skal også ha hatt ideologiske innslag ifølge Sivert Haugejordens masteroppgave om Bergensavdelingen til Statspolitiet.¹⁰⁸ Mortensen har selvfølgelig vært interessert å nedtone kursets ideologiske sider på en sånn måte at det ikke fører til en strengere straff for han, og dette fremhever viktigheten av kildekritikk ved bruk av avhør.

3.2 Uøvde og reservekonstabler

3.2.1 Alder, lokal tilknytning og yrkesbakgrunn

Jeg vil dekke både uøvde og reservekonstabler i denne gruppa, og vil bruke fellesbegrepet «uøvde» på dem. Dette fordi antallet reservekonstabler var såpass lavt, at å skille disse ut som en egen kategori, ikke ville vært fruktbart for oppgaven. Denne gruppen utgjorde størsteparten av de ansatte hos Statspolitiet i nord, og viser hvordan Statspolitiet var avhengig av å rekruttere ordinære personer uten yrkesbakgrunn fra politietaten for å tilfredsstille det økende behovet for politi under krigen. Det hevdes blant annet i Per Ole Johansens bok, *Samfunnets pansrede neve*, at okkupasjonstidens Statspoliti i likhet med det gamle ble organisert som et kampkorps uten tilknytning til lokalsamfunnet. I Sivert Haugejordens masteroppgave om Bergensavdelingen, viser det seg at dette ikke stemmer.¹⁰⁹

Hvordan stemmer dette så for de nordnorske avdelingene? For Narvikavdelingen var minst halvparten født og oppvokst i byen. For Kirkenes- og Tromsøavdelingen var derimot de fleste fra andre steder enn byen de tjenestegjorde i. Antallet «uøvde» var totalt 25 stykker fordelt på alle tre avdelingene, hvor 19 personer var personer som jobbet med politiarbeid av politisk karakter, mens 6 var kontoransatte, herunder 3 i Kirkenes, 2 i Tromsø og den eneste kontoransatte i Narvik var Narviksjefen Hans Peder Akerøys datter. Tromsøavdelingen hadde flest ansatte med minst 13 personer (som jeg har kjennskap til) og etter evakueringen av Finnmark på høsten 1944 ble alle ansatte ved Kirkeneskontoret overflyttet til Tromsø, som utgjorde en styrke på 4 personer blant de uøvde. Det var stor variasjon i alder blant denne

¹⁰⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 3, kjæremål fra Per Mortensen side 1-2.

¹⁰⁸ Sivert Haugejorden side 49.

¹⁰⁹ Per Ole Johansen 1989 side 218 og Sivert Haugejorden side 51.

gruppen, den eldste var Victor Emanuel Larsen (født 10.10.1900) som var 42 år gammel da han tiltrådte i sin stilling ved Statspolitiet Kirkenes.¹¹⁰

Knut Henrik Tøsse Voigt (født 13.03.1922 og ansatt 01.04.1942) var den yngste på avdelingen, da han ble ansatt i en alder av 20 år, men bortsett fra Voigt så var det tre andre født samme år som ham, men disse var ansatt på et senere tidspunkt, og var eldre ved ansettelsestidspunktet. Blant de uøvde var det en gjennomsnittsalder på 26 år, så det var en forholdsvis ung gruppe med 22 års forskjell mellom den eldste og yngste, men de aller fleste var mellom 20 og 30 år gamle da de ble ansatt ved Statspolitiets avdelinger i Nord-Norge. Når det kommer til lokaltilhørighet blant de uøvde, ser det ut til at Narvik er den avdelingen som hovedsakelig ansatte personer fra byen: 3/6 var født i byen og derfor kan denne avdelingen sies å ha et særdeles lokalt preg blant avdelingene i nord blant de uøvde. De uøvde i Kirkenes var ikke en særlig stor gruppe med tanke på at halvparten var kontorbetjenter og 4/6 av de ansatte var født og oppvokst i Nordland, Toralf Gjærde og Viktor Larsen var født i Nordland men flyttet til Sør-Varanger, og måtte ha hatt kjennskap til området. Arnold Harr var født i Jakobsnes like ved Kirkenes og må ved siden av kontorbetjenten Bjørg Alice Larsen som var født i Kirkenes være de eneste to med direkte tilknytning til Kirkenes-området.¹¹¹

For Tromsøavdelingen så var det kun kontorbetjenten Olaf Willumsen som var født i Tromsø, men han var oppvokst i Balsfjord, og Terje Lorentsen som var født i Hillesøy like ved Tromsø, men Hillesøy var ikke en del av Tromsø kommune før eller under krigen. Tromsø var også den eneste avdelingen som direkte ansatte personer født utenfor Nord-Norge, Melkstavik fra Trondheim og Wiig fra Kristiansund (Husby ved Narvik skal også ha vært sørfra angivelig). Hele 4 personer var fra Berlevåg, og tre av dem var søsken: Trygve Giæver Pedersen, Kåre Giæver Pedersen og Turid Giæver Pedersen, at tre søsken jobbet på samme avdeling hos Statspolitiet var ganske unikt, Tore Lein var fra byen også.¹¹²

Følgende regnskap kan dermed gjøre for avdelingenes uøvde når det kommer til lokaltilknytning:

1. Narvik: 3/5 født i Narvik (Torfinn Husby og Erling Strømsnes fødested ukjent men trolig fra Nord-Norge)

¹¹⁰ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, rettsbok fra landssviksak mot V.E. Larsen s. 12-14.

¹¹¹ Informasjonen stammer fra rettsbøker og en rekke avhør til samtlige landssviksaker mot de nordnorske statspolitiansatte.

¹¹² Informasjonen stammer fra rettsbøker og en rekke avhør til samtlige landssviksaker mot de nordnorske statspolitiansatte.

2. Kirkenes: 4 født i Nordland og 2 fra Kirkenesområdet (Marki ukjent).
3. Tromsø: 6 fra Finnmark, 3 Troms og 1 Nordland og 2 sørfra (Thora Bråthen ukjent)
4. Totalt på alle avdelinger er det følgende regnskap når det kommer til lokaltilhørighet for de uøvde: 8 personer fra Nordland, 8 fra Finnmark, 3 fra Troms og 2 sørfra. **Totalt 19 fra Nord-Norge, 2 fra andre deler av Norge og 4 ukjente.**

Tromsøavdelingen ser ut til å ha størst preg av finnmarkinger, og kun Olaf Willumsen var født i byen blant de uøvde, mens Narvik har flest fra byen, og Kirkenes har minst en person født i byen. Kirkenes har et stort preg av folk fra Nordland, men et par av disse slik som Viktor Larsen og Toralf Gjærde, som begge var født i Nordland hadde oppholdt seg i Kirkenes en stund og var dermed ikke ukjent for byen. Følgende personer kjenner jeg ikke til fødested på: kontorbetjent «Marki», kontorbetjent Thora Bråthen, Torfinn Husby og Erling Strømsnes. Det jobbet også en «Harald Pedersen» hos Statspolitiet i Tromsø, men denne personen har jeg ikke lyktes å spore opp så derfor er han ikke med i undersøkelsen.¹¹³ At okkupasjonstidens Statspoliti var organisert som et kampkorps uten tilknytning til lokalsamfunnet, slik som Per Ole Johansen hevder, stemmer altså ikke for det nye Statspolitiet i nord.¹¹⁴ Det var altså en sterk regional og lokal tilknytning blant de ansatte hos Statspolitiet i Nord-Norge.

Når det kommer til yrkeserfaring, hadde de uøvde variert bakgrunn. Selliaas hevder blant annet at en del av de Statspolitiansatte var vanlige arbeidsfolk i alderen 20-30 år som ble rekruttert «rett fra gata».¹¹⁵ Med tanke på at ingen av disse hadde tidligere politierfaring, og var relativt unge, så stemmer dette nok. Minst 7 av de 25 uøvde skal ha drevet med arbeid for tyskerne under krigen (det reelle antallet er nok høyere) før de ble ansatt hos Statspolitiet, blant annet arbeid som veiarbeid og brakkebygging, såkalt «tyskerarbeid». Andre igjen hadde jobbet i forsyningsnemnda, de var fiskere, sjåførere, kontorister og handelsyrker og lignende. Dermed må overgangen ha vært stor for de fleste da de fikk arbeid i Statspolitiet og måtte drive med etterforsknings- og annet politiarbeid når de manglet den politifaglige kompetansen som de burde ha. Marthinus Haugland og Helge Nyfeldt Wiig hadde erfaring som reservekonstabler, men grunnet det få antallet reservekonstabler, og deres korte tjenestetid som reservekonstabler, så har jeg valgt å inkludere Haugland og Wiig i kategorien som uøvde,

¹¹³ Alle data er hentet fra landssviksakene mot de personene som arbeidet hos Statspolitiet i Nord-Norge. For en komplett liste av ansatte, se siste del av kapitlet.

¹¹⁴ Per Ole Johansen 1989 side 218.

¹¹⁵ Selliaas, *STAPO 1941-1945: Norsk politi i tysk tjeneste*, side 159 og Sivert Haugejorden side 51.

Haugland skal ikke ha hatt noen politiutdannelse da han var reservekonstabel i Harstad.¹¹⁶ Det samme gjelder for Helge Nyfeldt Wiig som arbeidet som leiekonstabel i Tromsø mellom 10.08.1940 – 10.11.1940.

3.2.2 Ansettelse og frafall – forakt for arbeidet?

Krigstiden krevde ansettelse av mange uøvde da behovet var tilstede for arbeidskraft. I en rapport om Statspolitietts opprettelse skal Karl Marthinsen ha beskrevet hvordan han fra høsten 1941 måtte ansette «helt uøvde folk».¹¹⁷ Et spørsmål er hvordan de uøvde fordelte seg etter ansettelses år? Var det enkelte tidspunkt under krigen hvor forsterkninger til Statspolitiet behøvdes mer enn andre? I 1941 kan jeg med sikkerhet si at 2 personer ble ansatt i Tromsø blant de uøvde, og ellers ingen uøvde blant Narvik og Kirkenes det samme året. I 1942 ble 6 personer ansatt: 3 personer i Kirkenes, minst 1 i Narvik (kanskje 2) og 3 i Tromsø. I 1943 var antallet personer ansatt 10: 4 i Tromsø, 2 i Kirkenes og 4 i Narvik. I 1944 var antallet personer som ble ansatt 5 personer: 4 i Tromsø og én person i Kirkenes. Det som er verdt å legge merke til er at behovet for uøvde var størst i 1943, mens i 1945 så ble det ikke ansatt en eneste person blant de uøvde. Det virker som at jo lengre ut i krigen man kom, desto viktigere ble rekrutteringen, med unntak av krigens siste år.¹¹⁸

En årsak til at ingen ble ansatt ved Statspolitiet i 1945, kan rett og slett være at man skjønnte at tyskerne kom til å tape krigen, og at motivasjonen og behovet for å utføre arbeid av politisk karakter for okkupasjonsmakten forsvant. For Narviks vedkommende ser det ikke ut til å ha blitt ansatt noen nye ved avdelingen etter 1943. Disse tallene inkluderer ikke forsterkninger som kom sørfra, og var ansatt på midlertidig basis, og disse tallene inkluderer personer som jeg har kjennskap til ansettelsesforhold eller kan gjøre en sikker antagelse om når de ble ansatt basert på dagsparoler fra kontorene eller lignende.¹¹⁹

Når det kommer til de som valgte å forlate Statspolitiet virker det som de hadde forskjellige årsaker. Blant de kontoransatte virker det som at de fleste ved Kirkeneskontoret valgte å søke avskjed, noen før evakueringen og andre etter evakueringen av Finnmark.¹²⁰ Blant de øvrige politiansatte så var det 4 personer som søkte avskjed ved Tromsøavdelingen, i Kirkenes så

¹¹⁶ RA, Landssvikarkivet, Senja politikammer: Dnr. 17/45, avhør av Marthinius Haugland av Kristian Arntzen datert 19. mai 1945, avhør av Haugland av korporal Albert Andreassen 6. juni 1945 og avhør Haugland av politisoldat nr. 493, Larsgaard datert 7/7 1945.

¹¹⁷ Sivert Haugejorden side 52.

¹¹⁸ Sivert Haugejorden side 52-53.

¹¹⁹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, vaktjournal og samtlige rettsbøker fra landssviksakene.

¹²⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen tilleggsforklaring, side 8-9.

virker det som at bare var de førkrigsansatte politimennene som forlot kontoret: Gullik Heitmann sluttet, mens Jon Bell Breivik ble flyttet til Osloavdelingen. I Narvik så var det 4 stykker som ble avskjediget. I Narvik skal Per Danielsen ha blitt avskjediget 31. august 1944 og Thorstein Dragly avskjediget 3. mars 1945, noe som betyr at etter mars 1945 så hadde Narvik kun to aktive tjenestemenn: Akerøy og Strømsnes, Terje Lorentsen skal ha blitt flyttet til Narvik fra Tromsø 31. januar 1945 som følge av at de behøvde forsterkninger.¹²¹ Det er verdt å merke at ingen av de fire som ble ansatt i Kirkenes blant de uøvdde, og senere overflyttet til Tromsøavdelingen, valgte å slutte: disse var Gunnar Killi, Arnold Harr, Toralf Gjørde og Viktor Emanuel Larsen. Torfinn Husby skal ha søkt avskjed rundt sommeren 1942 og rundt denne tiden fått det innvilget ifølge Narviks vaktjournal.¹²²

En årsak til at Per Danielsen ved Narvikavdelingen ble avskjediget kan være voldsbruk under avhør. Danielsens voldsbruk blir beskrevet i en rapport av førstebetjent Rolf Eriksen ved Ordenspolitiet, til lederen av Statspolitiets Tromsøavdeling datert 8. juni 1943, rapporten er også underskrevet av Hans Peder Akerøy. I rapporten beskrives det hvordan Per Danielsen og en grensepolitikonstabel under et avhør skal ha vært svært aggressive og slått en person på kroppen, i ansiktet og hodet slik at han fikk synlige merker. Thorstein Dragly fra Narvikavdelingen var også tilstede, og har trolig medvirket.¹²³ Ifølge overbetjent Per Mortensen ved Tromsøavdelingen, så var tortur strengt forbudt, og torturen kan ha medvirket til, eller ha vært hovedårsaken til at de ble avskjediget.¹²⁴ Per Danielsen påstår selv at han sluttet og det er verdt å legge merke til at begge var ferdig i Statspolitiet vel et år etter denne hendelsen.¹²⁵ Danielsen var ferdig i tjenesten 31. august 1944 og Dragly 3. mars 1945, så at Akerøy eller Hagen tok avstand fra denne mishandlingen vel ett år etterpå virker dermed usannsynlig som årsak, spesielt med tanke på at Narvikavdelingen ofte manglet mannskap. Ifølge en artikkel fra avisen *Fremover* fra 21. juni 1946, så skal Dragly ha blitt avskjediget for fyll.¹²⁶

Trygve Dørum hos Tromsøavdelingen skal ha søkt om å bli forflyttet til Oslo i november 1941, fordi at han planla å gifte seg og ikke fant bolig i Tromsø, noe som førte til at han måtte utsette giftemålet flere ganger. Dørum fratradte tjenesten 8. juni 1942 etter tillatelse fra

¹²¹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 77.

¹²² RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, vaktjournal, side 8.

¹²³ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Avskrift av brev til lederen av Statspolitiet avd. Tromsø 8. juni 1943, avskrift av Rolf Eriksen.

¹²⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen egenhendig forklaring side 3-6.

¹²⁵ Op.cit. og RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rapport av konstabel Enevold 14.03.1946, avhør Per Danielsen side 29.

¹²⁶ *Fremover*, fredag 21. juni 1946 side 4.

Hagen, men etter han ankom Oslo kom han i kontakt med Marthinsen som nektet ham å slutte, og de avtalte tilslutt at Dørum skulle jobbe ut oppsigelsestiden på 3 måneder.¹²⁷ Han jobbet til august 1942 hos Statspolitiet Tromsø. I et avhør hevder Dørum selv at grunnen til at han sluttet var at arbeidet i Statspolitiet ikke var slik han forestilte seg: han trodde at Stapo skulle overta alt politiarbeidet i Norge og at man dermed slapp tilstedeværelsen av tysk politi, som kan mer eller mindre være en modifisert sannhet for å unngå en strengere straff i landssvikoppgjøret.¹²⁸ En av de mer spesielle årsakene til at en ansatt ble forflyttet til en annen avdeling står Helge Nyfeldt Wiig ved Tromsøavdelingen for. Han skal ha sjikanert avdelingsleder, politiinspektør Jacob Carl Lothe, på sitt kontor med daværende førstebetjent Per Mortensen tilstede. Som følge av opptrinnet ønsket ledelsen ved avdelingen å avskjedige Helge Wiig. Statspolitistjef Karl A. Marthinsen ønsket å ha Wiig videre med i tjenesten, og de ble enige om å sende Wiig ned til Trondheimsavdelingen. Wiig nektet å reise til Trondheim, og ble i november 1942 sendt til Oslo hvor han tjenestegjorde frem til februar 1943.¹²⁹

Asmund Melkstavik ved Tromsøavdeling hevder i et avhør at da han begynte i Statspolitiet så tok han avstand fra «jødespørsmålet» og gisselarrestasjonene, og at han fikk inntrykk av at det var tyske Sikkerhetspolitiet som dirigerte Statspolitiet, og dette var grunnen til at han ville slutte.¹³⁰ Melkstavik var tidligere frontkjemper i Ukraina og agent for kontraspionasjeorganisasjonen Abwehr, så det spørs hvor mye lit man skal gi hans versjon av årsaken til fratredelse fra tjenesten. Melkstavik hevder også at han ble antitysk etter sin tjeneste i Waffen SS etter at han ble kjent med «tyskernes uhyrlige behandling av jødene». Men til tross for dette deltok Melkstavik i jødetransporten fra Nord-Norge til Oslo av jødene Caplan, Fischer og hans to sønner og 3-4 jøder fra Finnmark *etter* sitt opphold i Waffen SS hvor han skal ha blitt «antitysk», så har han til tross for sine egne påstander samarbeidet villig med tyskerne.¹³¹

Ifølge statspolitistjef ved Tromsøavdelingen Sigurd Hagens versjon så ble Melkstavik avskjediget pga. hans lite edruelige forhold til alkohol under tjenesten i Statspolitiet.¹³² Flere hevder i avhør at de ikke visste hva Statspolitiets oppgave var da de søkte eller trodde at det

¹²⁷ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 117, personalskjema S.P.jnr. 1746/1942 datert 8. juni 1942 og brev til statspolitistjefen fra Dørum datert 05.11.1941.

¹²⁸ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 117, dok. 18, avhør Dørum, side 1-3.

¹²⁹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 3536, rettsbok fra landssviksak mot Helge Nyfeldt Wiig side 16 og rapport til statspolitistjefen av førstebetjent Per Mortensen datert 08.09.1942, og brev til K.A. Marthinsen, Statspolitiet fra Jacob Carl Lothe datert 8. september 1942.

¹³⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, avhør Melkstavik av Olaf Kveldro 04.06.1945 side 1-4.

¹³¹ Op.cit. og dok. 29, avhør Melkstavik, side 7.

¹³² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 31: avhør av Sigurd Hagen 16.04.1946.

var vanlig politi, blant annet Toralf Gjørde fra Kirkeneskontoret, men disse valgte allikevel å bli værende i Statspolitiet under hele krigen.¹³³ Disse har antageligvis ønsket å bli behandlet på mildeste måte under rettsoppgjøret og fremstilt seg selv som naiv overfor hele virksomheten til Statspolitiet, og viktigheten av å være kritisk overfor deres fremstillinger er viktig.

3.2.3 Avansement og utdannelse

Hvilke muligheter hadde så de uøvde for avansement i Statspolitiet, og hvordan sammenligner deres utdannelsesnivå med de førkrigsansatte? Jeg vil ikke behandle de som var kontorbetjenter, dette fordi de som var ansatt som kontorbetjenter i Tromsø og dets underkontor aldri forlot kontoret eller arbeidet med etterforskningsarbeid etter ansettelsen, og av den grunn alene hadde de ikke mulighet for å avansere i rekkene. Videre så kan det nevnes at jeg heller ikke har oversikt over utdannelsesnivået til alle ansatte, men jeg vil skrive om de jeg har kjennskap til. Dette har sammenheng med at i noen av de kortere landssviksakene så har ikke etterforskerne valgt å inkludere utdannelsesnivået i personopplysningene i avhøret. Alle de uøvde som ble ansatt i Statspolitiet og som på et tidspunkt var fast ansatt ved Tromsøavdelingen og dets underkontorer, var ansatt som konstabler i begynnelsen. Unntaket er Helge Nyfeldt Wiig som ble ansatt som betjent, trolig på grunn av hans korte virke i Tromsøpolitiet som reservekonstabel. En annen mulig årsak kan være at han var gift med datteren til statspolitijefen i Tromsø, Sigurd Hagen, og hadde nære relasjoner med ham.¹³⁴

Etter politireformen skal det ha blitt lettere å avansere. Jeg har tidligere nevnt Akerøys tilfelle, hvor han var konstabel i 20 år ved det ordinære politiet før han ble betjent, og hvordan han avanserte gradene i Statspolitiet i et høyere tempo enn hva som tidligere var mulig. Dette var tilfellet for de mange uøvde også som begynte i den laveste graden som konstabel. Det var 18 personer blant de totalt 25 uøvde som ble ansatt som konstabler og aldri avanserte i Statspolitiet, så for majoriteten innebar ikke ansettelse hos de nordnorske avdelingene noen mulighet for avansement. Det ble ansatt flest folk i Statspolitiets avdelinger i nord etter 1943, men de eneste som avanserte i gradene var de som tiltrådte sine stillinger i årene 1941-1943, dermed ser det ut til at i løpet av de to siste krigsårene så forsvant mulighetene for avansement for de som ble ansatt etter 1944 blant de uøvde. Dette kan ha sammenheng med antallet uøvde som ble ansatt ikke var kompetent eller dyktig nok som var en forutsetning for avansement.

¹³³ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 131, dok. 42, avhør Gjørde, side 4.

¹³⁴ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 3536, Rettspsykiatrisk erklæring for Helge Nyfeldt Wiig, avhør av Wiig, side 25.

Hos Kirkeneskontoret så avanserte alle de uøvde fra konstabelgraden mens de var ansatt der: Toralf Gjørde, Arnold Harr og Viktor Larsen ble alle forfremmet til betjenter. Gunnar Killi var politifullmektig da han ble ansatt i Kirkenes i februar 1944, og hadde avansert i gradene i Statspolitistystemet etter at han ble ansatt som konstabel hos Statspolitiet i Bergen i 1941.¹³⁵ Men hos Narvikkontoret så avanserte ingen av de uøvde og var en motpol i avansement sammenliknet med Kirkenes, et unntak kan være Thorstein Dragly som Mortensen hevder var betjent.¹³⁶ Killis tilfelle viser mulighetene for å avansere i Statspolitiet var gode, men i realiteten så avanserte de fleste uøvde ikke fra konstabelgraden sin i Nord-Norge.

Imponerende var også Helge Nyfeldts Wiig avansement i systemet etter at han nesten ble avskjediget for å ha sjikanert politiinspektør Lothe i Tromsø. Han ble ansatt i Tromsø som betjent, og ble deretter overført til Oslo hvor han tjenestegjorde frem til han meldte seg til fronttjeneste i Finland. Etter at han returnerte fra Finland, begynte han igjen å jobbe på Statspolitiets hovedkontor som betjent i 1944, før han avanserte til løytnant II i oktober samme år. Han ble politifullmektig i februar 1945, og var i denne stillingen frem til frigjøringen.¹³⁷ Wiig og Killi var de eneste blant de uøvde/reservekonstablene som på noe tidspunkt var fast ansatt i Nord-Norge, og som avanserte fra konstabel- og betjentgraden og helt frem til embetsgraden av politifullmektig. Totalt var det kun 7 av 25 av de uøvde som avanserte i gradene, Wiig og Killi avanserte da de ikke var ansatt i Nord-Norge. Mens Knut Henrik Tøsse Voigt som ble forfremmet til betjent var den eneste hos Tromsøkontoret som avanserte blant de uøvde mens de var ansatt der.¹³⁸

Blant de førkrigsansatte så hadde ingen bestått eksamen artium, bortsett fra juristen Jacob Lothe. Så hvordan sammenligne de uøvde og reservekonstablens utdannelsesnivå med de førkrigsansattes? Trygve Dørum, Helge Nyfeldt Wiig og Gunnar Killi hadde eksamen artium, og Arnold Harr hadde realskoleeksamen og en filosofieksamen, Marthinus Haugland gikk på gymnas flere ganger under krigen, men har trolig ikke fullført eksamen.¹³⁹ De uøvde hadde generelt høyere nivå på den teoretiske utdannelsen enn de førkrigsansatte. Men det var også en del av de uøvde som kun hadde gjennomført folkeskole, slik som Viktor Emanuel Larsen og Terje Lorentsen. Kun én hadde sluttet på folkeskolen, og dette var Melkstavik ved

¹³⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 3 i ukjent mappe: dokument med diverse personalia, dok. 20, dok. 89: rettsbok, side 9-10

¹³⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen tilleggsforklaring, side 8-9.

¹³⁷ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 3536, Rettspsykiatrisk erklæring for Helge Nyfeldt Wiig, avhør av Wiig, side 40 og dok. 96: rettsbok fra landssviksak mot Helge Nyfeldt Wiig.

¹³⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt.

¹³⁹ Opplysningene stammer fra diverse dokumenter tilhørende deres landssviksaker hos Riksarkivet i Oslo.

Tromsøavdelingen.¹⁴⁰ Trygve Giæver Pedersen hadde gjennomført handelsskole.¹⁴¹ Tore Holmen Lein hadde gått på befalsskole.¹⁴² Blant de uøvde så vet jeg at minst 5 har gjennomgått etterforskningskurs i regi av Statspolitiet. Voigt og Killi var tilstede på Führerschule der Sicherheitspolizei i Berlin som var et 6 ukers langt ideologisk- og kriminalteknisk kurs som også Per Mortensen deltok på.

3.3 Nordnorsk tilknytning – nære relasjoner før krigen?

Som vi har sett så var det kun 3 som ikke hadde nordnorsk tilknytning blant de tre avdelingene i nord blant de som var fast ansatt. De eneste som ikke var fra Nord-Norge var: Melkstavik fra Trondheim, Helge Nyfeldt Wiig fra Kristiansund, men Jacob Lothe var født i Tromsø men var trolig oppvokst på Østlandet der hans foreldre var fra. Av de totalt 35 ansatte så var det 9 førkrigsansatte, 17 uøvde og 4 kontoransatte som jeg med sikkerhet kan si var fra Nord-Norge. Det vil si minst 30 av 35 var født og oppvokst i Nord-Norge: hvorfor var det en så sterk rekruttering av ansatte blant de tre nordligste fylkene?

Jon Bell Breivik, Gullik Heitmann, Sigurd Hagen, Hans Peder Akerøy og Per Mortensen var alle tidligere politimenn med rik erfaring fra politiarbeid i Nord-Norge. Akerøy, Mortensen og Akerøy var alle tidligere ansatte fra det gamle statspolitiet og utrykningspolitiet, jeg vil tro at dette også gjaldt Breivik og Heitmann da de ble ansatt samtidig som de øvrige.¹⁴³ De ble trolig spurt om å bli med videre inn i det nye statspolitiet grunnet deres medlemskap i det gamle Statspolitiet og UP, samt at de var medlemmer av NS.

Kåre, Trygve og Turid Giæver Pedersen var alle tre søsken fra Berlevåg, og trolig ble de påvirket av Kåre Giæver Pedersen som var den første i søskenflokken som ble ansatt hos Statspolitiet i Tromsø. Jeg tror ikke at det var tilfeldig at alle tre hadde sin arbeidsplass hos Tromsøavdelingen, da Kåre må ha anbefalt dem å ta arbeid der. Et annet moment er at tidligere statspolitijef i Kirkenes, Gullik Heitmann, var deres svoger og gift med en av deres søstre. Men Kåre sier at han var kjent med en Ellila fra Berlevåg, trolig Leiv Ellila fra Statspolitiet i Tromsø eller en slektning. Denne Ellila skal ha nevnt at Statspolitiet i Tromsø

¹⁴⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 29: avhør Melkstavik, side 1-2, RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 13: avhør Viktor Larsen, side 2, og RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer, dom 25/50, dok. 5: avhør Lorentsen, side 1-2,

¹⁴¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer, dom 26/50, avhør Trygve Giæver Pedersen av konstabel Arne Høeg 19. juni 1945 og dok. 7: avhør Trygve Giæver Pedersen.

¹⁴² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer, dom 11/50, avhør Tore Lein av Georg Grønlie 20.06.1945.

¹⁴³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, S.P. jnr. 1160/41: Ansettelse av betjenter og konstabler i Statspolitiet sign. K. Frigaard 09.06.1941 og avhør Sigurd Hagen av førstepetjent Ingv. Frøyss 11. april 1947, se også første del av dette kapitlet.

trengte folk og Kåre søkte dermed på hans oppfordring til jobben, som han hevder at han ikke visste ville jobbe med saker av politisk karakter da han søkte tjenesten.¹⁴⁴ Hos Kirkenesavdelingen nevner Viktor Larsen at han kjente både Jon Bell Breivik som var daværende sjef i Kirkenes fra deres tid i hirden, og betjent ved Kirkenesavdelingen Harald Alf Tørseth var hans kompis fra gamle dager. Disse to påvirket trolig Larsen til å begynne i Statspolitiet i Kirkenes. Harr nevner også at Breivik skal ha spurt om han ønsket å begynne i Statspolitiet Kirkenes.¹⁴⁵ Jon Bell Breivik ser dermed ut til å ha vært en avgjørende faktor for rekrutteringen av ansatte hos Kirkenesavdelingen.

Trygve Angell Dørum ved Tromsøavdelingen forteller at da han var i Oslo for å søke jobb så kom han i forbindelse med Karl. A Marthinsen, som Dørum også kjente fra Kirkenes, og dermed ble han personlig ansatt av Marthinsen. Knut Voigt skal også personlig ha søkt om opptak i Statspolitiet hos Karl A. Marthinsen som innvilget ham det, men trolig hadde ikke disse to noen relasjon før hans søkte. Harald Alf Tørseth var tidligere grensepolitibetjent ved Elvenes og Skogfoss ved den russiske og finske grensen, han var født i og hadde oppholdssted i Kirkenes og må dermed også kommet i forbindelse med Marthinsen gjennom tjenesten der i likhet med Dørum. I rettssaken mot Tørseth nevnes det at han ble tatt opp i Statspolitiet i Kirkenes etter anmodning fra Marthinsen.¹⁴⁶ Marthinsen virker som en sentral faktor for at enkelte av de nordnorske tjenestemennene valgte å gå inn i Statspolitiet.

Det var mange årsaker av forskjellig art som førte til at noen ble ansatt i Statspolitiet i Nord-Norge. Men den viktigste virker å være slekt og etablerte nettverk i byene de tilhørte. Da Karl A. Marthinsen oppholdt seg i Kirkenes, ble han kjent med to personer han senere valgte å ansette. Enkelte hadde familie eller venner i Statspolitiet, slik som tilfelle var for familien Giæver Pedersen, og må på denne måten ha kommet inn i politiarbeidet grunnet slektskap. De øvrige som jeg ikke har nevnt, har trolig fått nyss om ledige stillinger hos Statspolitiet gjennom NS. Samtlige ansatte var medlem av NS og når personell trengtes, tok trolig Statspolitiet kontakt med NS for å få tak i folk med den rette politiske holdningen. For to av de som ikke var fra Nord-Norge, Asmund Melkstavik og Helge Nyfeldt Wiig, så kan det nevnes at de hadde et visst forhold til Nord-Norge. Melkstavik tjente sin nøytralitetsvakt

¹⁴⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer, dom 31/52, dok. 2: avhør Kåre Giæver Pedersen av Georg Grønlie 20.06.1945 og dok. 6, avhør Leif Hammer (9/11 søsken NS)

¹⁴⁵ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 13: avhør Viktor Larsen, side 7 og RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 113, dok. 53: avhør Arnold Harr, side 4.

¹⁴⁶ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 117, avhør Trygve Dørum av krim.ass. Sem-Jacobsen 23.06.1945, RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78: avhør Voigt, side 3, og RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, side 6.

nordpå. Her kom han i kontakt med Leiv Ellila som senere ble betjent i Statspolitiet Tromsø, disse ble gode venner og begynte å jobbe for Statspolitiet i Tromsø samtidig.¹⁴⁷ Helge Nyfeldt Wiig gikk på gymnas i Tromsø, og statspolitisjef i Tromsø, Sigurd Hagen, var hans svigerfar og Wiig begynte i Statspolitiet i Tromsø etter oppfordring fra nettopp Hagen.¹⁴⁸ Per Ole Johansens har som nevnt tidligere skrevet at Statspolitiet var et korps uten noen lokal tilknytning, men i Nord-Norge så var Statspolitiet et korps med sterk lokal og regional tilknytning.

3.4 Liste over ansatte og ideologisk påvirkning som faktor

1. Torfinn Husby – tvangsarbeid 15 år med fradrag av 1 år og 45 dager for varetekt.
2. Viktor Emanuel Larsen (10.10.1900 i Bodin) – tvangsarbeid 17 år med fradrag av 717 dager, senere anket og endret til 12 års tvangsarbeid med fradrag av 3 år for varetekt.¹⁴⁹
3. Helge Nyfeldt Wiig (15.12.1916 i Kristiansund) – tvangsarbeid 12 år med fradrag av 1003 dager.
4. Gunnar Johannes Killi (25.03.1914 i Kabelvåg) – tvangsarbeid 10 år med fradrag av 945 dager.
5. Jon Bell Breivik (05.12.1913 i Vadsø) – tvangsarbeid 10 år.¹⁵⁰
6. Hans Peder Akerøy (f. 30.08.1894 i Trondenes) – tvangsarbeid 9 år med fradrag av 224 dager.
7. Harald Alf Tørseth (22.06.1904 i Balsfjord) – tvangsarbeid 9 år med fradrag av 591 dager.
8. Per Kristian Severin Danielsen (15.05.1921 i Narvik) – tvangsarbeid 9 år med fradrag av 150 dager.
9. Asmund Melkstavik (21.06.1916 i Trondheim) – tvangsarbeid 8 år med fradrag av 652 dager.
10. Leiv Ellila (30.11.1917 i Tana) – tvangsarbeid 6 år med fradrag av 1093 dager.
11. Oskar Hilmar Erling Waldemarsen (09.07.1912 i Narvik) – tvangsarbeid 6 år med fradrag av 221 dager.
12. Knut Henrik Tøsse Voigt (f. 13.03.1922 i Bodø) – tvangsarbeid 5 år med fradrag av 934 dager.
13. Toralf Gjørde (13.03.1906 i Gildeskål) – tvangsarbeid 5 år med fradrag av 882 dager.
14. Hilmar Normann Isaksen (08.11.1914 i Kjølvik) – tvangsarbeid 5 år med fradrag av 114 dager.
15. Jacob Carl Lothe (15.12.1914 i Tromsø) – tvangsarbeid 5 år med fradrag av 361 dager.
16. Gullik Heitmann (16.02.1905 i Nordreisa) – tvangsarbeid 5 år med fradrag av 360 dager.
17. Sigurd Hagen (01.06.1887 i Kvæfjord) – tvangsarbeid 4 ½ år med fradrag av 366 dager.
18. Thorstein Dragly – tvangsarbeid 4 ½ år med fradrag av 278 dager.¹⁵¹

¹⁴⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 29: avhør Melkstavik, side 4.

¹⁴⁸ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 3536, dok 96: rettsbok fra landssvik sak mot Wiig, side 15.

¹⁴⁹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, Anr. 129, dok. 70.

¹⁵⁰ Avisen *Finnmarken* fra 28. februar 1949 side 2.

¹⁵¹ Informasjon om dommene til Husby og Dragly stammer fra avisen *Fremover* fra 26. juni 1946.

19. Per Johannes Mortensen (08.06.1910 i Tromsø) – tvangsarbeid 4 år med fradrag av 359 dager.
20. Arnold Karsten Harr (21.07.1907 i Ibestad) – tvangsarbeid 4 år med fradrag av 855 dager.
21. Trygve Angell Dørum (f. 13.10.1914 i Vadsø) – tvangsarbeid 3 år 1 måned med fradrag av 686 dager.
22. Ottar Bergethon Vik (16.06.1910 i Ibestad) – tvangsarbeid 2 ½ år med fradrag av 155 dager.
23. Kåre Giæver Pedersen (f. 05.07.1917 i Berlevåg) – tvangsarbeid 2 år med fradrag av 145 dager for varetekt.
24. Trygve Giæver Pedersen (2. oktober 1911 i Berlevåg) – tvangsarbeid 2 ½ år med fradrag av 195 dager.
25. Terje Lorentsen (f. 23.07.1922 i Hillesøy) – tvangsarbeid 2 år med fradrag av 173 dager.
26. Tore Holmen Lein (11.01.1921 i Berlevåg) – tvangsarbeid 2 år med fradrag av 144 dager.
27. Erling Strømsnes – fengsel 2 år.¹⁵²
28. Harald Georg Pedersen – tvangsarbeid 2 år med fradrag av 172 dager.¹⁵³
29. Marthinus Charlot Haugland (29.06.1922 i Kvæfjord) – fengsel 1 år med fradrag av 162 dager.
30. Olaf Ludvig Willumsen (29.05.1922 i Tromsø) – fengsel 9 måneder med fradrag av 61 dager.
31. Turid Giæver Pedersen – forelegg på 1000 kroner for medlemskap i NS.
32. Kontoristene Thora Bråthen, Bjørg Alice Larsen, Nancy Olaus Haugen, Liv Henny Akerøy og «Marki» fikk trolig samme straff som Turid Giæver Pedersen, dvs. forelegg for medlemskap i NS.¹⁵⁴

I hvilken grad var de ansatte ideologisk påvirket? Var de interessert i NS eller tyskernes politiske ideologier og prosjekt? Alle som jobbet i Statspolitiet måtte være medlem av Nasjonal Samling, siden det var et politisk parti. Dermed kan man jo hevde at alle i Statspolitiet var påvirket av NS-ideologien til en viss grad, men det varierte selvfølgelig hvor aktive de var i partiet, om de var passive medlemmer eller meldte seg inn for egen vinning. Det skilles i rettsbøkene mellom de som var «ivrige» dvs. de som tok initiativ på egen hånd i etterforskningen, og de som handlet kun etter ordre. Graden av «ivrighet» vil jeg mene korrelerer med politisk overbevisning. Om man var ideologisk interessert i nyordningens politiske prosjekt, så ville man anse for eksempel motstandsgrupper som fiender, og gå aktivt inn for å motarbeide dem, dette på eget initiativ.

Den politiske ideologien det er snakk om i disse tilfellene er den tyske og norske nasjonalsosialismen. Historiker Kjetil Braut Simonsen skriver at i den tyske og norske nasjonalsosialismen så er essensen tanken om en nasjonal eller rasemessig gjenfødelse

¹⁵² Avisen *Nordlandsposten* fra 19. januar 1946 side 2.

¹⁵³ Avisen *Nordlys* fra 13. oktober 1946 side 6

¹⁵⁴ Opplysningene stammer fra samtlige rettsbøker fra landssviksakene og Eirik Veum side 485-492.

kombinert med antidemokratisk «førertenkning», og en konspirasjonsteoretisk tankegang basert på antisemittisme som det ideologiske grunnlaget.¹⁵⁵

Statspolititjenestemenn skal ikke ha hatt noen plikt til å delta i hirdtjeneste, derfor vil dette ikke være interessant å dekke, selv om det finnes enkelte personer som var aktive i Hirden før de ble ansatt hos Statspolitiet.¹⁵⁶ Jeg vil hovedsakelig undersøke de som hadde ledende stillinger innenfor Statspolitiet i Nord-Norge, og disse var primært de førkrigsansatte. Av de uøvde vil jeg nevne i korte trekk de som enten var frontkjempere eller Abwehr- eller Sipoagenter, som fikk strengere dommer.

Tidligere leder for Tromsøavdelingen, Jacob Carl Lothe, skal ha blitt medlem i NS etter å ha hørt Terbovens tale 25. september 1940. Talen skal ha gjort sterkt inntrykk på ham. Han skal angivelig ikke ha vært politisk interessert før dette, og mente at veien til frihet, var igjennom Nasjonal Samling som han meldte seg inn i 6. oktober 1940. Men som nevnt tidligere så fremsto etterhvert Lothe som en motstander av tyskerne, og saboterte til dels arbeidet deres. Dette reflekteres også gjennom at han ble avsatt som leder for Tromsøavdelingen. Han var også i forbindelse med hjemmefronten i tiden etter september 1940, så det er ganske klart at han reelt sett ikke var noen overbevist NS eller tysk sympatisør.¹⁵⁷

Per Mortensen var medlem av NS fra mai 1941, før dette var han ikke medlem av noe politisk parti, men han var politisk interessert og holdt aviser fra forskjellige politiske partier. Han var svært opptatt av det han selv beskriver som «[...] de forskjellige politiske partiers maktesløshet til å gjøre slutt på den bestående krise og sosiale nød som hersket innen mange klasser av det norske samfunn».¹⁵⁸ Han var svært opptatt av situasjonen til arbeiderklassen i Tromsø og omegn før krigen som han mente var preget av arbeidsløshet og dårlige økonomiske kår. Mortensen mente personlig at disse problemene ble løst under det nye NS regimet, og han kan anees å være ganske positivt politisk innstilt når det gjelder NS. Han var NS personalleder gjennom hele krigen og hadde da hovedsakelig administrative oppgaver.¹⁵⁹ Som første- og overbetjent hos Statspolitiet i Tromsø hadde han hovedsakelig administrative oppgaver. Han var også på sikkerhetspolitiets skole i Berlin som hadde ideologiske kurs, men han kan ikke sies å ha lagt noen vekt på den tyske nazismen som ideologi. I det hele virket det som at Mortensen ikke var en ondsinnet person og sympatiserte med befolkningen og

¹⁵⁵ Kjetil Braut Simonsen side 21.

¹⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 4.

¹⁵⁷ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, rettsbok fra landssviksak mot Jacob Lothe, side 9-14.

¹⁵⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen egenhendig forklaring, side 1-4.

¹⁵⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen egenhendig forklaring, side 1-4.

arbeiderklassen, han var dog opptatt av at politiarbeidet ble gjennomført på riktig måte og oppfordret på den måte de ansatte til å jobbe mer effektivt i etterforskningen. Mortensen skriver selv at:

Jeg kunde ikke etter okkupasjonen være enig i den negative kritikk mot «nyordningen» hvorunder faktisk gode tiltak som ble iverksatt av landets regjeringsmyndigheter i alle tilfeller ble kritisert og ofte motarbeidet, uten at de som rettet kritikken kunde antyde noe bedre. At et systemskifte måtte bli et resultat av den annen verdenskrig anså jeg for helt opplagt og må vel også av alle erkjennes å være riktig [...].¹⁶⁰

Han kan sies å være norsk nasjonalsosialist, men han har ikke av den grunn foretatt seg noen ondsinnede handlinger, og var klart bevisst over politiets ansvar.¹⁶¹ Men i Statspolitiet var han blant de mest aktive i NS og ideologisk overbeviste.

Da Gunnar Killi var ansatt hos Bergensavdelingen, fungerte han som tolk og forbindelsesledd mellom Statspolitiet og Det tyske sikkerhetspoliti. Han skal også ha gjennomgått Führerschule der Sicherheitspolizei i Berlin som hadde nazistiske ideologiske elementer som en del av opplæringen. I august 1942 søkte han om opptagelse i 1. politikompani i Den norske legion uten å bli opptatt. I Bergen arbeidet han flere ganger for Sikkerhetspolitiet og brukte vold mot nordmenn. I Kirkenes og Tromsø skal han ha fortsatt sitt samarbeid med Sipo. Tidligere fungerende sjef for Sipo i Kirkenes, Kurt Karstens, forklarer av at han fikk inntrykk av Killi at han var «idealist og gikk inn for saken.»¹⁶² Av denne grunn er det ganske klart at Killi hadde tyske sympatier under krigen, og var villig til å samarbeide for å arrestere og bruke voldelige metoder mot nordmenn.¹⁶³ Han var særdeles aktiv i Statspolitiet, som kan ha sammenheng med hans NS sympatier og tysk vennlighet.

Sigurd Hagen var medlem av NS fra 26.09.1940 og var fra 12.11.1943 gruppeleder for NS i Tromsø. Selv om han var medlem og hadde et såkalt «tillitsverv» innenfor partiet så var han ikke noen aktiv NS-mann. Vervene Hagen fikk i NS var gitt til ham uten hans samtykke, og han var et «passivt» medlem og deltok aldri på møter eller engasjerte seg i partiarbeid. Han deltok kun på 1-2 møter og foretok seg ikke noe som gruppeleder. Det påpekes i rettsaken mot Hagen at han gjennomførte ordrene han mottok flere ganger motstrebende, og ga formildende straff til gisler og andre arresterte. Han skal ha hjulpet mange, og flere vitner i saken mot ham

¹⁶⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 8: avhør Mortensen.

¹⁶¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 3: Per Mortensen kjæremål, dok. 23: side 1-5 og rettsbok fra landssviksak mot Per Mortensen.

¹⁶² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, avhør Willy Laqua og Kurt Karstens av krim.ass. F. Eidem, sambands avd.

¹⁶³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 89: rettsbok, side 9-15.

anså Hagen som ufarlig, og han skal heller ikke ha tatt særlig egeninitiativ i saker og kan heller ansees å være mer passiv enn ivrig i tjenesten. Hagen kan derfor ikke sees på som en særlig politisk aktiv eller ideologisk overbevist person under krigen gjennom hans tid som statspolitiansatt og sjef, og var heller ikke særlig aktiv i tjenesten.¹⁶⁴

For Hans Peder Akerøys del er situasjonen litt annerledes enn hva tilfellet var for Hagen. I rettsboka tilknyttet landssviksaken mot Akerøy påpekes det at da han var i Oslo etter å ha blitt kommandert til tjeneste ved Utrykningspolitiet i 1940, så skal han ha kommet under sterk påvirkning av en rekke fremtredende personer innen Nasjonal Samling som hadde vært medlemmer i lang tid. Blant disse nevnes Jonas Lie, Fritzner og Sitje. Da han returnerte til Narvik høsten 1940, skal han ha ordnet med NS-medlemskap etter å ha vært venstremann og angivelig ikke interessert i NS sitt politiske program. Han skal ikke ha vært et aktivt NS-medlem, og kun ha blitt medlem for at han mente NS kunne sikre Norges selvstendighet.¹⁶⁵ Akerøy hadde forbindelser med Det tyske sikkerhetspolitiet, men hevder selv at han alltid handlet etter ordre fra statspolitilederen i Tromsø eller etter tysk ordre. At Akerøy har handlet etter ordre støttes også i rettssaken mot ham hvor det også påpekes at han tilhørte «den gamle skole» i politiet. Han var en dyktig etterforsker før krigen, og han skal ha sett det på som sin plikt å gjøre en god jobb. Denne pliktoppfyllende væremåten skal han ha tatt med seg til Statspolitiet, og det står også i rettsboka at Akerøy ikke la noen særlig vekt på den nazistiske ideologi.¹⁶⁶ Dette må gjelde like mye for Hagen som Akerøy, at de var eldre pliktoppfyllende politimenn som ikke var spesielt interessert i den nazistiske ideologien eller NS sitt program. Mens Akerøy fikk en dom på 9 år, fikk Hagen en dom halvparten så lang, dette viser at selv om Akerøy ikke var politisk interessert, så la han ned en større nidkjærhet i politiarbeidet enn Hagen.

Av de uøvde så virker Knut Henrik Tøsse Voigt som den mest politisk interesserte og ivrige tjenestemannen. Han var medlem av NSUF fra 1937, da han kun var 15 år gammel. Han opprettholdt dette medlemskapet etter okkupasjonen, og ble fullt medlem av NS etter 7. juli 1941. I NSUF var han blant annet fylkesungsdomsleder, og deltok på kurs hos NSUFs skole på Malmøya i 1941, kurset handlet om politisk skoling og hadde til hensikt å utdanne førere for NS. Han ble tatt opp som aspirant hos Germanske SS Norge februar 1943, ble fullt medlem fra august 1943, og var støttepunktleder i Tromsø fra 15. februar 1944. Han gjennomgikk

¹⁶⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 76: rettsbok.

¹⁶⁵ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 4.

¹⁶⁶ Op.cit. side 5-7,

mellom 15. februar – 15. mars 1943 Germanske SS Norges våpen- og ideologiske kurs på Kongsvinger festning.

Han deltok i flere aksjoner for både NS og Germanske SS, og var på den måte et aktivt medlem som drev propaganda og vervevirksomhet.¹⁶⁷ På eget initiativ skal han ha arrangert pengeinnsamlinger for Den norske legion. Han skal som statspolitibetjent ha kartlagt motstandere av tyskerne. Voigt snakket godt tysk, og fungerte dermed også som et forbindelsesledd mellom Stapo og Sipo, han hang også mye med de tyske tjenestemennene på byen i fritiden.¹⁶⁸ I et avhør etter krigen er Voigt tydelig på sitt politiske ståsted: «Avhørte sier seg alltid å ha hevdet at en ren nasjonalsosialisme var den beste styreform for et samfund.»¹⁶⁹ Han forklarer videre i avhøret at han handlet som han gjorde under krigen fordi det var hans plikt: «For det første som Stapomann og siden som nasjonalsosialist.»¹⁷⁰ Det er dermed ganske trygt å anta at han var ideologisk overbevist både i NS og tyskernes sak. Videre så kan det påpekes at han var svært ivrig i tjenesten, og dette kan ha sammenheng med hans tyske sympatier.

Det kan ha sin årsak i om man var tidligere frontkjemper så støttet man gjerne tyskerne og nasjonalsosialismens sak. Men ikke alle i Statspolitiet i Nord-Norge deltok i fronttjeneste for tyskerne tross Jonas Lies innstendige oppfordringer om dette – kun Asmund Melkstavik, Helge Nyfeldt Wiig, Per Kristian Severin Danielsen, Oskar Hilmar Erling Waldemarsen og Hilmar Normann Isaksen deltok i krigen for tyskerne. De kan ha sies å ha vært påvirket av tysk, norsk eller germansk nasjonalsosialisme med tanke på at de frivillig valgte å kjempe for tyskerne. Andre igjen må ha ønsket å gjøre dette for å bekjempe bolsjevismen, noe som Helge Wiig gir som årsak for at han deltok på Østfronten. Wiig forklarer blant annet han fikk styrke av de nazistiske slagordene, og at han var grepet av et bolsjevikhat og at det var nødvendig å bekjempe bolsjevismen.¹⁷¹

Asmund Melkstavik sier også at han: «[...] sommeren 1941 meldte meg som frivillig i kampen mot bolsjevismen.»¹⁷² Dette levner liten tvil om Melkstaviks politiske ståsted. Wiig forteller selv at da han ankom Tyskland for militærtrening, så fikk han ideologisk

¹⁶⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt, side 16-18.

¹⁶⁸ Op.cit. side 16-27.

¹⁶⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78: side 6

¹⁷⁰ Op.cit. side 18.

¹⁷¹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 3536, rettspsykiatrisk erklæring for Helge Nyfeldt Wiig, avhør av Wiig, side 11.

¹⁷² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 3: avhør Melkstavik av Olaf Kveldro 04.06.1945..

utdannelse.¹⁷³ Denne ideologiske utdannelsen må nok også ha blitt gitt til de fleste norske frontkjemper. Videre så fikk samtlige av frontkjemperne ganske strenge dommer: den korteste fikk Hilmar Normann Isaksen på 5 år, og lengdene på de andre dommene reflekterer til dels aktiviteten under krigen, og dermed i hvilken grad de var landssvikere. Politiminister Jonas Lie mente blant annet at for at politiet skulle være herdet for å bekjempe «indre fiender» hjemme, så måtte de først ta del i krigshandlingene ved Østfronten. Såkalte «indre fiender» var blant annet kommunister, jøder og motstandsbevegelsen, og Lies ambisjon var at samtlige tjenestemenn skulle ha minst 6 måneders erfaring fra fronttjeneste.¹⁷⁴ Viktor Emanuel Larsen, Asmund Melkstavik og Harald Alf Tørseth var Sipo- og Abwehragenter, trolig utførte de dette arbeide for å fremme egne interesser.¹⁷⁵

3.5 Oppsummering

De ansatte hos Statspolitiets nordnorske avdelinger hadde en lokal og regional forankring til sitt tjenestested, hvor et ekstremt fåtall ikke var oppvokst i Nord-Norge. Alle hadde forskjellige motiver for å melde seg inn i NS og tjenestegjøre for Statspolitiet. De aller fleste jeg har undersøkt har oppgitt at de mente at veien til Norges frihet gikk gjennom Nasjonal Samling, eller vist sterke sympatier overfor NS' partiprogram, og kan anses å være nasjonalsosialister, uten at de har vært særdeles aktiv i tjenesten slik tilfellet var for de som fikk «milde» dommer på 2 år eller mindre. Lederne Akerøy og Hagen var ikke noen aktive nasjonalsosialister, men Narviksjefen var mer villig til å utføre arbeid for tyskerne enn Hagen, hvilket reflekteres i den store forskjellen mellom dommene deres under landssvikoppgjøret. Majoriteten av de ansatte var såkalte uøvde og hadde ingen erfaring fra politiarbeid, dessuten avanserte de aldri gjennom rekkene hos Statspolitiet og forble i konstabel graden. Men enkelte kunne gjøre store fremskritt i gradene som tidligere ikke var mulig, slik tilfellet var for lederne Sigurd Hagen, Hans Peder Akerøy og den uøvde Gunnar Killi som avanserte fra konstabel til politifullmektig på 3 år. Krigsårene endret politietaten både hva det gjaldt politikultur, avansement og rekruttering og dette har også blitt reflektert i Nord-Norge.

¹⁷³ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 3536, rettspsykiatrisk erklæring for Helge Nyfeldt Wiig, avhør av Wiig, side 5.

¹⁷⁴ Jo Refseth side 32.

¹⁷⁵ Se kapittel om samarbeid med Sipo og Abwehr, og konklusjon til oppgaven.

4. Et politisk politi: oppgaver og arbeidsformer

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for noen av de mest sentrale aksjonene Statspolitiet i Nord-Norge var involvert i, og kort beskrive «småjobber» de også måtte ta seg av. I første del vil jeg gjøre rede for arbeidsfordelingen og forholdet mellom Statspolitiet og politiet. Da Statspolitiet ble opprettet sommeren 1941, var det tydelig at det kom til å oppstå spenninger mellom Statspolitiet og politiet. Samtidig måtte det avklares hvem som skulle ta seg av hvilke oppgaver.

Dette klargjøres gjennom en liste av arbeidsoppgaver som ble utarbeidet av politiet og Statspolitiet i Trondheim, som fikk statspolitisjef Karl A. Marthinsens godkjenning, og ble distribuert til de forskjellige politikamre og statspolitiavdelinger i Norge. Jeg vil undersøke hvordan denne listen ble fulgt opp ved tjenestestedene i Nord-Norge. Jeg vil også undersøke Statspolitiets involvering i flyktningsaker; hva gjorde for å hindre flukt, og hva gjorde de med eiendelene til flyktninger? Hvordan var samarbeidet med Grensepolitiet? Det oppsto også konflikter mellom Nasjonal Samling og landets kirker og skoler. Statspolitiet ble involvert i disse sakene omtalt som kirke- og kulturkampen i Norge. Hvem fikk føle Statspolitiets vrede av Nord-Norges geistlige og lærere? Til slutt vil jeg undersøke Statspolitiets involvering i arrestasjonen og transporten av de nordnorske jødene under jødeaksjonen i Norge.

4.1 Forholdet mellom Statspolitiet og det ordinære politi i Nord-Norge

Hvordan var forholdet mellom Statspolitiet og det ordinære politiet? Samarbeidet de og hvilke arbeidsoppgaver hadde Statspolitiet som ikke det vanlige politiet hadde? For det første så er det viktig å påpeke at Statspolitiet kun ansatte NS-medlemmer, mens ansatte i politiet ikke nødvendigvis trengte å være medlem av NS. NS prøvde å påvirke politidepartementet på flere måter. Departementet ble ifølge Braut Simonsen brukt som en «klagemur» av Nasjonal Samlings tillitsmenn og aktivister for å uttrykke misnøye med de politiske forholdene som rådet i visse politikamre.¹⁷⁶ Et eksempel på dette kommer fra Tromsø: 29. februar 1942 mottok politidepartementet en klage fra NS-fylkesføreren i Troms om at forholdene ved Tromsø politikammer var politisk utilfredsstillende. Hos Tromsøpolitiet så var kun 2 av 20

¹⁷⁶ Kjetil Braut Simonsen side 168.

ansatte medlemmer av NS.¹⁷⁷ Dette støttes også av en stemningsrapport for juni måned 1942 fra Tromsø skrevet av statspolitibetjent Ottar Vik:

Av de offentlige tjenestemenn er nok den største del anti-NS innstilt hvorav mesteparten av passiv art, og en mindre del visstnok mere og mindre aktive. En mindre gruppe har lyst til å gå inn i NS, men er redd for opposisjonen, og en meget liten del antas å stå som medlemmer av NS. Det kan ikke sies på det nuværende tidspunkt om noen offentlige tjenestemenn er, eller kan tankes å bli ledere for opposisjonsgrupper.¹⁷⁸

I en månedsrapport fra Kirkeneskontoret datert mai 1944 bemerker avdelingsleder Gunnar Killi følgende om lokale polititjenestemenn: «Jeg kan nevne sak ang. politimesteren og lensmannen i Vardø. Disse er uten tvil de verste motstandere vi har i Vardø». I tillegg skal en beruset politikonstabel i Kirkenes ha bemerket ovenfor NS-medlemmer at hele Europa ville stå samlet i kampen mot kommunismen men først måtte «en liten Adolf Hitler» styrtes, noe som ikke falt i smak hos Statspolitiet i Kirkenes.¹⁷⁹ Trolig var ikke tilstandene så svart-hvitt at hvert eneste politikammer i Nord-Norge under krigen var NS-fiendtlige, men disse eksemplene viser at holdningen til tjenestemennene i politiet ikke var ubetinget pro-tysk eller pro-NS i noen viktige tettsteder i nord under okkupasjonen. Fra Statspolitiets kontor i Hammerfest rapporter betjent Thoralf Gjørde i november 1943 blant annet at lensmannskontoret i Honningsvåg er: «[...] kjendt for å være et jøssingrede». Samme Gjørde kritiserer lensmann Valle i Honningsvåg for å vanskeliggjøre arbeidsforholdene i Honningsvåg, og finner det uforståelig at Valle fortsatt sitter i sin stilling.¹⁸⁰ I det hele virker det som at Statspolitiet og politiet i Nord-Norge ved en rekke tilfeller har vært i et motsetningsforhold.

Dette motsetningsforholdet viser seg gjennom at flere lensmenn og ansatte hos de lokale politikamrene ble etterforsket og arrestert av Statspolitiet. I august måned 1944 ble politikonstabel Knut Leif Eilertsen arrestert av Knut Voigt og Marthinius Haugland i Statspolitiet i Tromsø. Eilertsen var i likhet med flere av politiets ansatte i Tromsø mistenkt for å lose flyktninger over grensen til Sverige. Huset hans ble ransaket av Statspolitiet og under et avhør gjennomført av statspolitibetjent Voigt skal sistnevnte blant annet ha lagt

¹⁷⁷ Kjetil Braut Simonsen side 168.

¹⁷⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: Dom 27/50, S.P.Jnr. 404/42 (L.O.P. Jnr.0280 Adj.) Oversiktsrapport til herr Statspolitijefen avgitt av statspolitibetjent Ottar Vik datert 30. juni 1942, side 1-3.

¹⁷⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 40, S.P.Jnr 847/44, Månedsrapport fra Statspolitiets Kirkeneskontor for mai måned 1944 side 2-3.

¹⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 131, Rapport til Lederen av Statspolitiet, avgitt av konstabel Th. Gjørde, Hammerfestkontoret, datert 22. november 1943, side 1-2.

pistolen sin på bordet, noe som Eilertsen oppfattet som truende.¹⁸¹ De andre politiansatte som var involvert i samme sak var kontorarbeiderne Borghild Giæver og Birger Echroll. Ifølge Giæver ble hun arrestert av Voigt, Hagen og Haugland fra Statspolitiet. Hjemme hos Giæver skal det ha blitt funnet en rekke falske legitimasjonskort og hun ble anklaget for å ha utstedt falske pass samt gjemt uniformen til en politikonstabel som var rømt til Sverige. Under avhøret av henne så var Voigt ifølge Giæver: «sinnsyk, ropte og skrek som han pleide å gjøre.»¹⁸² Giæver ble innsatt på Krøkebørsletta, fangeleiren i Tromsdalen i ca. 1 måneds tid. Det var ikke bare de lavere rangerte konstablene og kontoransatte hos politikammeret i Tromsø som ble arrestert av Statspolitiet. Statspolitikonstabel hos Tromsøavdelingen Hilmar Normann Isaksen forteller i et avhør at de eneste to arrestasjonene han foretok (antageligvis i 1944) var av politifullmektig Gagnås og politikaptein Berg.¹⁸³

Flere av de ansatte hos Statspolitiet var før krigen ansatt i lokalpolitiet i samme by som de tjenestegjorde i som statspolitiansatte. Derfor er det påfallende at de ikke har kunne innta et godt samarbeidsforhold til kolleger de arbeidet sammen med i flere år tidligere. Et særlig graverende eksempel på dette gjelder sjefen for Narvikavdelingen, Hans Peder Akerøy. Han var tidligere ansatt i narvikpolitiet før krigen, men da han ble ansatt som sjef for Statspolitiet i Narvik skal han ifølge retten i Narvik ha: «[...] satt seg i stand til å intensifere etterforskningen mot sin mangeårige kollega politibetjent Trygve Frantzvaag som måtte rømme til Sverige».¹⁸⁴ Han skal ha personlig ha henvendt seg til Grensepolitiet og bedt dem etterforske saken mot hans tidligere kollega grundig. Det skal nevnes at Statspolitiet i Narvik allikevel fritt fikk bruke det lokale politikammerets fengselsceller til å sette inn fanger, hele 134 personer ble innsatt hos Narvik politikammer under krigen av Stapo og Grepo.¹⁸⁵ Basert på bevismaterialet fra landssviksakene virker ikke Statspolitiet å ha gjort seg særlig populær blant de lokale politikamrene og lensmannskontorene, og et sterkt og lojalt samarbeid har ikke vært mulig å dokumentere ved noen av tjenestestedene i nord.

4.2 Fordeling av arbeidsoppgaver mellom politiet og Statspolitiet

Statspolitiet i Tromsø sendte en instruks til politimesterne i Senja og Harstad om hvordan oppgavene mellom de to politidistriktene skulle fordeles. Denne instruksjonen gjaldt for samtlige

¹⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 62, avhør av Moa Husby, side 1-3.

¹⁸² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, Rapport til politimesteren i Senja, Harstad, avgitt av kst. Politibetjent J. Birkeland, avhør av Borghild Giæver.

¹⁸³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer, dom 26/51, dok. 2, side 1-2.

¹⁸⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 7 og Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold datert 14/3-46, resyme side 51.

¹⁸⁵ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 129, arrestjournal, side 1-5.

politidistrikter i nord. Denne instruksen ble som nevnt innledningsvis utformet av Statspolitiet og politikammeret i Trondheim 4. juli 1941. Rundskrivet med nevnte instruks var også signert av statspolitistjef Karl A. Marthinsen, og ble sendt til alle Statspolitiets avdelinger for å implementeres og tas i bruk hos disse. Denne listen med fordeling av oppgaver oppførte følgende arbeidsdeling:

Politiske saker som Statspolitiet overtar:

1. Saker om kongepropaganda og virke i de oppløste partier ånd, derunder ulovlige plakater, kjedebrev (Hetzschrifte) o.l. spionasje m.v.
2. Overvåkningen av de politiske partier, jfr. anmodning i skriv av 02.12.1940 fra Kommando der Sicherheitspolizei unter des SD Tagebuch nr 111 1568/40.
3. Undersøkelser av personers politiske og religiøse innstilling.
4. Kontroll med det oppløste kommunistparti med kartotek.
5. Beslag av radiomottakere hos jøder og kontroll med dette. Kontroll med og beslag av ulovlige radiosendere.
6. Ledelsen av kontroll med radiolytting i restauranter m.v.
7. Beslag av post til personer mistenkt i politiske saker.
8. Beslag av tysk fiendtlig litteratur, av kart, prospektkort m.v.
9. Etterforskning og innberetning om emigrerte norske statsborgere.
10. Etterforskning innledning av unndragelse av meldeplikt pålagt fiendtlige statsborgere.¹⁸⁶

Denne listen stemmer ganske godt med det inntrykket jeg har fått gjennom de sakene som jeg har gått gjennom, og gir et godt inntrykk av Statspolitiets faktiske oppgaver. Videre i det nevnte dokumentet er det også et avsnitt om straffesaker hvor de tyske myndighetene er innblandet:

Statspolitiet overtar alle saker hvor den tyske Wehrmacht er skadelidende eller hvor det tyske rikes interesse er truet, altså saker som normalt hører hjemme ved tysk krigsrett, således tyverier fra militære lagre, grovere fornærmelser mot militære personer eller tyske myndigheter eller straffesaker hvor tyske militære er gjerningsmenn.¹⁸⁷

Statspolitiet overtok med dette ansvaret for saker hvor tyske militære var involverte, som vanligvis hadde havnet i tysk krigsrett. Det ordinære politiet beholdt straffesaker hvor ikke-militære tyske interesser var skadelidende. De skulle også ta seg av saker av mindre alvorlig karakter som vanligvis hadde havnet i norsk rett slik som beruselse og fredsforstyrrelse. Statspolitiet skulle også sende rapporter om disse sakene til Det tyske sikkerhetspolitiet ukentlig, og i noen få tilfeller skulle også det ordinære politiet gjøre dette. Statspolitiets

¹⁸⁶ SATØ/SATO-106 – Senja politikammer: serie A0e, eske 51, mappe 7 – *Saker fra Statspolitiet i Tromsø*, Rapport til herr politimesteren i Trondheim avgitt av politiadjutant Frøseth og politifullmektig Backer, dok. fra Trondheim datert 4. juli 1941, S.P.jnr.1502/1941, side 1-2.

¹⁸⁷ Op.cit.

fremste oppgaver var å gripe inn i politiske forbrytelser som spionasje og våpensaker, og det var Statspolitiets oppgave å støtte og beskytte NS og slå ned mot partiets fiender. Statspolitiet var selvstendig fra det ordinære politiet, men disse måtte støtte Statspolitiet når de behøvde hjelp.¹⁸⁸

I tillegg var det lokale Statspolitiets oppgave å sende månedlige rapporter om politiske forbrytere til hovedkontoret for Statspolitiet i Oslo.¹⁸⁹ I en hemmelig instruks til Statspolitiets ledere bemerkes det også at: «For å kunne løse sine oppgaver må statspolitiet overalt etablere det mest intime samarbeid med det øvrige politi og med Nasjonal Samlings organisasjoner og menn landet over. Statspolitiets tjenestemenn av alle grader bør derfor, så langt tjenesten tillater det delta aktivt i partiarbeidet».¹⁹⁰ Som vi allerede har sett var kanskje ikke samarbeidet mellom politiet og Statspolitiet så fruktbart som man ønsket. Min intensjon videre i dette kapittelet er å undersøke Statspolitiets egne oppgaver, og hvordan disse skilte seg fra det ordinære politiets oppgaver.

4.3 Statspolitiets postkontroll

Basert på den overnevnte listen over arbeidsoppgaver, så vil dette avsnittet om postkontroll kunne slå inn på følgende punkter: 1. kongepropaganda, 7. beslag av post til personer mistenkt i politiske saker og 8. beslag av tyskfiendtlig litteratur. Hemmelig post- og telegramkontroll i Norge ble lovlig den 14. november 1941 etter en midlertidig forordning lagd av Politidepartementet.¹⁹¹ Statspolitiets formål med postkontrollen var i første rekke å hindre videreforsendelse og spredning av såkalte «illegale skrifter», dvs. ulovlige aviser eller annet anti-tysk tekstmateriale. Om et beslaglagt skrift hadde sitt opphav fra den enkeltes Statspolitiavdelings område, så måtte vedkommende avdeling opprette etterforsknings sak på forholdet. Hvis brevet eller skriftet derimot stammet fra utenfor avdelingens ansvarsområde, så måtte dette videresendes til Oslo for behandling. Instruksen for Statspolitiets postkontroll som var utarbeidet av K.A. Marthinsen, nevner at private brev i alminnelighet egentlig ikke skal kontrolleres med mindre de røper fiendtlige organisasjoner eller aktivitet/straffbare

¹⁸⁸ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Meddelelse NR 73 fra Riksadvokaten, R.L.j.nr. 2536/47 M/W, datert 28. februar 1947, Statspolitiets arbeidsmåte, side 1-2.

¹⁸⁹ SATØ/SATO-106 – Senja politikammer: serie A0e, eske 51, mappe 7 – *Saker fra Statspolitiet i Tromsø*, Rapport til herr politimesteren i Trondheim avgitt av politiadjutant Frøseth og politifullmektig Backer, dok. fra Trondheim datert 4. juli 1941, S.P.jnr.1502/1941, side 1-2.

¹⁹⁰ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Meddelelse NR 73 fra Riksadvokaten, R.L.j.nr. 2536/47 M/W, datert 28. februar 1947, Statspolitiets arbeidsmåte, side 1-2.

¹⁹¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, Rundskriv til postmestrene: Hemmelig post- og telegramkontroll, Pst.Jnr. 2846/1941 A. datert 14. november 1941, side 1-2.

handlinger, men så vidt jeg har brakt på det rene ble all post gjennomgått i Nord-Norge – både offentlige og private forsendelser.

Postsensuren skulle være hemmelig, men de fleste skjønnte når posten deres hadde vært utsatt for sensur.¹⁹² I Narvik var avdelingsleder Hans Peder Akerøy særlig aktiv i postkontrollen. Det var særlig viktig å gi inntrykk av at kontrollen var hemmelig, slik at det ikke ble oppdaget at posten var kontrollert, og derfor skulle man ikke understreke eller skrive i privat post med blyant eller lignende. Denne kontrollen måtte også være hurtig slik at posten ikke ble forsinket, eller at post- og telegrafverkets arbeid ikke ble forstyrret mer enn nødvendig. Spørsmålet om beslag skulle avgjøres av avdelingens leder.¹⁹³ Fra Narvikkontoret ble det gjennomført 56 postkontroller mellom 22.04.1942 – 03.03.1943 og totalt beslaglagt 121 illegale brev ifølge vaktjournalen for Statspolitiet Narvik. Etter 03.03.1943 slutter de ansatte å føre postkontroller i journalen, og det er vanskelig å si noe om antallet postkontroller etter dette tidspunktet, og man kunne være fristet til å tro tro at alle postkontroller stoppet opp etter dette tidspunktet. Men dette har egentlig formodningen mot seg så lenge det ikke har inntruffet noe som kan bekrefte at kontrollen skulle ha stoppet opp helt uten videre.

I et hemmelig brev fra Statspolitiet i 1944 til postmesteren i Narvik beordres han til å tilbakeholde all post fra en ingeniør i området slik at Statspolitiet kan kontrollere den.¹⁹⁴ Dermed kan det legges til grunn at Statspolitiet i Narvik har stoppet opp med å journalføre postkontrollen de drev med, og det er umulig å si noe om antallet kontroller etter mars 1943. Trolig er det lave antallet journalførte kontroller i 1943 et resultat av at postkontrollene var blitt en rutine som man ikke følte et særskilt behov for å skrive ned. Krenkelsene av vanlige folks borger- og menneskerettigheter var nå blitt «alminneliggjort» og legitimert av NS-apparatet i Statspolitiet og de delene av forvaltningen som var NS-dominert.

I Kirkenes ble det ved en postkontroll utført av Toralf Gjærde 6. april 1943 gjennomgått ca. 64 brev, hvorav 7 ble tilbakeholdt for videre inspeksjon. Dette er den eneste kilden for postkontroll i Kirkenes, og viser at omfanget kan være likt det i Narvik.¹⁹⁵ Omfanget av kontrollen i Tromsø er vanskeligere å sammenligne i tall, men trolig var ikke kontrollen i Tromsø mindre intens enn i Narvik og Kirkenes. I Tromsø så var Knut Henrik Voigt særdeles

¹⁹² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, Rapport til herr politimesteren i Sør-Varanger av konstabel Erik Bolstad, avhør av Gunnar Killi, side 9

¹⁹³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 92, Ad. postkontroll, datert 14.3.1942.

¹⁹⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, vaktjournal og dok. 44.

¹⁹⁵ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 131, Rapport til Statspolitijefen avgitt av politikonstabel Th. Gjærde, Kirkeneskontoret, datert 6. april 1943 og avskrift postkontroll 01.04.1943.

aktiv i postkontrollen og han var også blant de mest ideologisk aktive i Statspolitiet, han kontrollerte posten til flere «politiske motstandere» slik som biskopen i Hålogaland, Krohn-Hansen (som senere ble forvist sørover). I et av tilfellene klarte Voigt å oppdage et brev fra hjemmefronten titulert «Hjemmefronten understreker igjen nødvendigheten av streik mot arbeidstjenesten», dette beslaget førte aldri til noen arrestasjon.¹⁹⁶

Det eneste beviste tilfellet hvor Voigts postkontroll førte til arrestasjon, var av Gerd Mathisen, som mottok et dikt som angivelig var skrevet av Eivind Berggrav (kirkeleder under husarrest av tyskerne). Dette ble rapportert til Hagen og en ransaking ble gjennomført hos Mathisen. Her ble det funnet to eksemplarer av «Nyheter från Storbritannien» som var såkalte «illegale skrifter». Dette førte til at Mathisen fikk en dom av tyskerne på 3 måneders fengsel som hun sonet i Tromsø kretsfengsel.¹⁹⁷ De ulovlige avisene fikk hun tildelt av ukjent person på et tog mellom Trondheim og Oslo i 1942, og det ble gjennomført en intensiv etterforskning for å finne denne personen. Hagen tok blant annet flere fingeravtrykk fra avisen og sendte disse til statspolitiets Identifiseringsentral hos hovedkontoret for å finne en match, uten at det ble funnet en og saken ble aldri oppklart. De eneste fingeravtrykkene de klarte å identifisere på avisen stammet fra Melkstavik og Lothe. Fotografier av antatte gjerningsmenn ble også forelagt Mathisen uten at avismannen ble identifisert.¹⁹⁸ Statspolitiets postkontroll kunne føre til resultater og etterforskning av statsfiendtlig aktivitet, men i mange tilfeller slik som i de nevnte førte etterforskningen ikke til noe nevneverdig.

4.4 Konflikt med kirke og skole

Som allerede nevnt baserer dette delkapitlet seg på den overnevnte liste, hvor jeg vil behandle dette avsnittet om Statspolitiets konflikter med geistlige og lærere, vil dette kunne dreie seg følgende poster fra listen over arbeidsoppgaver: 1. saker om kongepropaganda, 3. undersøkelser av personers politiske og religiøse innstilling, 7. beslag av post og 8. beslag av tyskfiendtlig litteratur. Da kirkestriden var i sin mest kritiske fase, ga avdelingsleder Hagen i Tromsø ordre om at høymesser og alle andre offentlige kirkelige handlinger ble overvåket og innrapportert.¹⁹⁹ I 1943 rundt juli måned skal det ha blitt nedlagt forbud mot å avholde en misjonsommerskole for ungdommer i Vangsvik, forbudet kom gjennom Statspolitiet men

¹⁹⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 87.

¹⁹⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt, side 21.

¹⁹⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 12: «Rapport til Statspolitijefen avgitt av overbetjent Sigurd Hagen», dok. 16 og Rapport til Statspolitijefen avgitt av politioverbetjent Sig. Hagen datert 30.4.1943.

¹⁹⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Knut Voigt, side 18.

prost Martin Tveter i Tromsø skal ha fått et inntrykk av at det var tyskerne som sto bak.

Prost Martin Tveter som arrangerte sammenkomsten og var mistenkt for å agitere mot nyordningen, ble 7. juli 1944 satt i husarrest i en uke av Voigt, Giæver Pedersen og Lorentsen fra Statspolitiet i Tromsø, og forvist til Lillehammer en uke senere etter en såkalt sikringsbeslutning. Tveter hadde i denne sammenheng et møte med Statspolitiet, og Knut Voigt skal angivelig ha uttalt at «[...] nasjonalsosialisme og kristendom var uforenlig».²⁰⁰ Prost Tveter var ikke noen hvem som helst heller. Før krigen var Tveter medlem av Nasjonal Samling og hadde bygd opp partiet i Finnmark. Dette kjente de ansatte i Statspolitiet til og betraktet ham som en frafallen nasjonalsosialist. Ifølge statspolitibetjent Knut Voigt så håpet man innen Statspolitiets i lang tid at Tveter ville finne tilbake og «atter innta sin plass i NS.»²⁰¹ Dette var årsaken til at Tveter først ble bortvist fra Tromsø sommeren 1944, om han ikke var tidligere NS-mann så hadde Tveter blitt avsatt fra sin stilling for lengst, ifølge Voigt. Leiv Ellila som spilte en sentral rolle under kirkestriden i Tromsø, ble faktisk rekruttert inn i NS av Martin Tveter sammen med sin bror Alex under deres tid i Vadsø.²⁰²

Hvilke handlinger foretok Statspolitiets avdelinger for å forhindre religiøse aktiviteter og hva var årsaken til dette? I Tromsø, Narvik og Kirkenes ble det gjennomført kirkekontroll, hvor nevnte pastor Tveter blant ble annet overvåket da han holdt gudstjenester i Tromsø domkirke av Leiv Ellila. Statspolitibetjent Ellila overvåket flere av prestene i Tromsø og rapporterte om innholdet i talene deres til statspolitisjefen, ifølge Ellila så ble ingen av de prestene han avlyttet arrestert (som følge av rapportene hans).²⁰³ Ellila var tilstede under høymessen i Tromsø domkirke søndag 12. april 1942, og rapporterte om messen til statspolitisjefen. Messen ble ledet av sogneprest Bøckmann og fra prekestolen leste han et telegram fra det nazifiserte Kirkedepartementet (telegrammets innhold ukjent) til landets prester, og svartelegrammet som prestene i Tromsø hadde sendt tilbake hvor de uttrykte at de aktet å nedlegge sine embeter. Ellila bemerker på slutten av rapporten fra høymessen at: «En fikk i det hele under høymessen i går følelsen av at vi nå i dag er midt oppe i en kristenforfølgelse, i likhet med den i keiser Neros dager».²⁰⁴

²⁰⁰ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 22, avhør Leiv Harang og Martin Tveter, side 3-5.

²⁰¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Knut Voigt, side 18.

²⁰² Broberg side 307.

²⁰³ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, Rapport til hr. politimesteren i Kristiansand, avgitt av politikonstabel P. Frikstad, avhør av Leiv Ellila datert 31.5.1946, side 6.

²⁰⁴ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, dok. 45, rettsbok, upaginert.

Betjent Voigt skal i sin tid ha etterforsket følgende geistlige i Troms og Nordland: res. kapellan Martin Tveter, biskop Krohn-Hansen, klokkeprest Robert Kirkerød, alle Tromsø, og sogneprest Hellebust, Steigen. Med unntak av Hellebust så ble alle disse geistlige avsatt og forvist til Helgøya (i Hedmark) og til Lillehammer.²⁰⁵ I Tromsø var tjenestemennene selv tilstede i kirkene og overvåket prestene, men hos Kirkeneskontoret virker det som de heller brukte angivere i form av NS-medlemmer som var tilstede under gudstjenester og innrapporterte hva som hadde foregått til Kirkeneskontoret. Harald Alf Tørseth, betjent ved Kirkeneskontoret skal ha tatt et avhør av en NS-angiver som hadde vært tilstede under en gudstjeneste i Talvik av biskop Krohn-Hansen og sogneprest Notø. Biskopen skal ha talt om «ulvetider» og at «djevelen var iblant oss». Det samme var tilfellet i Kautokeino hvor presten Harr ble anmeldt av et NS-medlem og et avhør ble gjennomført av Statspolitiet og rapport innsendt til Statspolitisjefen, som var en vanlig prosedyre ved innrapportering av fiendtlig innstilt religiøs virksomhet.²⁰⁶ Trolig var man mer avhengig av angivere i Finnmark på grunn av fylkets geografiske utstrekning og den spredte befolkningen, og de relativt få ansatte som hadde kontorer i Kirkenes og Hammerfest kunne umulig holde oversikt uten hjelp fra angivere.

I Narvikområdet i likhet med andre steder i Norge, ble det ført en streng linje mot gjennomføringen av religiøs aktivitet, og statspolitiet var med på å håndheve denne politikken. Statspolitikonstabel Thorstein Dragly bet seg merke i en reklame i Vesterålens Avis om et foredrag av «mannen med den sjette sans». Den nevnte mannen var Kristian Kristoffersen Røsnes (født 08.03.1870) og han holdt foredraget på eget initiativ og ikke etter påbud fra et misjonsforbund eller lignende, han hadde heller ingen formell utdannelse. Thorstein Dragly var tilstede på foredraget og skrev en rapport til statspolitisjef i Narvik Hans Peder Akerøy om møtet. Under foredraget på et lokale i Stokmarknes 22.08.1943 hvor ca. 150 personer var tilstede, uttalte Røsnes at «kongen var en av de fineste og beste monarker i hele verden, at han hadde hatt den glede å hilse på ham to ganger, men at han hadde det sikre håp om for tredje gang å hilse på ham».²⁰⁷

²⁰⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Knut Voigt, side 16.

²⁰⁶ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok, side 7 og RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 131, dok. 54, Rapport til Statspolitisjefen avgitt av politikonstabel Th. Gjærde, datert 6.2.1943.

²⁰⁷ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, sikringsbeslutning mot Kristian Røsnes side 1-2, Rapport til Lederen av Statspolitiet av politikonstabel Th. Dragly datert 31. august 1943 og dok. 6 Rap. Til Staposjefen av Tor Hansen 13.09.43.

Under det samme foredraget skal han ha karakterisert NS som «særlig syndefullt» og uttalt at lagføreren i Bø var en «fæl mann». Dermed brøt han flere av Reichskommissar Terbovens forordninger som blant annet forbød å drive propaganda til fordel for det norske kongehus eller et medlem av dette, og for å ha fremmet eller å fremme folke- eller statsfiendtlige bestrebelser. Som konsekvens av Røsnes' uttalelser ble det tatt ut en sikringsbeslutning for ham, men han ble kun bedt om å reise hjem og holde seg unna illegal virksomhet. Vanligvis ble man med sikringsbeslutning sendt vekk fra sin kommune eller fylke. Det ble gjort et unntak grunnet hans høye alder, han var 73 år gammel da beslutningen ble fattet og Hagen nevner at han ble oppfattet som «religiøs forvirret med sterk innbilningskraft», og at den eneste grunnen til at folk flokket til møtene hans var for å høre om hans åpenbaringer.²⁰⁸ Dragly bemerker i sin rapport at foredragets hensikt var å agitere og drive propaganda mot det statsbærende partiet, og det var nok en av årsakene til at statspolitiet ble involvert i saker mot kirken og religiøse møter fordi de i flere tilfeller var en arena for å tale imot nyordningen. Statspolitiet i Narvik skal ha overvåket gudstjenester ved flere anledninger, fra vaktjournalen datert 25.04.1942 står det: «Opprigning fra det tyske sikkerhetspolitiet med anmodning om at man sørget for kontroll av samtlige gudstjenester i Narvik søndag den 26. ds.»²⁰⁹

Wollert Krohn-Hansen var biskop i Hålogaland bispedømme og sa opp sitt biskopembete frivillig og ble deretter 12. mars 1942 avskjediget fra sin stilling som biskop av ministerpresident Quisling, til tross for at han allerede hadde sagt opp.²¹⁰ I forbindelse med dette beslagla Statspolitiet hans embetsdrakt. Dette skjedde 18. august 1942 hvor konstabel Ellila og konstabel Voigt etter skriftlig ordre fra Hagen gjorde beslaget av embetsdrakten tilhørende tidligere biskop Wollert Krohn-Hansen. Krohn-Hansen nektet å overlevere drakten eller fortelle hvor den var bortgjemt til konstablene, og Voigt skal da ha uttalt: «Vel, da får vi lete etter den til vi finner den». Krohn-Hansens hustru skal da ha grepet drakten og lagt på sprang ut mot gårdsplassen, men hun kom ikke lengre enn til hovedveien før hun ble innhentet av Voigt. Hun nektet bestemt å gi fra seg drakten, og Voigt prøvde i ca. 5 minutter å

²⁰⁸ Op.cit.

²⁰⁹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, vaktjournal, side 2.

²¹⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, Ministerpresidenten gjør vitterlig, datert 12. mars 1942, sikring av Krohn-Hansen, signert Quisling..

ta fra henne drakten, før de fikk ført henne tilbake til biskopens hus. Krohn-Hansen bestemte til slutt å følge Statspolitiets ordre om å utlevere drakten til de usendte konstablene.²¹¹

Fru Krohn-Hansen skal da ha brettet den pent sammen og lagt den på armen til Voigt og uttalt «Glem ikke at det er en hellig ting de bærer på». Voigt bemerker i rapporten at hun gjør dette etter at hun først uttalte at det var blasfemi å se ham behandle drakten. På ettermiddagen samme dag skal Voigt og konstabel Dørum ha dratt videre til cand. theol. Anton Bøckmann for å beslaglegge drakten hans også. Bøckmann nektet å utlevere embetsdrakten, men prestekjolen hans ble beslaglagt dagen etterpå i Tromsø domkirke.²¹² Etter en sikringsbeslutning av 17. mai 1943 signert statspolitisjefen Marthinsen, så måtte biskop Wollert Krohn-Hansen ta opphold på Helgøya i Hedmark, årsaken var at han skal ha forsøkt å lede kirkeadministrasjonen i Hålogaland bispedømme etter at han ble avsatt som biskop. Hans kone ble også tvunget av Marthinsen til å ta opphold sammen med ham ettersom at hun støttet hans «illegale arbeide» heter det i beslutningsdokumentet. Flytting av politiske motstandere var en vanlig reaksjon fra Statspolitiet, trolig for å forflytte personer fra sitt innflytelsesområde. Selv etter å ha tatt opphold på Helgøya ble posten Krohn-Hansen sendte sin sønn overvåket av Statspolitiet i Tromsø.²¹³

Sipo og Statspolitiet var særlig oppmerksom på kirkelige møter som arenaer hvor «illegal virksomhet» kunne foregå. Spesielt kommer dette i tydelig frem i en korrespondanse mellom Sipo, Statspolitiet i Tromsø og Oslo, og politimesteren i Svolvær om et kristent ungdomsmøte i Henningsvær juli 1943 som var arrangert av forannevnte Bøckmann og noen andre geistlige. Det ble diskutert innad i Statspolitiet om man skulle kansellere møtet for å forhindre ytringer mot nyordningen.²¹⁴ Etter at Krohn-Hansen ble bortvist så ble domprost i Tromsø, Jørgen Eriksen Sivertsen, utnevnt som ny biskop i Hålogaland. Sivertsen tillater Statspolitiet å overvåke gudstjenester og lignende religiøse arrangementer. Sivertsen sørger også for at Statspolitiets tjenestemenn får full tilgang til alle protokoller og arkiver slik at de kunne

²¹¹ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Statspolitisjefen av politikonstabel Knut Voigt angår beslagleggelse av embetsdrakt, side 1-3.

²¹² Op.cit.

²¹³ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, Rapport til Statspolitisjefen av politibetjent Voigt ang. Fhv. biskop Wollert Krohn-Hansen, f.t. Helgøya, S.P. anm. 1239. 43, Sikringsbeslutning side 1-2.

²¹⁴ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 2 rapport til lederen av Statspolitiet av Voigt datert 22. juni 1943, dok. 3 dato 25. juni 1943 til politimesteren i Svolvær fra Hagen, dok. 4 Rapport til Lederen av Statspolitiet av Voigt datert 6. juli 1943, dok. 5 S.P.jnr. 1165/43, dok. 6 Lederen av Statspolitiet, Oslo datert 10.7.1943 og dok. 7 Statspolitiet Tromsø, avsendt fra Oslo 12.7.1943. Alle dok. nr. i ukjent mappe.

overvåke menighetens medlemmer også.²¹⁵ Sivertsen hevder selv at han hadde lite med Statspolitiet å gjøre, og at han kun kjente til Lothe, Hagen og Voigt. På hans kontor skal kun Hagen og Voigt ha vært innom, hvor han kommenterer at sistnevnte særlig var involvert i kirkestriden.²¹⁶ I juni eller august måned 1944 skal det fra Nasjonal Samling ha blitt utstedt et forbud mot all slags religiøse stevner og kurs. Forbudet ble begrunnet med at de religiøse sammenkomstene var kamouflert statsfiendtlig virksomhet. Forbudet var ikke lovhjemlet, men det var allikevel Statspolitiet, lokalpolitiet og lensmennene oppgave å håndheve forbudet.²¹⁷ Dette markerte trolig slutten for kirkestriden i Tromsø og andre byer og tettsteder tilknyttet Statspolitiets distrikter.

4.4.1 Statspolitiet i konflikt med skole og elever

Vilhelm Riksheim var lektor og kasserer ved Tromsø offentlige høyere allmennskole (dagens Kongsbakken VGS). I januar 1945 skal han ha blitt innkalt til fylkesføreren i Troms, men nektet å møte. Han ble så hentet av Statspolitiet og fremstilt for fylkesføreren som krevde at han framstilte en fortegnelse over samtlige lærere ved skolen, dette nektet Riksheim å gjøre. Konsekvensen av denne handlingen var en sikringsbeslutning på 3 måneder i fengselsforvaring for Riksheim. Etter litt over en måned i fengsel ble så sikringen opphevet av fylkesføreren og han ble 5. mars 1945 løslatt av pfm. Killi ved Stapo i Tromsø mot daglig meldeplikt for politiet.²¹⁸

I Narvik ble lærer Petter Parelius Nordsjø avsatt etter at han ifølge statspolitisjefen uttalte at «Norges konge, Håkon, er reist til England, og at han er der». Marthinsen mente at han i denne sammenhengen hadde implisert at kong Håkon fortsatt var konge i landet etter at han ble avsatt, og dermed ytret folke- eller statsfiendtlige bestrebelsler. Han ble ikke bare avsatt som lærer, men ble også bedt om å dra fra Narvik og ta opphold i Dverberg lensmannsdistrikt på Andøya.²¹⁹ Akerøy beskriver Nordsjø i en rapport til Marthinsen om saken som en «utpreget motstander av det nye Norge». Dette må utvilsomt ha medvirket til hans beslutning

²¹⁵ Eirik Veum side 469

²¹⁶ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Troms politikammer, av politibetjent Olaf Kveldro datert 2.10.1945, avhør Jørgen Sivertsen, side 5.

²¹⁷ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Brev fra Nasjonal Samlings Sambandskontor til Byråsjef O.B. Pedersen datert 22.8.1944 Jnr. 1591.

²¹⁸ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, avskrift av dok. 3 i Staposak S.P. Jnr. 19/45 A, sikringsbeslutning og avskrift av brev fra Fylkesføreren til Statspolitiet i Staposak S.P. Jnr. 19/45 A.

²¹⁹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, avskrift Horns «Geografi for folkeskolen.» sikringsbeslutning signert K.A. Marthinsen datert 21.01.1943 Jnr. 000559.

om sikring av Nordsjø.²²⁰ Nordsjø fikk returnere til skolen i Narvik ni måneder etter at han ble bedt om å ta opphold på Andøya, mot at han ikke drev propaganda og holdt seg til skolens bestemmelser.

Den egentlige situasjonen som ledet til «forvisningen» skal ha oppstått på grunnlag av at en elev i klassen hans skal ha uttalt at «vi ønsker at kongen snart kommer tilbake», det var altså en elev, og ikke lærer Nordsjø som uttalte dette. Hele misforståelsen oppsto på grunn av at en hirdgutt i klassen hadde fortalt om hva som ble sagt i klassen til en eldre gutt, den eldre gutten fortalte dette så til Torfinn Husby, konstabel ved Statspolitiet i Narvik. Voigt fra Tromsøavdelingen som var vikar hos Narvikkontoret på daværende tidspunkt tok så avhør av hirdgutten i klassen, og dette resulterte i Nordsjø's forvisning.²²¹ Akerøy på sin side sier at det var Sipo som hadde lagt press på ham for å få resultater i saken, og at han handlet etter denne tanken.²²² Det finnes flere tilfeller hvor Statspolitiet i Narvik har overvåket lærere i området. Fra vaktjournalen datert 11.05.1942 står det: «Mottokes telegram fra statspolitiet i Tromsø hvor en utber seg oppgave over lærere i distriktet som fremdeles uteblir fra sitt arbeide».²²³ Fra samme vaktjournal er det ved flere tilfeller oppført bestillinger av lister over streikende lærere fra kretslederen av lærersambandet og NS.

I februar 1944 møtte Voigt på fylkesførerens kontor etter ordre fra Hagen, etter at flere NS-plakater gjentatte ganger hadde blitt nedrevet rundt om i byen. De kom til den konklusjon at det var ungdommen i byen som sto bak dette, og besluttet at de skulle gå til aksjon mot ungdommen i byen. Aksjonen mot ungdommene ble gjennomført 26. februar 1944, og Voigt møtte opp på Tromsø høgre skole (Kongsbakken) sammen med en gruppe bestående av hirdfolk. Voigt som ledet gruppa var iført Germanske SS sin uniform. Alle mannlige elever ved den 4. gymnasklassen på skolen ble så ført til kafe Varden hvor Voigt holdt en kort tale for dem om formålet med aksjonen. Elevene ble delt ut diverse propagandamateriale slik som plakater og flyers, og under vakt av hirdmennene måtte de dele ut flyers og henge opp plakater i byen. Voigt var ikke tilstede under opphengingen og utdelingen av propagandamaterialet, men returnerte til byen på et senere tidspunkt for å forsikre seg om at aksjonen var gjennomført.²²⁴ Dette var en NS-aksjon, men Voigt var beordret til å delta i

²²⁰ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Herr Lederen av Statspolitiet, Oslo, Ad. lærer Peter Nordsjø, Narvik fra Hans Akerøy datert 31. mai 1943, S.P. anm. 92/1943.

²²¹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rapport avgitt av Konstabel Odd Arlid ang. angiveriet på lærer Petter Nordsjø, Narvik, datert 12.12.1945, avhør av Nordsjø, side 2.

²²² Op.cit. avhør av H.P. Akerøy, side 3-4 og avhør Svenn Olaf Thomassen side 5.

²²³ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, side 3.

²²⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt, side 17-18.

aksjonen av Statspolitiet, og som nevnt brukte verken hird- eller statspolitiuniform, men derimot Germanske SS-Norges uniform. Det viser også at samarbeidet mellom disse organisasjonene og Statspolitiet ennå eksisterte i beste velgående i 1944.

Voigt deltok også i andre aksjoner for Germanske SS Norge hvor han kom i konflikt med skolen i Tromsø. I januar 1944 ble han anmodet av Heinz Mittag ved Det tyske sikkerhetspolitiet om å henge opp propagandamateriell for Germanske SS Norge. Plakatene var utgitt av Germanske Leitstelle Oslo og var en del av en landsomfattende vervekampanje for organisasjonen. Voigt hengte opp disse plakatene på forskjellige oppslagstavler og offentlige kontorer i Tromsø. Men en konflikt oppsto da han skulle henge opp plakater på kontoret til rektor Olaf Wiig ved Tromsø høgre skole. Wiig nektet Voigt å henge opp disse plakatene på kontoret hans og rektoren henviste til et skriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet som viste at han ikke var forpliktet det. Dette førte til en diskusjon mellom dem, hvor Voigt presset på for å få plakatene hengt opp. Wiig skal da ha påpekt at han ikke var medlem av NS (selv om det her var snakk om SS) og heller ikke sympatiserte med partiet, og uttalte: «tvert imot, men jeg har mine håp og min tro».

Etter konflikten med rektor Wiig skal Voigt 27. januar 1944 ha sendt inn en rapport om møtet på rektorens kontor til Statspolitiet og sendt en gjenpart av rapporten til Sipo. I rapporten skal Voigt ha bemerket følgende: «en slik holdning av en mann som skal være en av den ledende i ungdommens oppdragelse her i byen er utilstedelig». Rapporten ble sendt til Kirke- og undervisningsdepartementet i mars og senere til NS Personalavdeling. Det tyske sikkerhetspolitiet arresterte Wiig 20. mars 1944 etter han hadde vært i flere avhør hos dem. Wiig ble så forvist fra Tromsø og avskjediget fra rektorstillingen.²²⁵ I Kirkenes så skal betjent Harald Alf Tørseth ha deltatt i arrestasjonen av lærere i Vadsø som nektet å bli medlemmer av det nazifiserte lærersambandet våren 1942 og transporten av disse til Kirkenes.²²⁶ Omfanget av arrestasjonene i denne saken er ikke kjent. Men arrestasjoner av lærere som nektet å melde seg til lærersambandet må nok ha vært betydelig, kildematerialet mitt dekker dessverre ikke alle tilfellene Statspolitiet deltok eller omfanget av disse arrestasjonene. Slik som tilfellet med Tørseth viser, så var nok arrestasjoner av lærere som nektet å melde seg inn i lærersambandet en av mange saker som Statspolitiet ble involvert i under lærerstriden.

²²⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt, side 17-18.

²²⁶ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok, side 2 og 7.

4.5 Samvirke med grensepolitiet – flyktningstrømmer, beslag og gisselarrestasjoner

Hvis vi tar hensyn til listen som dekker Statspolitiets arbeidsoppgaver så vil dette delkapitlet falle under punkt 9. *etterforskning og innberetning om emigrerte norske statsborgere*. Grensepolitiet var en avdeling av politiet som var underlagt Statspolitiet. Tromsøavdelingen var hovedkontoret for samtlige statspolitikontr i nord og dermed også leder for alle grenseposter som var drevet av Grensepolitiet. Sigurd Hagen var leder for Statspolitiets Tromsøavdeling under store deler av krigen, og dermed også for alle grensepolitiets poster. I Narvik var Akerøy leder under hele krigen for Statspolitiets kontor i byen, og styrte sine lokale grensepoliti poster. Hagen var hans overordnede og ga ham iblant ordre om aksjoner i Narvik både på vegne av Statspolitiet og Grensepolitiet. Kirkenes og Finnmarks grenser mot Russland var trolig og i all hovedsak tyskernes ansvarsområde da dette også var en frontlinje mot Sovjetunionen under krigen. Dette bekreftes i et avhør av daværende statspolitistjef i Kirkenes, Jon Bell Breivik. Han nevner at den opprinnelige intensjonen var å ansette statspolitikonstabel Viktor Emanuel Larsen i Grensepolitiet, men da de ikke hadde noen avdeling i Finnmark, så lot det seg ikke gjøre. Larsen fungerte derimot som en slags selvstendig grensepatrulje i grenseområdene langs Russland under dekning av at han var jeger og meldte inn mistenksomme personer til Statspolitiet og Sipo.²²⁷ I grensekontrollen til Statspolitiet i nord så har vi følgende kommandoforhold: Statspolitiet i Tromsø overordnet Narvik og samtlige norske Grensepolitistasjoner, og Narvik igjen overordnet sine lokale grenseposter.

Den vanligste landet å flykte til fra Nord-Norge var Sverige, ettersom landet var nøytralt og relativt nært. Totalt under krigen skal det ha vært mellom 50 og 52000 personer som flyktet fra Norge til Sverige. Av disse så var det ca. 11500 som flyktet fra Nord-Norge og over til Sverige. Fordelt på de tre nordligste fylkene er tallene: Nordland: 4600, Troms: 2800 og Finnmark: 1100. De fleste som dro over til Sverige fra Nord-Norge var menn, vi har ikke eksakte tall men trolig var antallet flyktede 75-80 % menn ved krigens slutt, andelen kvinner skal ha økt etter evakueringen av Finnmark høsten 1944.²²⁸ De fleste som dro til Sverige var også i aldersgruppen 15-34 år, og ifølge Fredrik Fagertun så var en mulig årsak til at mange unge menn flyktet over grensen en frykt for å bli innkalt til tysk militærtjeneste. En annen

²²⁷ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 43 og avskrift av rapport til Oslo politikammer avgitt av krim.betj.Helbostad, datert den 5.9.1945 vitneprov Jon Bell Breivik.

²²⁸ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningetrafikken fra Nord-Norge til Sverige» side 1-2.

årsak kan ha vært at en har drevet med arbeid for motstandsgrupper og var dermed i fare for å bli tatt av tyskerne, eller at man fryktet å bli arrestert som gissel etter at familiemedlemmer hadde forlatt landet.²²⁹

I løpet av krigen ble 50-60000 nordmenn tvangsutskrevet til arbeid for tysker gjennom krigen under Organisation Todt, som fulgte av Lov om Nasjonal arbeidsinnsats av 22. februar 1943 og det hersket dermed en frykt for å bli tvangsutskrevet til tyskerarbeid, og enkelte kan ha forlatt landet pga. denne frykten.²³⁰ At mye ung arbeidskraft forlot landsdelen må ha vært til stort hodebry for tyskerne, og de må nok ha ønsket å stanse flyktningsstrømmen. I denne delen av kapittelet vil jeg undersøke hva som var Statspolitiets rolle i flyktningsakene i Nord-Norge, og hvordan de samarbeidet med Grensepolitiet og til dels tyske myndigheter for å stanse flyktningsstrømmen.

4.5.1 Samarbeid mellom Statspolitiet og Grensepolitiet i Narvik

Grensepolitiets poster i Nordland ble opprettet i 1942 av grensepolitiets gruppeleder i Narvikområdet og leder av Stapos Narvikkontor, Hans Peder Akerøy. Grensepolitiet i Narvik hadde to sjefer under krigen: Kristian Brekke og Odd Wahlstrøm, trolig var Brekke med på opprettelsen av Grepo i Narvik sammen med Akerøy.²³¹ Det ble opprinnelig foreslått 4 poster i Nordland og Narvikområdet i oktober 1942:

1. Øyjord med to mann, området var et ferjested og et trafikkert knutepunkt for veier nord- og østover. Grepo mente at dette stedet var et utgangspunkt for mange flyktninger.
2. Skjomen med én mann, dette var et område hvor det var vei mot grensen og lokalbåter som ankom området daglig som det var nødvendig med kontroll av.
3. Ballangen med en / to mann avhengig av tilgjengelig mannskap. Hadde i 1942 vært utgangspunkt for 200 bekrefte rømninger, og ble kalt for «Burmaveien».
4. Hellemobotten, ligger ca. 7 km fra grensen, første sted som ble benyttet til rømning over til Sverige. Området var tilgjengelig med båt og flyktninger kunne gå på ski over fjellet etter ankomst.²³²

Det forelå ikke noe forslag om å opprette en norsk grensepost ved Bjørnefjell da området var bevoktet av det tyske Grensepoliti og to konstabler fra Narvikpolitiet. Akerøy mente derfor at det var unødvendig å opprette noen post her. Tyskerne skal ha vært positive til en norsk grensepost på Bjørnefjell og sjefen for det tyske Grensepoliti skal ha lovet gruppelederen av Grepo i Narvikområdet hus til disposisjon for det norske Grensepoliti om en post ble

²²⁹ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningstrafikken fra Nord-Norge til Sverige» side 2 og 5

²³⁰ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningstrafikken fra Nord-Norge til Sverige» side 6.

²³¹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold datert 14/3-46, avhør av Th. Dragly, side 22-23.

²³² RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 105, side 1-2.

opprettet.²³³ I det opprinnelige forslaget om grenseposter som var sendt til lederen av det norske Grensepolitiet så kan vi se at samarbeidet mellom Grepo og Stapo var tett, nærmest integrert. Sjefen for Statspolitiet i Narvik hadde samme autoritet som gruppelederen under opprettelsen av grensepostene i området.

I et nytt brev datert 27.10.1942 sendt til lederen av Grensepolitiet nevner gruppeleder i Narvik at han etter konferanse med Akerøy og politimesteren i Narvik har besluttet å opprette følgende poster:

1. Skjomen (Bokholmen, Nordalen) med to mann.
2. Ballangen (Grundvannet, Melkedalen), med to mann.²³⁴

Disse to var de postene som ble opprettet umiddelbart etter forslaget om de opprinnelige fire. I begrunnelsen for hvorfor disse postene ble åpnet står at det fra disse stedene så har det foregått flukt i stor utstrekning den siste tiden (høsten 1942) og det understreker viktigheten av at disse områdene blir kontrollert. Det nevnes samtidig det som ble sagt i forrige brev om Bjørnefjell at området er bevoktet av tysk og norsk politi. Han nevner også at det har blitt opprettet et forbudt område i et stort område langs grensen «for å lette kontrollen».²³⁵ Han ber samtidig sjefen av Grensepolitiet i Oslo om å sende vinterklær og en skrivemaskin nordover. Følgende personer ble midlertidig ansatt i Grensepolitiet ved opprettelsen:

1. Olav Solberg født 11.11.1918, hirdmann.
2. Lars Larsen, født 08.11.1924, hirdmann.
3. Odd Strømsnes, født 15.07.1925, hirdmann.²³⁶

Dette var unge menn som ble ansatt, yngstemann var kun 17 år gammel ved ansettelsestidspunktet, og eldstemann hadde ikke engang rukket å bli 24 år gammel. Samtlige var hirdmenn, noe som understreker at medlemskap i «riktige» organisasjoner var viktig for å få ansettelse i Statspolitiet eller Grensepolitiet. Foranledningen for opprettelsen av disse postene var det store antallet med flyktninger østover som påtok seg høsten 1942. En liste over flyktninger fra august til slutten av september 1942 fra Ballangen og omegn understreker dette: hele 194 personer var bekreftet å ha forlatt landet ulovlig i denne perioden.²³⁷ Etter at disse postene ble opprettet, varslet Akerøy det norske Grensepolitiet den 4. november 1943 om at han satt med opplysninger om at personer som forsøkte å forlate landet ulovlig, reiste til

²³³ Op.cit.

²³⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 107, rapport til lederen av Grepo 27.10.42.

²³⁵ Op.cit.

²³⁶ Op.cit.

²³⁷ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 110, side 1-12.

Råna og derfra videre til Råndalsbotn, hvor de fortsatte til svenskegrensen. Han ber i brevet om at Grensepolitiets poster i Ballangen blir underrettet om saken.²³⁸

4.5.2 Samarbeid mellom Statspolitiet og Grensepolitiet i Tromsø

Torleif Lyngstad skriver i sin bok *Veien til Sverige*, at i Troms hadde grensepolitiet en stasjon på Moen i Målselv, og en i Lyngen (gruppe XVI) hvor de oppholdt seg i kjelleren på Lyngenfjord Hotell. Lyngstad skriver at gruppelederen for Lyngen var Terje Fremstad fra Oslo, og at Lyngengruppen var den nordligste av Grensepolitiets stasjoner. Men i et avhør av overbetjent Per Mortensen ved Tromsøavdelingen så sier han at Grensepolitiet hadde en gruppe i Skibotn og ikke Lyngen, og i all brevutveksling mellom Hagen og Framstad som jeg har tilgang til så har Framstad undertegnet brevene som «Grensepolitiet, Moen Målselv, Terje Framstad Gruppeleder».²³⁹ Trolig så var Framstad heller gruppeleder for grensepostene/gruppene i Troms, og området i Storfjord må nok ha vært den omtalte «Skibotngruppa» som kanskje Lyngen var en del av som undergruppe. Samtlige Grensepolitiavdelinger i Troms ble nedlagt i mai 1944, noe som sterkt reduserte grensekontrollen i området under evakueringen av Finnmark og i tiden like før krigens slutt.²⁴⁰

Ved stasjonen på Setermoen som var en del av Grensepolitiet Troms innland bevoktet Grensepolitiet minst to av dalførene i området. Den ene dalen som ble bevoktet var Sjørdalen, og den andre var antageligvis Dividalen. Voigt bemerket i et brev til Sigurd Hagen at Østerdalen som lå ca. 4 mil fra Sjørdalen ikke var bevoktet.²⁴¹ Men Østerdalen skal ha vært bevoktet av 6 soldater fra Wehrmacht som feltvakt slik som politioverkonstabel i Grepogr. XV Kaare Nicolaysen bemerket i et brev til Hagen. Nicolaysen skal ikke ha hørt noe om at rømninger til Sverige hadde skjedd via Østerdalen. Denne dalen bemerket dessuten Nicolaysen, var en dal som var skredutsatt om vinteren, og hvor de to siste milene til grensen kun var bestående av fjell, og at av denne årsak var folk for redd til å bruke denne ruten spesielt om vinteren. Den andre dalen som var bevoktet var som nevnt trolig Dividalen, da Voigt bemerket at den ubevoktede Østerdalen lå mellom to bevoktede grenseposter, og

²³⁸ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Grepogr. XIV jnr. 648/43 (S.P.jnr 589/43 B).

²³⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen tilleggsforklaring (tilhører trolig dok. 8), side 9 og RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 24, Avskrift Staposak jnr. 207/43R

²⁴⁰ Torleif Lyngstad side 44-47.

²⁴¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, Rapport til Lederen av Statspolitiet av betjent Knut Voigt datert 27. mars 1944, S.P. Jnr. 90/44 R.

Dividalen virker som det mest logiske stedet å bevokte av de umiddelbart nærmeste dalførene til Østerdalen.²⁴²

En gang i 1942 skal Voigt og Dørum ha vært i Målselvområdet for undersøkelser omkring flyktninger som var rømt til Sverige. I denne forbindelsen får vi et innblikk i antall flyktninger i området; det skal ha vært rundt 120-130 personer i Målselv og omegn som hadde flyktet til Sverige i mai 1942. Voigt og Dørums etterforskning gikk ut på å finne ut om det var en organisert flukt som pågikk, og eventuelt arrestere flyktningeløser. Etter en måneds etterforskning kom Voigt til den konklusjon at det ikke var tale om en organisert rømning i området.²⁴³ Denne flukten skjedde før opprettelsen av Grensepolitiet og på daværende tidspunkt måtte Statspolitiet ta av seg mange av oppgavene rundt etterforskningen av fluktruter o.l. Denne aksjonen i likhet med de fleste flyktningesaker var et samarbeid mellom Statspolitiet og Det tyske sikkerhetspoliti. Statspolitibetjent Voigt forklarer i et avhør at den første gangen han kom i forbindelse med tyskerne var under etterforskningen av masserømningene i Målselv mai 1942. Han fikk ordre av Hagen om å reise til Målselv og melde seg til Busch fra Sipo i Tromsø. Busch og hans Sipo-personell la grunnlaget for etterforskningen, og overlot en liste med en rekke navn til Statspolitiet som overtok etterforskningen og kom frem til at det var 120-130 personer som var rømt fra Målselv.²⁴⁴ Samarbeidet mellom Grensepolitiet i Troms og Statspolitiet i Tromsø har fungert på vanlig måte, hvor de har foretatt en rekke gisselarrestasjoner, etterforsket flyktede personer og foretatt beslag av boliger.²⁴⁵

4.5.3 Statspolitiet og Grensepolitiet – hvem var den egentlige lederen?

Jeg har nevnt at Hagen var øverste leder for Stapo og Grepo i Nord-Norge, og at Akerøy igjen var leder for Grepo i Narvikområdet. Grunnlaget for denne oppfatningen er korrespondansen mellom de to avdelingene – hvem som gir ordre og hvem som mottar ordre. I alle tilfeller er det gruppelederen i grensepolitiet Odd Wahlstrøm som mottar ordre fra sine overordnede i Statspolitiet enten i Tromsø eller Narvik. I et brev til daværende Grensepoliti gruppeleder Wahlstrøm datert 9. juni 1943 skrevet av Akerøy, skal den tyske Stormführeren Sommer ha klaget over at veivisere og telegraflinjer langs riksvei 50 skal ha blitt nedrevet og skadet som følge av sabotasjehandlingene av nordmenn, spesielt utsatt var Ballangenområdet. Som følge av

²⁴² Op.cit. og Rapport til Lederen av Statspolitiet av politioverkonstabel Kaare Nicolaysen, Grepo.gr. XV. Ad: Et dalføre i Bardu hvori gjennom flyktninger til Sverige passerer og som hittil har vært ukjent.

²⁴³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Knut Voigt, side 11.

²⁴⁴ Op.cit. samme avhør side 10-11.

²⁴⁵ For en rekke eksempler se Torleif Lyngstad, *Veien til Sverige*, side 33-41.

dette sendte Akerøy en instruks til lensmenn og Grensepolitiet i området om at de nevnte sabotasjer ikke må gjenta seg, og at Grepo må foreta oppsporinger og arrestasjoner og føre de pågrepne til fremstilling for Feldgendarmeriet.²⁴⁶

Da Hagen ønsket at Grensepolitiet i Narvik skulle foreta noe, så underrettet han Akerøy gjennom telefon eller telegram, for eksempel skal Hagen ha ringt Akerøy 20. april 1943 og gitt følgende ordre: «Fra og med onsdag 21.04.1943 til og med tirsdag 27.04.1943 skal det av grensepolitiets ordinære styrker etableres vakt hold dag og natt for å hindre rømning». Akerøy videresender denne ordren til Grensepolitiets gruppeleder Wahlstrøm og anmoder ham om å foreta de nødvendige tiltak for å gjennomføre Hagens ordre. Ser man også på ordleggingen Akerøy bruker i brevet tilsendt Wahlstrøm står det også «Lederen av Statspolitiets avdeling, Tromsø, telefonerer følgende *ordre* (min kursiv) hertil».²⁴⁷ Nøkkelordet her er «ordre» som antyder at Akerøy og Wahlstrøm begge står i et underordnet forhold til Hagen og Tromsøavdelingen. Hagen påpeker også i et avhør at Akerøy var sjefen for Grensepolitiet i Narvikdistriktet: «Jeg tror dog at Akerøy var sjef den lengste tid grensepolitiet var i funksjon».²⁴⁸ Akerøy var igjen underordnet Hagen, hvilket impliserer at Hagen igjen var øverste sjefen for Grepo i Narvik. Dette understreker også Per Mortensen som var overbetjent i Tromsø i et avhør: «Videre var det grensepolitigrupper som var i Rognan, Saltdal, Narvik, Troms innland med biposter samt Skibotgruppen underlagt statspolitiets avdelingsleder i Tromsø».²⁴⁹

Inntrykket av at Akerøy var sjefen for Grepo i Narvik hersket også blant de ansatte. Tidligere statspolitikonstabel Torfinn Husby nevner i et avhør at han aldri har reflektert over hvem sjefen av Grensepolitiet var, fordi han alltid hadde betraktet Akerøy som øverste sjefen for denne avdelingen. Han påpeker også at hadde en forståelse om at det var Statspolitiet som tok alle avgjørelser når det gjaldt etterforskning gjort av Grensepolitiet, og når det skulle utføres aksjoner mot de personer som ble etterforsket i Grepos saker: «Jeg har alltid hatt inntrykk av at grensepolitiet var en underavdeling av statspolitiet.»²⁵⁰ Husby hevder at han kjente til flere tilfeller hvor Akerøy ga ordre til Grensepolitiet som vi allerede har sett i dette kapittelet, og at

²⁴⁶ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok 59 og. 59a, Grepo. Gr. XIV Jnr. 397/43.

²⁴⁷ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, brev til herr gruppeleder Odd Wahlstrøm fra H.P. Akerøy datert 20. april 1943.

²⁴⁸ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Troms politikammer av politibetjent Olaf Kveldro datert 9/5 – 1946, avhør av Sigurd Hagen, side 1-2.

²⁴⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen tilleggsforklaring (tilhører trolig dok. 8), side 9.

²⁵⁰ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til politimesteren i Narvik av konstabel Enevold datert 14/3-46, avhør av Torfinn Husby, side 34.

gruppelederen for Grensepolitiet Odd Wahlstrøm fungerte som sjef for Statspolitiet i Narvik når Akerøy var bortreist.²⁵¹

Akerøy på sin side hevder at han ikke var øverste sjefen for Grensepolitiet i Narvikdistriktet. Han henviser til et skriv fra lederen av Statspolitiet i Oslo om at Grepo var administrativt underlagt Statspolitiet, men eksekutivt så var de underlagt gruppelederen. Akerøy hadde også inspeksjonsrett ovenfor Grensepolitiets ansatte. Akerøy hevder også at grensepolitiet administrativt sluttet å høre til Statspolitiet forsommeren 1943 da Odd Wahlstrøm ankom Narvik som gruppeleder, og at den tid etter ikke hadde noe å gjøre med Grepo.²⁵² Til slutt i denne undersøkelsen av lederskapet, kan vi merke oss hva rettsboka fra landssviksaken mot Akerøy sier om dette forholdet. Rettsboka nevner at det har vært vanskelig å få noen endelig klarhet om forholdet mellom Grepo og Stapo i Narvik, men at et imponerende dokumentmateriale vitner om Akerøys personlige og aktive forbindelse med Grensepolitiet. Han skal ha instruert etterforskere i flyktningsaker, deltatt i etterforskningen selv, foretatt gisselarrestasjoner, gitt ordre og deltatt i beslag- og registreringsforretninger, samt ha deltatt i opprettingen av grenseposter i nord.²⁵³ Til syvende og sist viser dette først og fremst at forholdet mellom Grepo og Stapo var ganske godt og at det med riktighet slik som det har blitt hevdet at Grensepolitiet nettopp var en underavdeling av Statspolitiet.

Til slutt om det generelle samarbeidet mellom Statspolitiet og Grensepolitiet så kan følgende bemerkes også. Innenfor området av hver grensepost skulle Grensepolitiets ansatte innsamle stemningsrapporter fra befolkningen, som trolig ble benyttet av Statspolitiet.²⁵⁴

Grensepolitiets ansatte måtte også av og til tjenestegjøre ved Statspolitiets avdelinger i Nord-Norge.²⁵⁵

4.5.4 Flyktningsaker – konsekvensene av å forlate landet ulovlig

«I den tiden jeg var ansatt i Stapo. I Kirkenes og i Tromsø hadde jeg bare noen få etterforskningssaker av politisk natur. Derimot hadde jeg meget med etterforskningssaker i flyktningsaker».²⁵⁶

²⁵¹ Op.cit.

²⁵² RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til politimesteren i Narvik av konstabel Enevold datert 14/3-46, avhør av Akerøy, side 35.

²⁵³ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 8.

²⁵⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 108.

²⁵⁵ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Troms politikammer av betjent Olaf Kveldro datert 2/10-1945, avhør av Sigurd Hagen ang. tortur, side 1-2.

²⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, Rapport til hr. politimesteren i Kristiansand av politikonstabel P. Frikstad datert 31.5.1946, avhør av Leiv Ellila, side 4.

Sitatet stammer fra et avhør med Leiv Ellila, som var ansatt hos Statspolitiet i Tromsø. Dette forteller oss at arbeidet med flyktningsaker var en betydelig del av Statspolitiets oppgaver. I Nord-Norge var Sverige som nevnt den mest naturlige destinasjonen for flukt, og jeg nevnte tidligere at 11500 personer forlot den nordlige delen av landet for å flykte til Sverige, men det fantes noen tilfeller hvor folk forsvant til Sovjetunionen, og tilfeller hvor folk tok den lange veien til England via Sverige. Tyske myndigheter hadde god nytte av samarbeidet med Statspolitiet og Grensepolitiet for å få kastet lys over flyktningsakene. Det var ofte slik at det var Sipo som satt inn Statspolitiet i flyktningsaker for å etterforske dem. En betydelig del av arbeidet til Statspolitiet går ut på å etterforske flyktningsaker. I de fleste tilfeller hvor en person forlot landet ulovlig så ble det gjennomført avhør av personer i relasjon til den rømte, og noen gang beslag av eiendeler og gisselarrestasjoner av familie.²⁵⁷ Ifølge Fredrik Fagertun så skal Statspolitiet i Tromsø og Narvik ha etterforsket ca. 370 flyktningsaker mellom 1942-1945, noe som er et svært magert tall tatt i betraktning at 4-5000 mennesker flyktet fra regionen under krigen.²⁵⁸ Dette har Fagertun basert på tall som eksisterer i Statspolitiets register over flyktninger i perioden 1940-1945.

Men jeg tror nok at tilfellet er at en enkelt flyktningsak ofte kan ha omhandlet mer enn en enkeltpersons flukt, som for eksempel en masseflukt, som det fantes flere tilfeller av. Så det er kanskje ikke snakk om 370 enkeltflyktningsaker, men 370 flyktningsaker hvor én eller flere rømte. Statspolitiet i Nord-Norge må ha hatt kjennskap til langt flere enn 370 rømte personer. Formålet med denne delen av kapitlet er å undersøke konsekvensene av å ulovlig forlate landet og hvilke saker Statspolitiet ble involvert i. Formuer, fast eiendom og løsøre etter personer som hadde forlatt landet ulovlig skulle etter ordre fra «der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD» beslaglegges, registreres og sikres av Statspolitiet. Når dette var gjennomført av Statspolitiet, så skulle likvidasjonsstyret overta boene til videre behandling, som da solgte eller leide ut flyktnings eiendom og eiendeler. Fra det tidspunktet det forannevnte var gjennomført, så var boene å betrakte som statens eiendom. Etter datidens bestemmelser for likvidasjon av flyktningsboer, så skulle disse boene ikke forringes i verdi på noen måte, og det skulle for eksempel påses at forsikringer osv. var i orden.²⁵⁹

En forretningsgård skulle for eksempel drives som før, og den som bestyrte den beslaglagte bedriften var regnskapspliktig ovenfor staten. Slektinger (ofte foreldre) kunne også overta

²⁵⁷ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningstrafikken fra Nord-Norge til Sverige», side 10.

²⁵⁸ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningstrafikken fra Nord-Norge til Sverige», side 11.

²⁵⁹ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, brev til «Herr Gebietskommissaren i Narvik» fra Leiv Ellila, datert 2. juli 1943 (tilhører trolig dok. 34), side 1-2.

den beslaglagte forretningen/gården, hvilket også var vanlig. Fylkesmannen var departementets representant i hvert fylke for boer etter flyktede personer.²⁶⁰ De nevnte opplysningene stammer fra en rapport fra Statspolitiets Tromsøkontor skrevet av betjent Leiv Elilla hvor han referer til et rundskriv for Statspolitiet av 28. november 1942 som handler om likvidering av flyktningeboer. Han sendte dette til Gebietskommisaren i Narvik etter en henvendelse fra en tysk batterisjef ved navn Kaldmeyer hvor han spurte om Wehrmacht kunne benytte eiendommen til flyktede i Ballangen til beite for deres hester. I det nevnte tilfellet så protesterte fylkesmannen på at eiendommer hvor det fantes folk som kunne overta gårdsdriften ble benyttet som beitemark for Wehrmacht. Gårdene var verdifulle fordi de hadde avlinger som kunne høstes, og matforsyninger var det ikke akkurat overflod av under krigen. I tilfeller hvor gården ikke kunne overtas, så måtte tyskerne søke om å få bruke området som beite i hvert enkelt tilfelle. I slike tilfeller hvor tyskerne var interesserte i å bruke flyktningeboer, så måtte også en forespørsel sendes til områdets Reichskommisariat, i tilfellet for Ballangen så var dette Narvik.²⁶¹ I begynnelsen ble jøde- og flyktningeboene behandlet av overbetjent Per Mortensen, senere ble de behandlet av et eget kontor ledet av Gulstad.²⁶²

Bobestyrer Gulstad i Tromsø skal ha klaget over enkelte av Statspolitiets ansattes handlemåter ved registreringen av flyktningeboer. Gulstad beskriver i sin klage hvordan han fikk et inntrykk av at Statspolitiets folk ville helst holde bobestyreren utfor registreringen i flyktningeboer hvor det var ingen pårørende igjen. Videre så skal ansatte fra Statspolitiet ha tatt gjenstander tilhørende boer som ennå ikke var registrert. I klagen som Gulstad har skrevet utpekes statspolitikonstabel Terje Lorentsen som en av de skyldige, han skal angivelig ha tatt en vårfrakk. Daværende politifullmektig Gunnar Killi ble også anklaget for å ha hentet en uniformsfrakk og en uniformsdress. Bobestyreren skal også ha funnet flere uoverensstemmelser i de Statspolitiregistrerte flyktningeboene (hva som var registrert og hva som faktisk var i boligen). Konstabel Haugland ved Statspolitiet i Tromsø skal også ha kommet i konflikt med bobestyrer Gulstad da han skal ha bedt vedkommende avbryte en registrering og overgi nøklene til ham. Haugland skal ha opptrådt på en «utfordrende og hovmodig måte», og det skal ha stunket alkohol av ham, og lukten skal ha oset ut av munnen på ham.²⁶³

²⁶⁰ Op.cit.

²⁶¹ Op.cit.

²⁶² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 29, avhør av Melkstavik, side 7.

²⁶³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, (Dok. 24?), Brev til Lederen for Statspolitiets kontor i Tromsø fra Bobestyrer H. Gulstad datert 28. februar 1945, side 1-3.

Under en registrering i Bardu skal samme bobestyrer ha blitt avbrutt av Haugland og grensepolitibetjent Sannes flere ganger, fordi de ønsket å kjøpe flere av gjenstandene i boet. Gjenstandene det er snakk om skal ha vært et spisestuemøblement i eik, et salongmøblement og et skatoll i polert bjørk som Haugland var veldig interessert i. Gulstad bemerker i klagen: «Haugland la for dagen en grådighet som forbauset meg. Denne grådighet om å kjøpe det som virkelig var verdifullt i boene, gjentok seg praktisk talt i hvert eneste av de 8 boer som ble registrert i Bardu tida 24. til 29. august 1944».²⁶⁴ Ved en anledning under samme registrering i Bardu skal registreringsvitnet Marit Gulstad ha bevitnet at Haugland bar på en ryggsekk med tallerkener og andre gjenstander som han hadde tatt fra flyktningeboer uten at dette var avtalt. Haugland skal etter disse anklagene ha anmeldt Marit Gulstad for ærekrenkende beskyldninger som hun selv avviste.²⁶⁵

4.5.5 Gisselarrestasjoner

En annen straff i forbindelse med flyktninger som forlot landet ulovlig var gisselarrestasjoner av nære slektninger. Dette var en straff som ble tatt i bruk fra 1942 og i Nord-Norge ble det ifølge Fredrik Fagertun tatt ca. 80 personer som gisler mellom 1942-1945.²⁶⁶ Jeg vil påstå at dette må være et minstetall, da det i Tromsdalen i 1943 var 52 gisler innsatt i Tromsdalen i 1943 (se lengre ned i kapittelet om saken) og det må i Narvik, Tromsø og Kirkenes ha vært utført til sammen enda flere gisselarrestasjoner mot slutten av krigen. Denne straffemetoden har sitt opphav fra Tyskland, hvor familiestraff ble tatt i bruk av nazipartiet etter at de i 1933 tok over makten i landet, og det ble en metode tilpasset norske forhold av Statspolitiet etter nazifiseringen av etaten.²⁶⁷ Det norske Statspolitiet hadde som jobb å arrestere og avhøre gisler når et familiemedlem forlot landet. Basert på 18 gisselarrestasjoner i Troms og Nordland har Fredrik Fagertun utregnet at den gjennomsnittlige soningstiden for gisler var ca. 7 ½ måned.²⁶⁸ Det var visse kriterier som gjaldt for hvem som kunne bli arrestert og de var som følgende:

- Kun menn under 60 år
- Direkte slektskap (far og brødre – ikke søskenbarn eller onkler)
- Friske personer
- NS-medlemmer skulle ikke tas som gissel

²⁶⁴ Op.cit.

²⁶⁵ Op.cit. i tillegg brev Til Lederen av Statspolitiet fra Registreringsvitne Marit Gulstad datert 28. februar 1945 ad. reg. av boer i Bardu 24-29 aug. 1944, side 1-2 og et annet brev av samme person samme dato ang. Haugland og registrering hos fhv. statsadvokat Rost side 1-2 (alle brevene er markert nr. 24 eller 26).

²⁶⁶ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningetrafikken fra Nord-Norge til Sverige», side 11.

²⁶⁷ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningetrafikken fra Nord-Norge til Sverige», side 11-12.

²⁶⁸ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningetrafikken fra Nord-Norge til Sverige», side 13.

- Ingen personer med viktig yrkeskompetanse (gruvearbeidere, jernbanefolk, teknisk ansatte i kommuner osv.)²⁶⁹

Som et eksempel på dette kan det siteres fra Narvikavdelings vaktjournal:

5/9. 1942. Ptm. I Narvik melder at han har mottatt telefonmelding fra lensmannen i Tysfjord om at 27 ungdommer fra Tysfjord er forsvunnet og antas ulovlig å ha forlatt landet. Meldingen telefonert til Statspolitiet i Tromsø. Statspolitiet, Tromsø telefonerer følgende ordre: I tilfelle hvor de rømte er umyndig arresteres faren eller oppdrageren hvis han er under 50 år. Assistanse søkes hos det ordinære politi. Sipo underrettet. Lensmannen beordres foreta beslagleggelse straks. Fullstendig navnefortegnelse (over rømte) sendes Statspolitiet, Tromsø.²⁷⁰

Rett etter denne loggføringen så er det nedskrevet at 5 personer i Tysfjord ble pågrepet den 07.09.1942 etter ordre fra politiinspektør Lothe i Tromsø. Statspolitiet trengte ikke nødvendigvis å foreta gisselarrestasjoner eller gjøre beslag på egen hånd, de hadde myndighet til å beordre politi og lensmenn til å gjøre det for dem slik som tilfellet over viser. Reglene for gisselarrestasjoner fulgte ikke nødvendigvis tyskerne, og når Statspolitiet samarbeidet med Sipo om gisselarrestasjoner virker det heller ikke som Stapo fulgte de vanlige kriteriene de hadde for slike arrestasjoner. I den forbindelse vil jeg referere til en rekke gisselarrestasjoner utført av sikkerhetspolitiet i Kirkenes.

Den 10.10.1944 skal Viktor Larsen sammen med Josef May ha foretatt en arrestasjon av en mann med en kunstig fot. Larsen skal kun ha vist veien til mannens hus, mens May foretok arrestasjonen. Her må mannen ikke ansees å være frisk med tanke på foten. En tid senere skal en fru Wold og hennes syke barn ha blitt arrestert av det tyske Grensepolitiet. De ble løslatt av menneskelige hensyn skrives det, og i tillegg ble det vurdert å arrestere en doktor i området, men dette ble heller ikke gjennomført på grunn av mangelen på legekompentanse under evakueringen av Finnmark.²⁷¹ Men i det hele tatt viser dette at tyskernes metoder og kriterier for å arrestere gisler kunne være mer hensynsløse, og at Statspolitiet måtte bidra som veivisere og kjentmenn i slike arrestasjoner.

Det var også tilfeller hvor Statspolitiet ønsket å løslate personer som falt utenfor de nevnte kriteriene. Den 3. juli 1943 skriver Leiv Ellila til lederen av Statspolitiet at det er foretatt 52 gisselarrestasjoner av Statspolitiet, og disse er nå innsatt som fanger for Det tyske Sikkerhetspoliti i Tromsdalen (Krøkebørsletta). Av disse gislene var 30 familiefedre med barneflokker bestående av 3-11 barn, og resten var forsørgere for sine foreldre eller yngre

²⁶⁹ Fredrik Fagertun, upublisert manus «Flyktningetrafikken fra Nord-Norge til Sverige», side 12-13.

²⁷⁰ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, vaktjournal, side 15.

²⁷¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 43, rapport fra krim.ass. Josef May, side 1-5.

søsken. Disse gislene var hovedsakelig bønder som drev små gårdsbruk med fiske ved siden av. Ellila bemerket at de etterlatte hustruer og barn umulig kan drifte gårdene uten fedrene tilstede, og at vårarbeidet på gårdene blir vanskelig å gjennomføre med tanke på mangelen på arbeidskraft etter de voldsomme rømningene fra enkelt bygder og gisselarrestasjonene utført som represalier.²⁷²

Ellila forteller videre om at kampen for tilværelsen for bønder i nord allerede er vanskelig med tanke på krigen og de klimatiske forholdene. «De sier ikke stort disse menneskene, men det er noe ved deres ytre som forteller at de har mistet livsmotet, og dermed også kampen», skriver Ellila i brevet. Han foreslår derfor til Marthinsen på bakgrunn av dette at han henvender seg til Sipo og SD for å få disse gislene løslatt.²⁷³ Gisselarrestasjoner var et ledd i et større forsøk på å stanse flyktningstrafikken fra Norge, og såkalte flyktingeloser var en stor bidragsyter til dette. En rekke flyktingeloser ble også arrestert av Statspolitiet, som for eksempel John Storjord som ble arrestert av Hans Peder Akerøy den 25.06.1942 sammen med en tysk og norsk politimann.²⁷⁴ Gisselarrestasjoner må ha foregått senest frem til mai 1945. I et hemmelig brev fra Hans Peder Akerøy til politimesteren i Narvik datert 2. mai 1945 står det: «Heretter skal gisler i flyktningsaker ikke tas, hvilket herved meddeles til underretning».²⁷⁵

4.5.6 Reine-raidet og andre masserømninger

En av de første flyktningsakene som Statspolitiet måtte ta seg av var det såkalte Reine-raidet som skjedde ca. 26. desember 1941. Da tok engelske kommandotropper med seg ca. 200 nordmenn til England. Førstebetjent Akerøy, konstabel Husby fra Narvik, betjent Helge Nyfeldt Wiig og konstabel Trygve Dørum fra Tromsø fikk i oppgave å foreta registrering av de rømtes navn og eiendeler. Selve registreringen ble gjort i slutten av januar 1942. Akerøy, Husby og Dørum arbeidet i Reine, mens Wiig var i Sørvågen og på Å. Da de ankom Reine var tre gårder brent ned av tyskerne disse var: «Cato-gården», «Sofus-gården» og en gård tilhørende en Olsen. Men tyskerne skal ha tømt gårdene for inventar før de ble påtent. Daværende politimester i Svolvær Ramstad skal ha vært på gårdene sammen med Det tyske Sikkerhetspolitiet da dette skjedde. Ifølge Akerøy så var de eneste eiendelene som ble likvidert verdipapirer, aksjer, bankbøker osv. som ble sendt til Tromsø. En årsak til at mange

²⁷² RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, Til Lederen av Statspolitiet, Oslo, fra betjent Leiv Ellila datert 3. juli 1943, ang: søknader om løslatelse av gisler, side 1-2.

²⁷³ Op.cit.

²⁷⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 2.

²⁷⁵ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 104.

valgte å flykte med engelskmennene, var at det gikk rykter om at tyske fly ville bombe området, som også kunne ha vært engelsk propaganda for å overbevise folk om å reise med skipene.²⁷⁶

I et avhør gjort i sakens anledning kommer det frem at det var ca. engelske tre krigsskip i området, og det var ifølge vitnet norske soldater med engelske hjelmer som sprengte en radiomast i området Sørvågen. Rundt klokken 13.30 den 28. desember 1941 skal det ene av krigsskipene ha meddelt over høyttaler at de skulle forlate Å og reise til England, og at de som ville være med måtte gjøre seg klar i løpet av 15 minutter. Ifølge vitnet skal de fleste om bord ha vært norske, og talt dialekter fra flere deler av landet. Vitnet sier selv at han appellerte til flere av de som ønsket å reise om å bli igjen, og hevder at han klarte å få ca. 50 personer til å bli igjen. De gjenværende skal ha vært hysteriske da ryktet fort spredte seg om at tyskerne ble å brenne ned hele Å og Tind som represalier for sabotasjen og evakueringen av området.²⁷⁷

I slutten av mai 1942 skal det ha foregått masserømninger fra Målselv og rundt 120-130 personer skal ha rømt til Sverige. Under og etter etterforskningen av denne rømningen ble det ikke foretatt gisselarrestasjoner. I august – september 1942 skal det ha rømt 194 personer fra Ballangen og omegn.²⁷⁸ En annen masserømning skjedde i Nordreisa i tiden 05.03.1943 - 10.03.1943. Sipo skal ha lagt press på Statspolitiet i Tromsø for å få utrettet noe i form av arrestasjoner eller lignende i Nordreisa. Dette skjedde etter at tyskerne anklaget Tromsøavdelingen for å se mellom fingrene når det kom til rømninger og gisselarrestasjoner. Politiinspektør Lothe reiste til Nordreisa sammen med 5-6 tjenestemenn fra Statspolitiet for å undersøke rømningen. Statspolitibetjent Voigt reiste sammen med Lothe, og skal ha fungert som sekretær. Lothe ga ordre om å foreta gisselarrestasjoner der det var nødvendig, men ville helst unngå dette da våronna i Nordreisa sto for døra og gisselarrestasjoner ville ødelegge for dette arbeidet. Etter å ha konferert med innbyggerne fikk Statspolitiet utredet en liste på ca. 140 personer (80 ifølge Voigt i et avhør gitt over 2 år etterpå) som hadde rømt. Det ble totalt arrestert 6-7 gisler som ble tatt med til Tromsø og satt inn i fangeleiren i Tromsdalen.²⁷⁹

²⁷⁶ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra korp. Lindahl, Kp 3/IV, avd. 829, Narvik, avhør av Hans Peder Akerøy datert 6. juni 1945.

²⁷⁷ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 3536, Rapport til Statspolitisjefen av kst. Betjent Helge N. Wiig datert den 15.1.1942, avhør av Ingvald Nilssen, side 1-4.

²⁷⁸ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 110, fortegnelse Ballangen flyktninger, side 1-12

²⁷⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør Voigt, side 11-12 og RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, dok. 45, rettsbok fra landssviksak mot Ellila, upaginert.

Statspolitiet i Tromsø og Narvik skal ifølge Fredrik Fagertun ha etterforsket totalt 370 flyktningsaker, mens det i de tre sakene fra Målselv, Nordreisa og Reine så viser det at totalt 460 personer rømte. Det skal ikke alltid ha blitt foretatt beslag eller arrestasjoner av gisler. 11500 personer skal som nevnt ha flyktet til Sverige, men jeg vil anta basert på de forannevnte sakene at Statspolitiet må ha kjent til en god del av tilfellene, men må på grunn av manglende ressurser og vilje ikke ha foretatt seg så meget i alle sakene. Det skal ha vært 36-37 faste ansatte hos Statspolitiets tre nordligste avdelinger under hele krigen (hvor 6 var kontorbetjenter) og ca. 7 vikarer fra avdelinger sørpå skal ha tjenestegjort i kortere perioder.²⁸⁰ Det må derfor ha vært begrenset hva disse 36-37 ansatte kunne utrette på 11500+ flyktningsaker på et område av Nord-Norges størrelse, selv i samarbeid med de ansatte hos Grensepolitiet og tyske Sipo.

Ifølge en utskrift av Narvik politikammers arrestjournal for tidsrommet 14.10.1941 – 25.04.1945 ble totalt 134 personer innsatt etter ordre fra enten Statspolitiet eller Grensepolitiet. Jeg vil ikke tro at enhver arrestasjon foretatt av disse to enhetene ble tatt til Narvik politikammer. Hvis de ble overlevert tyske myndigheter eller arrestert i samarbeid med Sipo trenger ikke de nødvendigvis å ha blitt registrert hos Narvik politikammer. Så jeg vil anta at disse er saker hvor Grepo og Stapo har foretatt arrestasjoner, uten at Sipo har hatt noe å gjøre med saken, eller saker hvor Sipo ikke var involvert i arrestasjonen. Grunnen til at jeg nevner dette i denne forbindelsen er at man kan anta at et visst antall av disse er gisselarrestasjoner foretatt i forbindelse med flyktningsaker, hvor 50 av 134 arrestasjoner ble gjennomført av Grepo og resten av Stapo.²⁸¹

Men alle arrestasjoner gjennomført av Grepo trenger ikke nødvendigvis å være i forbindelse med flyktningsaker selv om dette var deres hovedområde. En utskrift av Grensepolitiets vaktjournal fra 28.11.1944 viser for eksempel at det ble foretatt en arrestasjon utført av betjent Sandnes i forbindelse med at en mann ved navn Hilmar Jensen skal ha uttalt seg grovt og nedsettende om en norsk frontkjemper i SS.²⁸² Jensens navn forekommer i arrestjournalen som en arrestasjon utført av Grepo. Dette viser at deres arbeidsfelt ikke var eksklusivt forbeholdt flyktningsaker, og at man ikke derfor kan anta at de 50 arrestasjonene er gisselarrestasjoner. Videre så må vi anta at noen av de 84 arrestasjonene utført av Stapo er i forbindelse med gisselarrestasjoner. I journalen står nesten alle oppført med at de kun er

²⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Per Mortensen tilleggsforklaring (dok. 8?), side 8-9.

²⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 129, arrestjournal, side 1-5.

²⁸² RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, trolig dok. 130, Utskrift av Grensepolitiets vaktjournal datert 28.11.44.

innsatt etter ordre av Grepo eller Stapo, unntaket er nr. 91 som i journalen står oppført med at han er arrestert som gissel av Statspolitiet to ganger.²⁸³ Dermed er det ikke så lett å bli klok på antallet gisler som ble arrestert av Stapo og Grepo i Narvik siden det var en virksomhet som falt innenfor begge deres områder. Men selv om det ikke finnes 100% sikre eller konkrete tall for flyktningsesakene i Nord-Norge i form av antall arrestasjoner o.l., så er det ganske sikkert at det var et betydelig arbeidsfelt for Statspolitiet basert på hva de ansatte selv har sagt, og det store antallet dokumenter i landssviksakene som omtaler flyktningsaker.

4.6 Jødeaksjonen i nord og Statspolitiets rolle

Av listen over arbeidsoppgaver må nok det best beskrivende for dette delkapitlet være punkt 3. undersøkelse av religiøs innstilling, 5. beslag og kontroll av radio hos jøder, 9. etterforskning av emigrerte borgere og 10. etterforskning innledning av unndragelse av meldeplikt pålagt fiendtlige statsborgere.

Som følge av okkupasjonen og den nazistiske ideologien ble også Norge og Nord-Norge en del av jødeutryddelsene til tyskerne. Den jødiske befolkningen i nord var ikke stor, men svært mange av de som ble sendt til konsentrasjonsleirer måtte bøte med livet. Statspolitiet i nord hadde også sin finger med i spillet og var i denne sammenhengen en medhjelper til Det tyske Sikkerhetspolitiet. Kun 2,5% av alle landets jøder hadde tilholdssted i nord, og den norske jødebefolkningen var allerede ganske liten sammenlignet med andre europeiske land. I 1940 så skal det ha vært over 2000 jøder i Norge, og i Nord-Norge var antallet 75 personer som var tilknyttet jødiske familier, men ikke nødvendigvis var av jødisk herkomst.²⁸⁴

Såkalte «heljøder» var de som var mest utsatt for tyskernes oppmerksomhet under krigen, og disse var personer med foreldre og minst tre besteforeldre som var jøder. Innenfor denne kategorien finner man i Nord-Norge 54 jøder, og det var disse som tyskerne forsøkte å deportere til sine utryddelsesleirer. Av disse omkom 35 personer, noe som utgjør 2/3 av jødene i Nord-Norge, til sammenligning døde 1/3 av alle jødene i resten av landet. De fleste av jødene i Nord-Norge hadde oppholdssted enten i Tromsø eller Narvik. I Tromsø bodde det 32 personer tilhørende jødiske familier, mens i Narvikdistriktet kan vi finne 15-17 personer med jødisk bakgrunn. I Finnmark var det jøder i Berlevåg, Hammerfest, Honningsvåg og

²⁸³ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 129, arrestjournal, side 4.

²⁸⁴ Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord: Jødeaksjonen i Nord-Norge 1940-1943*, side 1.

Alta. I Nordland utenom Narvik var det jøder i Svolvær, Øksnes, Vesterålen, Mosjøen og Brønnøysund.²⁸⁵

Tyskerne kartla jødene i Nord-Norge gjennom medlemslister fra de jødiske menighetene i Oslo og Trondheim, siden de fleste av jødene tilhørte det mosaiske samfunnet i Trondheim. I januar 1942 måtte alle jøder la seg registrere og få stemplet en rød J i deres legitimasjonsdokumenter. En del av de nordnorske jødene, spesielt yngre menn var på dette tidspunktet innsatt i fangeleiren på Sydspissen i Tromsø og lot seg dermed ikke registrere. Det røde stemplet som mange fikk i sine pass og lignende, var utgangspunktet for myndighetene da jødene skulle arresteres. I november og oktober 1942 kom også lover om inndragning av jødernes formuer og om meldeplikt for jøder, denne loven falt innenfor Statspolitiets arbeide blant annet da mange jøder måtte melde seg på Statspolitiets kontorer daglig.²⁸⁶ De jødene som var innsatt på Sydspissen fangeleir var arrestert juni 1941 og var dermed arrestert før Statspolitiet var opprettet og fungerende som en organisasjon.

Det siste framstøtet mot jødene i Norge skjedde under aksjonene i oktober og november 1942. Planen var å arrestere alle jødiske menn 26. oktober, og kvinner og barn 26. november. Søndag 25. oktober 1942 fikk politidistriktene i landet ordren om å arrestere alle jødiske menn over 15 år som hadde fått stemplet rød J i sine legitimasjonsdokumenter. Samtidig som arrestasjonene ble foretatt, så ble det også beslaglagt eiendommer, verdipapirer, og verdigjenstander tilhørende jødene. Det var lite jødene i nord kunne gjøre for å flykte fra arrestasjonene, ordren kom plutselig og de tyske og norske politistyrkene visste hvor jødene befant seg. Det var tyske Sipo, det norske Statspolitiet og ordenspolitiet som tok seg av arrestasjonene av jødene. I slutten av oktober 1942 så var alle jødiske menn i Nord-Norge arrestert eller gitt meldeplikt og lignende. Kvinnene som var igjen fikk meldeplikt til politiet eller statspolitiet.²⁸⁷

Statspolitiet i Tromsø skulle følge med på de gjenværende jødiske kvinnene som hadde meldeplikt, og flere av disse var tvunget til å ta opphold utenfor byen. Syke jøder som var innlagt på sykehuset skulle også sjekkes regelmessig, og det måtte passes på at de ikke ble liggende for lenge på sykehusene, slik at de kunne bli sendt sørover så snart som mulig. De måtte også ta seg av likvideringen av jødisk eiendom og eiendeler. Den 26. november 1942 kom den siste ordren om å arrestere alle jødiske kvinner og barn. I Narvik, Harstad og Tromsø

²⁸⁵ Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord: Jødeaksjonen i Nord-Norge 1940-1943*, side 1-3.

²⁸⁶ Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord: side 3-4*.

²⁸⁷ Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord*, side 6-7.

skal åtte kvinner og fem barn i alderen 1-14 år ha blitt arrestert og deportert sørover.²⁸⁸ Det finnes en del bøker og forskningsmateriale om jødene i Nord-Norge, men jeg vil i dette kapittelet fokusere på Statspolitiet i Nord-Norge som aktør i jødearrestasjonene.

Jeg kan ikke si med sikkerhet hvem som deltok i jødeaksjonene fra Statspolitiet, men under arrestasjonene i oktober og november 1942 skal følgende personer ha vært ansatt hos de forskjellige nordnorske avdelingene:

Tromsø: Sigurd Hagen, Jacob Carl Lothe, Per Mortensen, Ottar Vik, Leiv Ellila, Knut Voigt, Asmund Melkstavik og Helge Nyfeldt Wiig (avskjediget 1. november 1942).

Narvik: Hans Peder Akerøy, Per Danielsen (ansatt 17.11.1942 etter arrestasjonen av mannlige jøder). Vikar Agnar S. Larsen fra Osloavdelingen arbeidet ved avdelingen men var ute og etterforsket i distriktet ifølge Per Danielsen.²⁸⁹

Kirkenes: Jon Bell Breivik, Harald Alf Tørseth, Toralf Gjærde, Arnold Harr (ansatt 01.11.1942) og trolig Gullik Heitmann.

Jeg har ikke oversikt over hvilke vikarer sørfra som var i Nord-Norge på denne tida. Men jeg vet at enkelte av de ansatte fra de nordnorske avdelingene deltok i jødeaksjonen i Oslo. Leiv Ellila og Gjærde står oppført på listen over patruljer i Oslo under jødeaksjonen oktober 1942, og kunne derfor ikke ha deltatt i Tromsø eller Kirkenes hvor de vanligvis jobbet.²⁹⁰ Hagen på sin side tilstår at han deltok i jødeaksjonen da han var tjenestemann i Statspolitiet. Han forklarer videre at han kjente alle jødene, og at han var en god venn av Daniel Caplan. Han var etter eget utsagn personlig imot behandlingen jødene fikk, og at han gjorde alt i sin makt for å tale deres sak ovenfor Det tyske sikkerhetspolitiet.²⁹¹ Fra Hagens avhør står det: «Som tjenestemann i Statspolitiet måtte han imidlertid være med på aksjonen». Det er dermed trygt å anta at det samme var gjeldende for ansatte på samtlige avdelinger.

Spesielt i Narvik hvor H.P Akerøy var den eneste ansatte under aksjonen i Narvik.

Statspolitikonstabel Per Danielsen som ble ansatt ved Narvikavdelingen 17. november 1942 påstår at Akerøy var alene om arrestasjonene av jødene. Danielsen hevder at Akerøy den gang fikk et telegram fra lederen av Sikkerhetspolitiet (Statspolitiet Oslo) om at jødene skulle arresteres, og at han selv leste telegrammet hvor det ifølge Danielsen var oppført en liste over

²⁸⁸ Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord*, side 7.

²⁸⁹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra konstabel Enevold datert 14/3-46, avhør av Per Danielsen, side 30.

²⁹⁰ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 131, avskrift patruljer under jødeaksjonen 29/10-42.

²⁹¹ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Rapport til Troms politikammer av førstebetjent Ingvald Frøysa, avhør av Sigurd Hagen datert 11. april 1947, side 6.

de som skulle arresteres, og at aksjonen skulle gjennomføres straks.²⁹² Statspolitibetjent Voigt i Tromsø forklarer blant annet i et avhør at jøden Daniel Caplan ble arrestert av Statspolitiet etter ordre fra Oslo, men at han selv ikke deltok i arrestasjonene, og han vil heller ikke fortelle hvem som deltok i arrestasjonene.²⁹³ Arrestasjonen av jøden Daniel Caplan skal ha blitt gjort av statspolitibetjent Leiv Ellila i februar 1943 mens Caplan var innlagt på sykehuset etter et å ha fått slag, Ellila skal også ha arrestert Meyer Leib Shotland i samme runde på sykehuset. Caplan ble opprinnelig arrestert ved jødeaksjonen 26. oktober 1942 og ble senere frigitt hvorpå han returnerte til Tromsø. En annen ansatt ved Tromsøavdelingen som var svært involvert i jødeaksjonen var konstabel Asmund Melkstavik.²⁹⁴

Transporten av jødene ble gjort av Statspolitiet i samarbeid med Sipo og kriminalpolitiet. Ifølge Voigt som deltok i transporten skal det ha vært 15 fanger som var «kriminelle og politiske fanger». Transporten gikk ned til Oslo og ble bevoktet vekselvis av Stapo, Sipo og kriminalpolitiet, transporten skal ha ankommet Oslo omkring 1. desember 1942.²⁹⁵ Jeg er usikker på hvor mange jødetransporter som forekom, men jeg er ganske sikker på at Akerøy og Voigt deltok på transporten i slutten av november. Dette fordi i vaktjournalen til Statspolitiet Narvik så står det 27. november 1942: «Konstabel Voigt telefonerer fra Tromsø og meddeler at aksjonen og transporten av jødene skal allikevel foregå». I tillegg forklarer Sara Caplan at Akerøy var den som transporterte henne til Bredtvedt fangeleir.²⁹⁶ Melkstavik forteller i et avhør at han på høsten 1942 deltok i en jødetransport hvor følgende personer var med: (gamle) Caplan Tromsø, Fischer med to sønner fra Tromsø, 3-4 jøder fra Finnmark til Oslo.²⁹⁷ Så dette må ha vært fra aksjonen 26. oktober.

4.6.1 Overtatte effekter og boliger fra jødene av Statspolitiets ansatte

Flere av de arresterte jødene i nord som ble arrestert fikk sine eiendom og eiendeler konfiskert, dette ble kalt for likvidasjoner. I alle byer og tettsteder hvor jødene oppholdte seg ble det opprettet likvidasjonsstyret med en bobestyrer. Bobestyreren hadde som ansvar for at eiendommer, varebeholdninger, hus og innbo ble registrert og solgt til inntekt for staten. Verdigjenstander slik som gjenstander av gull og sølv, ringer, smykker og klokker skulle ikke

²⁹² RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra konstabel Enevold datert 14/3-46, avhør av Per Danielsen, side 29.

²⁹³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Voigt, side 9.

²⁹⁴ Henrik Broberg side 194, 231-242, 307 og Gunhild Mork side 35 og 40.

²⁹⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Knut Voigt, side 4.

²⁹⁶ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, vaktjournal, side 18 og Rapport til Politimesteren i Narvik av konstabel Enevold datert 14/3-46., avhør av Sara Caplan, side 8.

²⁹⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 29, avhør av Melkstavik, side 7.

selges til inntekt for staten men leveres til tyskerne.²⁹⁸ De ansatte i statspolitiet i Tromsø skal også ha kjøpt opp diverse gjenstander tilhørende jødene i Tromsø. politiinspektør Lothe, politifullmektig Sigurd Hagen, overbetjent Per Mortensen, betjent Knut Voigt, betjent Ottar Vik, konstabel Asmund Melkstavik og betjent Knut Gulbrandsen/Gudbrandsen (vikar fra Oslo) skal ha overtatt verdier på til sammen 975 norske kroner etter datidens kurs fra eiendeler tilhørende jødene Caplan og Shotland. Disse eiendelene ble sikkert ikke solgt etter sine opprinnelige priser. Gjenstandene var hovedsakelig bruksgjenstander slik som tepper, klær, veggklokker, sykler, kjelker osv. Disse kjøpene ble antageligvis gjort i en toårsperiode mellom 1942-1944. Hagen hevder at han kjøpte fra jødeboene fordi han skjønnte på dette tidspunkt at de neppe kom tilbake.²⁹⁹ Daniel Caplans leilighet skal ha blitt overtatt av Knut Voigt og Asmund Melkstavik - de søkte om å få overta boligen, og overtok den november 1942. Husleien ble betalt til likvidasjonsstyret og skal ha vært på kun 20 kr. Leiligheten skal ha bestått av 1 rom og kjøkken og Voigt skal ha bodd i leiligheten fram til frigjøringen i mai 1945³⁰⁰.

4.6.2 Bidrag fra Statspolitiet for å hjelpe jødene

Selv om Hagen skal ha deltatt i jødeaksjonen og kjøpt effekter fra jødeboer så finnes det også bevis for at han vært med på å hjelpe jøder. Etter å ha vært innsatt i Grini i 8 måneder for deretter å bli forvist til Finnmarksvidda, reiste jøden Alfred Israel Gutman til Tromsø hvor han ble arrestert av Statspolitiet i byen. Her ble han innlagt på fylkessykehuset. Gutmann forteller at da han var i Tromsø, så var statspolitijefen i Tromsø, Sigurd Hagen alltid hjelpsom, og han skal til og med ha gitt ham en løslatelsesordre slik at han kunne gå fri. På denne forfalskede ordren av 12. mai 1943 står det at: «Jøden Alfred Israel Gutman f. 30.07.1873 skal løslates», ordren er stemplet og signert av Sigurd Hagen. Hagen skal også ha hjulpet Gutmann og hans kone da de ankom Tromsø etter evakueringen av Finnmark.³⁰¹

Som tidligere nevnt deltok Akerøy i transporten av jødene til Oslo og antageligvis også i arrestasjonen av disse. Sara Caplan og hennes barn var tilstede under denne transporten, og vitnet naturligvis i landssviksaken mot ham. Akerøy skal ha forsøkt å påskynde hennes søknad om innreisetillatelse til Danmark, som var hennes eneste positive bemerkning om Akerøys opptreden ovenfor dem. Akerøy skal videre ifølge henne ha oppført seg helt korrekt

²⁹⁸ Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord*, side 21-22.

²⁹⁹ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, 16. mai 1944 oppgave over overtatte effekter vedk. jødeboene dok. 15 i ukjent mappe, side 1-2. og dok. 22, rapport fra konstabel Jensberg, avhør Hagen s. 5-6.

³⁰⁰ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Voigt, side 10.

³⁰¹ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 26, vitneprov av Alfred Gutmann.

under transporten, men dette kunne ikke «være stort å berømme ham for».³⁰² Sara Bernstein, en annen jøde fra Narvik skal også ha fått «forsiktig» hjelp fra Akerøy. Han hevdet at det var han som fikk henne løslatt slik at hun kunne reise tilbake til sin «syke» mann i Narvik. Han skal også ha hjulpet paret med å få innreisetillatelse til Sverige, noe som egentlig var ganske håpløst med tanke på at tyskerne ville avslå enhver tillatelse om å få forlate landet selv om de skulle få innreisetillatelse av svenskene.³⁰³ I rettssaken mot Hans Peder Akerøy påpekes det av retten at «[...] tiltalte under tyskernes aksjon mot jødene i 1942-1943 i noen tilfeller har opptrådt humant og hjelpsomt.»³⁰⁴ Retten mener at Akerøy har opptrådt korrekt under jødeaksjonen med tanke på hans posisjon som statspolitijef i Narvik, men det er nok slik Sara Caplan påpekte, at det ikke kan være stort å berømme ham for.

4.6.3 Landssvikoppgjøret – dommen over Statspolitiets deltagelse i jødeaksjonene

Av samtlige ansatte som jobbet for Statspolitiets avdelinger i nord så var det kun Thoralf Gjørde og Leiv Ellila som ble tiltalt for å ha deltatt under jødeaksjonen. Dette skjedde den tid da de var i Oslo for å delta på etterforskningskurs i regi av Statspolitiet. Det ble ikke bevist i retten at patruljene som de var en del av klarte å arrestere noen jøder og det finnes ikke noen grunn til å tro annet heller.³⁰⁵ Knut Henrik Tøsse Voigt ble også tiltalt for å delta i transporten av jøder til Oslo i slutten av november 1942, men ikke for å ha deltatt i noen arrestasjoner.³⁰⁶ Melkstavik og Akerøy som begge innrømmet å ha deltatt i transporten av jøder, ble ikke tiltalt for dette under sakene mot dem. Voigt, Hagen, Lothe, Melkstavik, Mortensen og Ottar Vik ble tiltalt for å kjøpe gjenstander fra jødeboer, som virker som det lengste retten gikk for å straffe et større antall fra Statspolitiet for å ha forbindelse med de arresterte jødene i Tromsø.³⁰⁷

Det er klart og tydelig at Statspolitiet i Nord-Norge deltok i arrestasjonen av jøder, men ingen av de ansatte, bortsett fra de som deltok i Oslo ble tiltalt for å ha deltatt under jødeaksjonen. Kanskje saken falt på bevisets stilling, at det ikke var mulig å bevise hvem som faktisk deltok i aksjonen, hvilket ville være merkelig med tanke på at Hagen selv har innrømmet å ha deltatt

³⁰² Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord*, side 20-21.

³⁰³ Fredrik Fagertun, *Holocaust i nord*, side 21.

³⁰⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 13.

³⁰⁵ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 131, dok. 96, rettsbok Gjørde, side 22 og RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, dok.45, rettsbok, upaginert.

³⁰⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt, side 21.

³⁰⁷ Opplysningene stammer fra rettsbøkene brukt i landssviksakene mot Knut Henrik Tøsse Voigt, Sigurd Hagen, Jacob Carl Lothe, Asmund Melkstavik, Per Johannes Mortensen og Ottar Vik.

i jødeaksjonen uten å bli tiltalt for det. Videre så har Voigt, Akerøy og Melkstavik deltatt i transporten av jøder men kun Voigt ble tiltalt for dette. De som var ansatt i Tromsø ble kun tiltalt for å overta effekter fra jødeboer, og Voigt som overtok Caplans bolig under hele krigen ble ikke tiltalt for dette heller. Det er visse uoverensstemmelser med hva de forskjellige ansatte har tilstått, og hva de har blitt tiltalt for, og det er ikke konsekvent hvem som blir tiltalt for enkelte punkter selv om flere har begått samme handling så er det ikke alle som blir tiltalt for det samme punktet.

Ifølge Per Ole Johansen så tok det mange år før den norske offentligheten begynte å interessere seg for den norske medvirkningen under jødeaksjonene. Alle visste at jødene ble forfulgt av tyskerne under krigen, men det var den norske bistanden til jødearrestasjonene som ble fortiet, påstår Johansen. Etter å ha studert sakene mot 150 ansatte i Statspolitiet så konkluderer Per Ole Johansen følgende: «[...] at det ikke fant sted noe egentlig oppgjør med Statspolitiets ansvar for jødeforfølgelsene».³⁰⁸ Basert på det som fremkommer i rettssakene mot de ansatte hos Statspolitiet i Nord-Norge så virker denne konklusjonen å være riktig. Det ble aldri tatt et egentlig oppgjør med Statspolitiets ansvar for jødeforfølgelsene i Nord-Norge.

4.7 Oppsummering

Dette har vært et svært omfattende kapittel å undersøke og skrive, men det kan allikevel gjøres noen hovedkonklusjoner. Forholdet mellom de lokale politikamrene, lensmannskontorene og Statspolitiet var ofte ganske betent og medførte til at lensmenn og politiansatte ble etterforsket og arrestert av Statspolitiet. Dette er spesielt oppsiktsvekkende i tilfeller hvor Statspolitiansatte etterforsket tidligere kolleger. Da Statspolitiet ble opprettet måtte selvfølgelig politietaten forholde seg til en ny nazifisert enhet, og fordele arbeidsoppgavene seg mellom. Statspolitiet var et redskap for den norske og tyske nasjonalsosialismen, og de var kanskje særlig et redskap for Det tyske sikkerhetspolitiet. Mange av de aksjonene som er nevnt i dette kapitlet kan sees i sammenheng med oppdrag tildelt Statspolitiet av Det tyske sikkerhetspolitiet.

Posten til alle borgere i Nord-Norge ble overvåket og beslaglagt av Statspolitiet som gjorde en sterk inngripen mot borgernes rettigheter til en rutine. Prester og lærere ble overvåket, avsatt og forvist om de tråkket feil og provoserte okkupantene, slik som tilfellet var for biskopen i Hålogaland som ble forvist til Hedmark og erstattet av en NS-vennlig biskop i et forsøk på å «nazifisere» kirka. Det ble etablert nye institusjoner og lover for å forsøke å forhindre

³⁰⁸ Per Ole Johansen 2006 side 48.

personer fra å forlate landet ulovlig i form av represalier mot familiemedlemmer og beslag av eiendelene deres. Grensene ble bevoktet av Statspolitiets nære allierte i Grensepolitiet som både lederne i Narvik og Tromsø samarbeidet nært med. Ikke minst deltok Statspolitiet i arrestasjonen og transporten av jødene i Nord-Norge hvorpå de fleste aldri kom hjem igjen. Særlig bemerkelsesverdig er det at nesten ingen av de ansatte hos de nordnorske avdelingene ble tiltalt eller dømt for å ha deltatt i jødeaksjonen.

Statspolitier har til forskjell fra det ordinære politiet hatt oppgaver av politisk karakter, og sådan vært et politisk politi. Det var altså slik som historikeren Kjetil Braut Simonsen påpekte: det var Statspolitiet som var kjernen i det nazistiske undertrykkelsesapparatet på norsk side under krigen, og dette uttrykkes sterkt i de politisk betonte sakene de deltok i sammen med tyskerne hvor motstand blant den okkuperte befolkningen ble slått ned på.³⁰⁹ Begrepet *nazifisering* kan ifølge Simonsens variant forstås som en «*forsøkt eller helt eller delvis gjennomført omforming av samfunnets institusjoner, verdier og normer, innenfor ulike samfunnssektorer, i tråd med nasjonalsosialismens ideologiske og politiske mål.*»³¹⁰ Dette begrepet sikter til en pågående prosess som ble påbegynt med det formål å innføre en ny nasjonalsosialistisk samfunnsorden. Nazifiseringen kan ikke bare forstås som en endring av samfunnsordenen men også om å kvitte seg med reelle og innbilte motstandere.³¹¹ Videre så kan nasjonalsosialisme som det er snakk om forstås som følgende:

I tysk og norsk nasjonalsosialisme fremstår målet om en nasjonal/rasemessig gjenfødelse, kombinert med antidemokratisk førertenkning og en konspirasjonsteoretisk basert antisemittisme som ideologiske basiskomponenter.³¹²

Historikeren Kjetil Simonsen har delt nazifiseringsbegrepet inn i tre underkategorier og særlig den første underkategorien har blitt uttrykt i dette kapitlet gjennom diverse tiltak. Den nevnte første kategorien er *nazifisering gjennom personaltiltak*, eller *personalmessig nazifisering*.

Denne underkategorien dreier seg om politiske begrunnede utskiftninger, nyansettelser og forfremmelser og press og krav rettet mot de sittende embets- og tjenestemennene for å få disse til å slutte om nasjonalsosialismen.³¹³ Av politiske utskiftninger kan dette sees både hos kirken og skolen i Nord-Norge. Biskop Krohn-Hansen ble utbyttet med biskop Sivertsen som tilhørte NS og i motsetning til Hansen, samarbeidet han med Statspolitiet. Press og krav om å

³⁰⁹ Kjetil Braut Simonsen side 129.

³¹⁰ Kjetil Braut Simonsen side 21.

³¹¹ Kjetil Braut Simonsen side 21.

³¹² Kjetil Braut Simonsen side 21.

³¹³ Kjetil Braut Simonsen side 21-22.

slutte opp om nasjonalsosialismen ble gjort både mot prester og lærere. Lærere som ikke ble medlem av det nazistiske lærersambandet kunne risikere å bli arrestert og sikret. Politimenn som ikke var NS-medlemmer havnet i et motsetningsforhold med det nazifiserte Statspolitiet, og ble i en del tilfeller avsatt og arrestert. Statspolitiet i Nord-Norge bidro sterkt i den pågående nazifisering prosessen i Norge under krigen med overvåkning og arrestasjon av politiske motstandere og fiender av nasjonalsosialismen. Ikke minst uttrykte det nasjonalsosialistiske aspektet seg gjennom antisemittismen som kulminerte med jødeaksjonen, hvorpå de fleste nordnorske jødene ble arrestert av Statspolitiet og omkom i konsentrasjonsleirer.

5. Forholdet til tyske sikkerhetstjenester

Statspolitiet var ifølge Per Ole Johansen tyskernes medsamsvorne i kampen mot norsk motstandsbevegelse.³¹⁴ Tyskerne var avhengige av Statspolitiet som lokale kjentfolk, tolker og som støtte i arrestasjoner. I kapittel fire så vi at mange av Statspolitiets oppgaver var synonyme med arbeid for tyskerne. Alt av Statspolitiets arbeide var av stor interesse for tyskerne. Helt fra Statspolitiets opprettelse var intensjonen at de skulle samarbeide tett med Det tyske sikkerhetspolitiet. Statspolitetsjef Karl A. Marthinsen la stor vekt på at det skulle føres et godt samarbeid med tyskerne. I et hemmelig skriv til Statspolitiets embetsmenn datert 5. august 1942 fremhever Marthinsen viktigheten av et godt samarbeid med tyske kolleger: «Samarbeidet med det tyske sikkerhetspoliti må alltid [sic] være mest mulig intimt [...] Vi må i gjerning vise tyskerne at vi både kan arbeide og er til å stole på. Vi må gjøre oss fortjent til deres tillit.»³¹⁵

I det foregående kapitlet så vi at samarbeidet må ha båret frukter for tyskerne, da Statspolitiet var behjelpelige med registrering og arrestering av jøder, og ikke minst i flyktningsaker og arrestasjoner av politiske motstandere. Dette kapitlet vil dekke de saker hvor Statspolitiet hadde særlige oppgaver på oppdrag for tyskerne. Jeg vil også undersøke forholdet til en annen tysk samarbeidsorganisasjon som det aldri fra Marthinsens side ble operert med noe offentlig tjenesteforhold til: organisasjonen Abwehr som lå under Wehrmacht. Forholdet mellom Statspolitiet, Sipo og Abwehr i Nord-Norge har ikke vært behandlet i noe omfang i tidligere forskning, og dette øker nødvendigheten av å undersøke dette forholdet. Dette er oppgaven som skal gjøres i dette kapitlet.

³¹⁴ Per Ole Johansen 2006, side 56.

³¹⁵ Sivert Haugejorden, side 96.

5.1 Organiseringen av Det tyske sikkerhetspolitiet i Norge

Formelt sett var lederen for alt av tysk politi i Norge med unntak av Feldgendarmen; Der höhere SS- und Polizeiführer Nord, Polizeigeneral Wilhelm Rediess, han var leder fra juni 1940 og ut okkupasjonstiden i Norge. I Norge var hans sjef Reichskommissar Terboven, men han var også underlagt Reichsführer Himmler i Tyskland. Den reelle lederen for Sicherheitspolizei (Sipo) og Sicherheitsdienst (SD) skal derimot ha vært Heinrich Fehlis, han ankom Norge i slutten av april 1940 med grad av SS-Standartenführer, men gjennom sin dyktighet klarte han å bli den reelle lederen for Sipo og SD i Norge. Norge skal ha vært det første landet hvor Sipo og SD var ledet under en felles kommando.³¹⁶ Sipo og SD skal ha opprettet «Einsatzkommando» i Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim etter april 1940 under ledelsen av Walther Stahlecker som var den første lederen for Sipo og SD i Norge. Mens i Tromsø ble dette opprettet først i juni 1940 etter den norske kapitulasjonen. Etter at nevnte Wilhelm Rediess overtok ledelsen ble Einsatzkommandoene omgjort til Kommandanteure der Sipo und des SD (KdS). Under disse nye enhetene ble det etablert avdelinger som tilsvarer «Amtene» i Reichssicherheitshauptamt (RSHA), og hver av disse enhetene besto igjen av underavdelinger, såkalte referater.³¹⁷

Hovedkvarteret til KdS sin organisasjon i Norge var på Victoria Terrasse i Oslo, men gikk heller under betegnelsen BdS. Under KdS var det seks avdelinger som hadde forskjellige ansvarsområder. De to viktigste og mest relevante for denne oppgaven er Abteilung III SD og Abteilung IV Gestapo. Abteilung III SD besto av referater med oppgaver som omhandlet kulturlivet, kirken, skolen, pressen, rettsvesenet, arbeids- og næringsliv, sosialvesenet, NS, Hirden og lignende. Viktige referater som kan nevnes her er Referat III B, som redigerte det som het Meldungen aus Norwegen som ble sendt til Berlin og andre viktige statsapparater. Referat III N hadde ansvaret for norske agenter og er sådan viktig å bemerke. Abteilung IV Gestapo besto også av flere referater. Referat IV 1A arbeidet mot kommunisme og marxisme, Referat 2 A med sabotasje og terror, 1 B med Milorg-saker, 2 B med kontraspionasje og agenter innsendt fra utlandet, fiendtlige radiosendere og lignende og Referat 3 D med flukt fra Norge og lignende. Referat IV M hadde ansvar for militære saker og hadde liaisontjeneste til Abwehr.³¹⁸

³¹⁶ Tore Pryser, side 84.

³¹⁷ Tore Pryser, side 84.

³¹⁸ Tore Pryser, side 84-85.

Referat 3 D som hadde ansvaret for flyktningsaker fra Norge må ha nytt godt av samarbeidet med det norske Statspolitiet og Grensepolitiet. Som vi så i et tidligere kapittel så var flyktningsstrømmen fra Nord-Norge stor, og Statspolitiet var satt inn i mange av disse sakene av tyskerne. Når det kommer til kontraspionasje virker det som at Statspolitiet i større grad samarbeidet med Abwehr enn Abteilung IV Referat 2 B tilhørende Sipo. Jeg vil betegne Amt IV Gestapo kun som Sipo (Det tyske sikkerhetspoliti) fordi dette er begrepet som Statspolitiet bruker i sine rapporter når de mottar henvendelser eller lignende fra denne organisasjon. Så jeg vil derfor undersøke hvordan de samarbeidet med Sipo i denne delen av kapitlet. På generell basis så kan man si at samtlige nordnorske avdelinger samarbeidet med Sipo i saker om flyktninger, gisselarrestasjoner, og med etterforskning i saker av generell tysk interesse, arrestasjon og transport av jøder sørover, overvåkning av skole, lærere og kirken. Statspolitiets involvering i disse sakene ble gransket i forrige kapittel, men de må i like stor grad sees som en del av et samarbeidet med tyskerne. Jeg refererer til forrige kapittel for de sakene.

5.1.1 Samarbeidet mellom Statspolitiet og Sipo- og SD i Nord-Norge

En av de bedre kildene for å få innsikt i samarbeidet mellom Statspolitiet og Sipo er overbetjent Per Mortensen, som var nestkommanderende ved Tromsøavdelingen gjennom hele krigen. Det er ikke mange kilder som beskriver samarbeidet mellom Sipo og Statspolitiet i Tromsø i begynnelsen av okkupasjonstiden. Derfor vil Mortensens beskrivelser fra avhørene av ham være en brukbar kilde, til tross for at han selv sier at han blant annet gikk inn i NS av ideologiske grunner, og vil antagelig tone ned forholdet til Sipo.³¹⁹ I et *selvskrevet* (!) avhør av seg selv forteller Mortensen følgende om det tidlige samarbeidet mellom politistyrken i Tromsø og Sipo:

Samarbeidet med tyske myndigheter har vært ført på en anstendig måte. Allerede før statspolitiets avdeling ble opprettet var politimesteren i Tromsø pålagt forskjellige oppgaver fra Tyske Sipo. Blant annet skulle SD regelmessig ha «Stimmungsberichte» hvori skulle framgå alt som folkemeningen la for dagen – misnøye med visse forhold og tilfredshet med forbedringer etc. og dette arbeide ble bl.a. overført til Statspolitiet, og det ble i hvert fall ikke fra statspolitiets side lagt skjul på forhold og mangler som vakte berettiget kritikk fra befolkningens side, for Tyske Sipo fikk en usminket beretning fra oss uten angivelse av navngitte personer som framførte klagemål. Jeg vil

³¹⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, «Egenhendig skrevet forklaring fra tidl. Overbetjent Per Mortensen, Statspolitiet, Tromsø i anledning siktelse for landssvik m.v.», side 3-4.

bl.a. framheve at vi skarpt framhevet befolkningens avstandtaken fra avsagte dødsdommer og lignende foreteelser som var uvante etter norske rettsbegreper.³²⁰

Sigurd Hagen og Per Mortensen som var to av de førkrigsansatte fra Tromsø politikammer som ble ansatt ved opprettelsen av Statspolitiets Tromsøavdeling må nok derfor allerede ha hatt kjennskap til Det tyske sikkerhetspoliti gjennom tjenesten i det ordinære politiet, og videreført dette til Statspolitiet. For Mortensens del vil det trolig være i hans interesse å nedtone hans og Statspolitiets forhold til Sipo for å unngå straff, så man bør ta forbehold om at alt i hans forklaring ikke nødvendigvis reflekterer de faktiske forhold. Mortensen nevner også at en av de første oppgavene Statspolitiet overtok fra det ordinære politiet var innsendinger av stemningsrapporter. Dette må ha vært et samarbeid med Amt III SD Referat III B som hadde ansvaret for redigeringen av og innsendingen av stemningsrapporter fra Norge til ledere i Berlin og Tyskland, en del av deres innsamlede data må ha bestått av Statspolitiets rapporter.³²¹ Videre i dette avhøret så påstår Mortensen at utenom samarbeid med passkontroll, så foretok Statspolitiet sjeldent aksjoner sammen med Sipo.³²² Det er etter min mening en forskjell mellom å gjennomføre aksjoner sammen med Sipo eller gjennomføre aksjoner etter *ordre* fra Sipo. Det kan hende at aksjoner sammen med Sipo forekom sjeldent relativt til det vanlige arbeidet med flyktingesaker, eller at de for det meste utførte oppdrag for Sipo.

Videre så forklarer Mortensen at ved læreraksjonen i Tromsø, så ba Sipo om å få utlevert en liste over samtlige lærere i Tromsø og omegn. Som vi så i kapitlet om læreraksjonen i Tromsø så deltok Statspolitiet aktivt sammen med tyske myndigheter mot lærere og andre med utdanning. Det meste av saker hvor Statspolitiet foretok selvstendige handlinger, i våpensaker (konfiskering av ulovlig våpen/våpenlager), radiosaker (beslag av radio om noen lyttet på regjeringen og kongen fra London), flyktingesaker og lignende. I alle disse sakene hadde Sipo interesse av å bli informert, da dette var saker som falt innenfor den tyske interessesfæren, og sådan dannet et grunnlag for samarbeid mellom Statspolitiet i Tromsø og Sipo gjennom utveksling av informasjon. I den siste påstanden Mortensen kommer med i avhøret hevder han at det ikke ble bedrevet noen angivervirksomhet hos Tromsøavdelingen.³²³

³²⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, «Egenhendig skrevet forklaring fra tidl. Overbetjent Per Mortensen, Statspolitiet, Tromsø i anledning siktelse for landssvik m.v.», side 4.

³²¹ Tore Pryser, side 85.

³²² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, «Egenhendig skrevet forklaring fra tidl. Overbetjent Per Mortensen, Statspolitiet, Tromsø i anledning siktelse for landssvik m.v.», side 4.

³²³ Op.cit.

Men hvor riktig er egentlig Mortensens påstander om Statspolitiet og Sipo sitt forhold? Når det kommer til innlevering av stemningsrapporter og lignende så stemmer dette ganske greit overens med Mortensens forklaring, og det innrømmer han for så vidt. Men det vil allikevel være interessant å se på innholdet i en stemningsrapport for å danne et bilde av opplysningene Statspolitiet måtte skaffe for tyskerne. Statspolitijefen i hver av de nordnorske avdelingene måtte sende inn stemningsrapporter til lederen i Tromsø, som så må ha sendt den inn til Statspolitiet i Oslo og KdS Tromsø. Statspolitibetjent Ottar Vik skrev en oversiktsrapport for juli måned 1942, og innholdet og opplysningene i rapporten gjenspeiler det Mortensen nevner i sitt avhør. Av denne rapporten framkommer det en liste over saker som er todelt: 1) Større saker under behandling, og 2) mindre saker. I 1942 forekom det masse rømninger. En slik rømning av 150 personer i Målselv var ansett som en viktig sak, og var den eneste i juni 1942 som falt under punkt A om større saker. Av punkt B som omhandlet mindre saker så bemerker betjent Ottar Vik følgende:

1. Tilbakeholdelse av varer ovenfor NS-medlemmer, 2 saker.
2. Forlatt arbeide ulovlig, 3 saker.
3. Ulovlig besittelse av radio, 3 saker.
4. Trusler mot NS-folk, 2 saker.
5. Fremmedkontroll i Tromsø, 2 saker.
6. Lager av tysk krigsbytte, 2 saker.
7. Spionasje, 1 sak.
8. Anti NS-agitasjon og fornærmelser, 12 saker.
9. Hemmelig postkontroll, 1 sak.
10. Ad. Lærersambandet, 3 saker.
11. Våpenlager, 1 sak.
12. Rømte krigsfanger, 3 saker.
13. Ulovlig dans, 2 saker.

Til sammen, 37 mindre saker.³²⁴

Trolig samarbeidet Statspolitiet og Sipo- og SD i flere av disse sakene, spesielt i saker om våpen, krigsfanger og spionasje. Men trolig måtte nok Statspolitiet alene håndtere disse sakene. Videre så deles resten av rapporten inn i flere korte kapitler som beskriver de generelle forholdene om arbeid og lignende i Tromsø og omegn:

1. Stemningen i distriktene
2. NS sitt arbeid
3. De offentlige tjenestemenn
4. Forskjellig

³²⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: Dom 27/50, S.P. Jnr. 404/42. (L.O.P. J.nr.0280 Adj. – 1942) Tromsø den 30. juni 1942: «Oversiktsrapport til herr Statspolitijefen avgitt av statspolitibetjent Ottar Vik», side 1.

5. Jordbruk
6. Fiske
7. Skogsdrift
8. Forretningsliv
9. Anleggsarbeid
10. Ernæringen
11. Kommunikasjoner
12. Sunnhetstilstanden.³²⁵

Det var altså ikke bare saker om ulovlig virksomhet som Sipo var interessert i, men like mye samfunnslivet generelt og hvordan tilstanden var i forskjellige deler av befolkningen. Disse rapportene var det Statspolitiet som hadde ansvaret for å sammenfatte månedlig. Disse rapportene inneholdt trolig mange opplysninger som var verdifulle for Sipo; både om Statspolitiets virksomhet i «politiske» saker og om levekårene til befolkningen.

Påstanden om at Statspolitiet i Tromsø ikke drev med noen «angivervirksomhet», virker også ganske feilaktig. Det er ikke det at hver eneste ansatt hos Statspolitiet i Tromsø drev med slik virksomhet, men det finnes flere eksempler hvor det forekommer. Enten om de fikk informasjon fra personer som anga andre, eller om ansatte anga personer på eget initiativ til tyskerne. Et eksempel på dette er Knut Henrik Tøsse Voigt (f. 1922 i Bodø), som var medlem av NS fra ungdomsårene, medlem av Germanske SS Norge og deltok på deres våpen- og ideologikurs i Kongsvinger, samt at han deltok på Det tyske sikkerhetspolitiets skole i Berlin. Av denne grunn så er det trygt å anta at han hadde så vel protyske som nasjonalsosialistiske sympatier. Han snakket også flytende tysk, og det bemerkes i landssviksaken mot ham at han ble benyttet som forbindelsesledd mellom Statspolitiet i Tromsø og Det tyske sikkerhetspoliti, da statspolitijefen i Tromsø, Sigurd Hagen, ikke behersket tysk.³²⁶

Voigt fikk i mai 1944 oppdrag av daværende sjef Hagen om å bygge opp Statspolitiets etterretningstjeneste som nettopp skulle være en angiverorganisasjon med agenter som samlet inn opplysninger, og leverte disse til Statspolitiet. Voigt skal ved flere anledninger ha forsøkt å verve agenter til denne virksomheten. Olaf Nilian Hermansen ble innkalt til avhør av Voigt den 2. november 1943. Under dette avhøret skal Voigt ha forsøkt å verve Hermansen som agent for Statspolitiets etterretningstjeneste. Hensikten var å undersøke om det foregikk våpensmugling i Eidsfjord og såkalt «illegal virksomhet» i Alta. Voigt oppga Hermansen en rekke adresser i Alta, og Voigt ønsket at Hermansen skulle komme i kontakt med personene

³²⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: Dom 27/50, S.P. Jnr. 404/42. (L.O.P. J.nr.0280 Adj. – 1942) Tromsø den 30. juni 1942: «Oversiktsrapport til herr Statspolitijefen avgitt av statspolitibetjent Ottar Vik», side 1-3.

³²⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsboka fra rettssaken mot Knut Voigt, side 16-23.

som oppholdt seg på de nevnte adressene for å skaffe opplysninger. Voigt lovet belønning for oppdraget, men Hermansen nektet å delta. Det eneste som skurrer i dette punktet fra rettssaken mot Voigt, er at det nevnte avhøret av Hermansen skjedde over et halvt år før etterretningstjenesten til Statspolitiet ble opprettet. Vervingsforsøket av Heramnsen måtte i så fall bero på et selvstendig initiativ fra Voigt, eller et forsøk på å verve ham for Abwehr. Voigt ble aldri dømt for å være Abwehragent eller å ha noen forbindelser med dem, så antagelig var dette et selvstendig initiativ fra Voigt.³²⁷ Men uansett så motsier disse opplysningene om etterretningstjenesten påstanden fra Mortensen om at Statspolitiet ikke drev noen angivervirksomhet – de forsøkte jo nettopp å opprette en organisert angivervirksomhet og rekruttere agenter til denne.

Denne typen angivervirksomhet må også tyskerne ha ønsket i samarbeidet med Statspolitiet, da denne typen agentverving for angiveri var typisk for arbeidsmåten til både Abwehr og Sipo. For eksempel så skal Voigt ved et tilfelle ha ønsket å henge opp propagandaplakater for NS og Germanske SS Norge på kontoret hos rektor Olaf Wiig på Tromsø høgre skole, noe Wiig skal ha nektet. Voigt rapporterte saken til Statspolitiet og Det tyske sikkerhetspolitiet, hvorpå Wiig ble arrestert av Sipo den 20. mai 1944 og forvist fra Tromsø.³²⁸ På eget initiativ framprovoserte han denne hendelsen, og reglerett «anga» ham til Stapo og Sipo, med den følge at Sipo aksjonerte mot ham.

Voigt var også en ivrig etterforsker og angiver utenfor tjenesten. I desember 1942 var han i Oslo hvor han bodde på Frogner hospits. Her kom han i forbindelse med en mann og to kvinner. Voigt mistenkte de tre personene for å drive illegal virksomhet, da det ble pratet om flukt til Sverige og England blant disse tre. Voigt utga seg for å være en «god nordmann» som ønsket å flykte over til England. Det lyktes Voigt å samle opplysninger fra dem, og han innrapporterte det samme dag til statspolitisjefen i Oslo. De tre ble arrestert og etterforskningen førte til at mannen og den ene kvinnen fikk en sikringsbeslutning på 45 dager, og den andre en på 30 dager.³²⁹ Det blir dermed ganske feil å si at Statspolitiet ikke drev med noen angivervirksomhet. Som eksemplene viser skjedde dette både i og utenfor tjenesten.

Samarbeidet med Sikkerhetspolitiet i Tromsø omfattet også flyktningsaker. Dette var et utstrakt problem for Statspolitiet, Grensepolitiet og de tyske myndigheter. Statspolitiet ble

³²⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsboka fra landssviksaken mot Knut Voigt, side 24.

³²⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsboka fra landssviksaken mot Knut Voigt, side 18.

³²⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsboka fra landssviksaken mot Knut Voigt, side 19.

engasjert for å etterforske og hindre flukt, og utføre straffeeksersis i form av gisselaksjoner og konfiskering av etterlatte eiendeler. Dette skulle være forebyggende tiltak for å forhindre folk fra å flykte gjennom en kollektiv straff av deres familiemedlemmer. I kapitlet om Statspolitiet og flyktningsaker, tegner det seg et bilde av hvor mye av Statspolitiets arbeide som besto i arbeide relatert til flyktninger. Sipo ble involvert i flyktningsesakene, og i mange tilfeller ble Statspolitiet engasjert av Sipo i disse sakene, hvor Statspolitiets ansvar var å oppspore og innrapportere flyktede personer. I enkelte tilfeller ble det foretatt gisselarrestasjoner, og disse personene ble sendt til Sipo for varetekt. Jeg har tidligere nevnt rassiaen som ble foretatt i Nordreisa, etter at over 100 personer skal ha flyktet til Sverige fra distriktet. Under denne rassiaen ble det foretatt seks gisselarrestasjoner, i tillegg til at to personer som forsøkte å rømme over grensen også ble pågrepet. Disse åtte personene ble overlevert til Sipo, og satt inn i Tromsdalen fangeleir (Krøkebærsletta). Det virker for meg at Statspolitiet og Sipo i stor grad samarbeidet i flyktningsesakene, da Statspolitiet hadde flere folk som var lokalkjente i områdene aksjonene foregikk.

Statspolitiet bidro i etterforskningen av flyktninger, beslag av deres boliger og arresterte gisler i disse sakene. Både gisler og flyktninger som ble arrestert ble overlevert til Sipo. Dette synliggjøres i statspolitibetjent Leiv Ellilas rapport fra 3. juli 1943 til lederen av Statspolitiet i Oslo angående løslatelse av flyktninger. Ellila skriver at i den siste tiden så har det ikke blitt uvanlig med muntlige og skriftlige forespørsler om løslatelse av gisler. I denne sammenheng nevner han at det var foretatt 52 gisselarrestasjoner av Statspolitiet i deres distrikt på daværende tidspunkt. Alle disse gislene ble overlevert til Det tyske sikkerhetspolitiet, og sendt til Tromsdalen fangeleir.³³⁰ Statspolitetsjef i Tromsø, Sigurd Hagen, hevder på sin side at det aldri ble overført gisler til Sipo, med mindre ikke Sipo hadde forlangt overføringen av disse.³³¹ Det er derfor sannsynlig at det var i flyktningsaker at Sipo hadde mest bruk og nytte av samarbeidet med Statspolitiet.

I det samme avhøret hvor Hagen nevner overføringen av gisler til Sipo aldri forekom uten ordre, så hevder han at det ikke fantes noen lister over folk som ble ansett som tyskfiendtlige eller motstandere av NS.³³² Tvert imot finnes det flere bevis som peker tydelig på at Statspolitiet førte lister over motstandere eller «farlige personer», og sendte disse inn til Sipo. Blant annet ble det ført flere lister over «motstandere» hos de tre nordligste

³³⁰ RA, Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: Anr. 76/45, «Til lederen av Statspolitiet Oslo, Angår: søknader om løslatelse av gisler.» skriv fra Leiv Ellila datert 3. juli 1943, side 1-2.

³³¹ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 22, side 5-6.

³³² RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 22, side 6-7.

statspolitiavdelingene rundt mai 1944. Fra Tromsø og omegn forekommer det en liste på 58 personer, fra Kirkenes og omegn en liste på 46 personer, og fra Narvik og omegn en liste på minst 48 personer. Det står ikke at listen består av farlige personer, men den er markert med «Sipoordre nr. 4/1944. Kodeskriv av 29.4.1944. Jnr. SIPO 186 H/44».³³³ Denne listen skulle være hemmelig og den er tydelig bestilt av Sipo for å kartlegge politiske motstandere i området.

Det er ganske tydelig også at disse listene ikke var de eneste av sitt slag, men det ble fra avdelingene ved flere anledninger innsendt lister over «farlige personer» til hovedkontoret i Tromsø. Kirkenesleder Killi og Hagen hadde flere meldingsutvekslinger i oktober 1944 før evakueringen av Finnmark, hvor det utveksles informasjon om farlige motstandere som kan skifte tilholdssted etter evakueringen. Killi skaffer deretter en A- og B-liste på over 150 «farlige» personer fra Kirkenes og omegn, som også ble ekspedert til Det tyske sikkerhetspolitiet.³³⁴ For tyskerne var overvåking og politisk vurdering av personer i lokalsamfunnene en viktig del av samarbeidet med Statspolitiet.

5.1.2 Samarbeid med Sipo i Narvik

Det var overveiende de samme rutineene for samarbeid med tyskerne hos Statspolitiets Narvikkontor som ved Tromsøavdelingen. I Narvik ble det etablert et nært samarbeid med Sipo allerede i slutten av 1941. Dette gjaldt nok primært saker som beslag av radioapparater.³³⁵ Fra Statspolitiet Narvik sin vaktjournal som er nedskrevet fra 21.04.1942 – 26.04.1945 fremkommer det at leder Hans Peder Akerøy var hos «konferanse» hos sjefen for Det tyske sikkerhetspoliti 16 ganger, hvor det i det ikke er kjent noe om innholdet av møtene.³³⁶ Videre fra samme vaktjournal fremkommer det at Sipo ved flere anledninger ringer inn til Statspolitiets kontor i Narvik for å gi ordre om å foreta arrestasjoner, gi mistenkelige personer meldeplikt, undersøke flyktninger, gjøre politiske bedømmelser av personer ansatt

³³³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, Sipoordre nr. 4/44. jnr. 186 H/44, «Liste for Tromsø by og nærmeste oppland», liste fra Kirkenes og omegn datert 15. mai 1944 avskrift av kodetelegram fra Stapo Kirkenes og «Liste -A-, for såvidt angår Narvik og omland, jfr. kodetelegram 12/5-44.», alle listene er nummerert men faller under den nevnte Sipoordre nummeret, og «Stapo 162 H/44».

³³⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, «Avskrift, Herr politifullmektig Hagen, Tromsø» datert 30/9/1944 fra signert Gunnar Killi, Avskrift datert 7/10/1944 signert Gunnar Killi «Vedlagt oversendes den utlånte A-liste samt en korrigeringsliste i to eksemplarer» og avskrift av vedlagt A-liste for Kirkenes og omegn, dok. 4 i ukjent mappe.

³³⁵ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 3. En av de første brevutvekslingene mellom Statspolitiet og Sipo stammer fra 10.12.1941 og omhandler tre personer fra Bjørkåsen, Ballangen som ikke har levert inn sine radioapparater.

³³⁶ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, side 33.

ved tyske tjenestesteder, bestilling av stemningsrapporter, overvåke kirker og pågriper lærere som nektet å melde seg til lærersambandet.

I alle de nevnte sakene var det Statspolitiet Narvik sin oppgave å utføre disse oppgavene etter ordre fra Sipo og man kunne nesten få et inntrykk av at Statspolitiets Narvikavdeling også var en underavdeling av Sipo. Fra vaktjournalen så står de fleste konferansene nedskrevet i årene 1942 og 1944, men det er verdt å nevne at frekvensen av loggføringer i journalen avtar etter 1943 og da spesielt i 1945. Dette har nok nær sammenheng med utviklingen i krigen – før 1943 må nok det ha vært større optimisme og etter 1943 hadde nok tvilen hos tyskerne slått rot etter nederlaget i Stalingrad.

Samarbeidet med Sipo virker tidvis å ha vært et «enkeltmannsforetak» av Akerøy, selv om han aldri skal ha tatt eget initiativ i kontakten og kun handlet etter ordre fra enten Statspolitiet i Tromsø eller direkte fra Sipo.³³⁷ I et skriv til lederen av Statspolitiet Tromsø fra 09.02.1945 anmoder han lederen om å opprette kontor i Svolvær og Harstad, samt at forsterkninger sendes til Narvikkontoret. Dette skriver Akerøy er nødvendig nettopp fordi han for det meste er opptatt med arbeid for Det tyske sikkerhetspolitiet.³³⁸ I tidsrommet 01.05.1941 – 26.04.1943 har Akerøy foretatt 38 pågripelser i distriktene utenfor Narvik, trolig etter tysk ordre. I distriktene utenfor Narvik har Akerøy utført 34 oppdrag for Sipo i perioden 01.07.1944 – 10.01.1945.³³⁹ Det er svært sannsynlig at flere av disse arrestasjonene var gisselarrestasjoner som var en av tyskernes foretrukne metoder i flyktningsaker. I vaktjournalen til Statspolitiet i Narvik fremkommer det at det er gjennomført totalt 19 gisselarrestasjoner mellom 1942 og 1945 etter ordre fra Sipo eller Stapo i Tromsø.³⁴⁰

Inntrykket av at Akerøy hadde et sterkt samarbeid med Sipo, hersket også blant de øvrige ansatte hos Statspolitiet i Narvik. Konstabel Per Danielsen hevdet i et avhør at: «Etter min mening var Akerøy svært aggressiv i sin tjeneste og hans forbindelse og samarbeide med det tyske sikkerhetspoliti [...]».³⁴¹ Danielsen hevder også at Akerøy aldri hevdet sine egne meninger ovenfor tyskerne, men heller fulgte enhver *ordre*. Konstabel Dragly tegner et lignende bilde av Akerøy, hvor han beskriver hvordan Akerøy ofte var hos konferanse hos

³³⁷ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot Hans P. Akerøy, side 5.

³³⁸ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold, datert 14/3-46. Resyme skrevet av Enevold, side 52.

³³⁹ Op.cit. side 53-54.

³⁴⁰ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, side 15-29.

³⁴¹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold, datert 14/3-46, avhør av Per Danielsen, side 32.

tyskerne, og tyskerne ofte var på Akerøys kontor, og «[...] at det foregikk et utstrakt samarbeide mellom Akerøy og sikkerhetspolitiet er det vel vanskelig å legge skjul på».³⁴²

Som allerede nevnt ble det ført lister over aktive motstandere i Narvik, såkalte «jøssinglister». Men i motsetning til de listene som ble ført i Tromsø så var listene i Narvik noe mer mangfoldige. Blant annet var det en egen liste over aktive motstandere blant leger, tannleger, advokater, sakførere og farmasøyter i Narvik og omegn.³⁴³ Disse ble sendt til lederen av Statspolitiet i Tromsø og til Sipo, og samtlige på listen ble karakterisert som farlige jøssinger. Det virker som statspolitijef Akerøy også lagde såkalte «jøssinglister» som Sipo «bestilte». I 1943 sendte han en liste til Sipo over aktive motstandere ved riksgrensen nært Narvik og på Bjørnefjell. På denne listen foreligger det kun ti navn, men de er alle beskrevet av Akerøy som: «Samtlige på listen oppførte voksne personer er motstandere av NS og den tyske forsvarsmakt og er således ikke pålitelige. Politisk tilhører de de gamle partier (Arbeiderpartiet og Venstre) og lever fremleis i den gamle tro».³⁴⁴

Deler av samarbeidet gikk dermed med på å kartlegge aktive motstandere i Narvikområdet. I rettsaken mot Akerøy påpekes det av retten at fremstillingen av denne listen var tiltalens alvorligste punkt, og den beskrives videre som en «særlig grov form for bistand til fienden».³⁴⁵ Thorstein Dragly som jobbet i Statspolitiet Narvik fra 15. januar 1943 til 3. mars 1945, nevner at han i denne perioden skrev tilsammen 18 stemningsrapporter som ble levert til Sipo av Hans Peder Akerøy. Ifølge Dragly fikk han ordre av Akerøy om å melde seg til Det tyske sikkerhetspoliti ved en person kalt Leyh hvor han fikk oppdrag om å sammenfatte disse rapportene to ganger per måned. Innholdet i rapportene ble skrevet på samme måte som i Tromsø, og viser igjen at dette var et sentralt trekk i samarbeidet mellom Stapo og tyskerne.³⁴⁶

I det hele tatt basert på det eksisterende bevismaterialet, så virker det som at graden av kollaborasjon mellom Sipo og Statspolitiet var mye høyere i Narvik enn hva som var tilfellet i Tromsø. Dette må skyldes i stor grad lederskapet hos de to avdelingene. Lederne Jacob Lothe og Sigurd Hagen ønsket i større grad å hjelpe gode nordmenn, og som følge av deres forsømmelser ble de avsatt som ledere. I Narvik satt Akerøy med lederskapet under hele

³⁴² RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold, datert 14/3-46, avhør av Th. Dragly, side 26.

³⁴³ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, S.P.Jnr. 97/44 A, Tö. «Aktive motstandere blant leger osv.» liste for Narvik og Harstad området.

³⁴⁴ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok 33, side 1-2.

³⁴⁵ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 10-11.

³⁴⁶ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold, datert 14/3-46, avhør av Th. Dragly, side 22.

krigen, dette var nok fordi han var pliktoppfyllende, og hadde ingen moralske betenkeligheter knyttet til å gjennomføre oppdrag for okkupasjonsmyndighetene. Konstabel Dragly beskriver også Akerøy som en aggressiv og pliktoppfyllende person: «Alle saker vi fikk til etterforskning måtte nøyaktig etterforskes i samsvar med de rundskriv og bestemmelser som var gjeldende».³⁴⁷ Som følge av hans pliktoppfyllenhet, så ble han aldri avsatt som leder og det gode samarbeidet med tyske myndigheter fortsatte under hele krigen. Akerøy sin tidligere kollega i Narvikpolitiet, konstabel Enevold, bemerker også dette:

Min mening er at en hel del av de saker og arrestasjoner som siktede utførte kunne vært undgått hvis han hadde utvist litt mere smidighet og litt mindre pliktoppfyllenhet overfor det daværende ulovlige styre. Siktede var fra før krigen kjent som en både virksom, dyktig og ytterst pliktoppfyllende politimann, og disse gode egenskaper benyttet han også fullt ut under okkupasjonstidens styre. De rundskriv og direktiver som til enhver tid var gjeldende fulgte han slavisk og jeg fikk inntrykk av at han gjorde dette mere av pliktfølelse enn med tanke på personlig vinning.³⁴⁸

En annen ting å ta i betraktning er at Narvikkontoret under store deler av krigen var underbemannet, og Akerøy måtte nok i større grad søke hjelp hos Sipo og til dels hos det ordinære politiet for å gjennomføre det som var forventet av Statspolitiet.

5.1.3 Samarbeid med Sipo i Kirkenes

Kirkenes var rett ved den russiske grensen og dermed et hyppig mål for angrep av russiske fly og ubåter. Derfor ble overvåkning ved grensetraktene for å spore opp partisanvirksomhet viktig, men ved flere tilfeller ledet denne overvåkingen til ingenting.³⁴⁹ Innsendingen av stemningsrapporter til Sipo og SD var en rutine som gjaldt helt fram til evakueringen av Finnmark, hvor en rapport ble sendt månedlig til hovedkontoret i Tromsø og trolig til Sipo også. Det samme samarbeidet gjaldt føringen av «jøssinglister» og gisselarrestasjoner. Omfanget av gisselarrestasjoner er ukjent, men det er ganske sikkert at Statspolitiet bisto tyskerne i arrestasjoner. Av andre arrestasjoner kan det også nevnes at de hjalp Sipo med arrestasjoner av lærere i Vadsø som nektet å melde seg inn i det nazistiske lærersambandet.³⁵⁰ En norsk tolk/funksjonær ved navn Olga Edith Bjørklund som arbeidet ved Sipos kontor i Kirkenes hadde et inntrykk av at det tydelig var et samarbeid mellom Statspolitiet og Sipo i byen:

³⁴⁷ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold, datert 14/3-46, avhør av Th. Dragly, side 23.

³⁴⁸ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, Rapport til Politimesteren i Narvik fra politikonstabel Enevold, datert 14/3-46. Resyme skrevet av Enevold, side 54.

³⁴⁹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 113, dok. 83, rettsbok, side 8.

³⁵⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 95, avhør av Killi side 9-10 og RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok, side 2 og 7.

Jeg fikk et bestemt inntrykk av at det var et samarbeide mellom Stapo og Sipo. Jeg har dog ingen kjennskap til hvori dette samarbeide bestod og hvor omfattende det var. Det vanket stadig Stapo-folk ved Sipos kontorer, og tjenestemenn herfra vanket igjen meget hos Stapo. [...] Jeg fikk forståelsen av at Stapo var Sipo behjelpelig med arrestasjoner. Således var det mange telefonsamtaler mellom Sipo og Stapos kontorer, umiddelbart før arrestasjoner skulle bli foretatt.³⁵¹

Hun forklarer videre hun fikk et inntrykk av at Statspolitiets tjenestemenn var underordnet Sipos sjef, og at de sådan var en underavdeling av Sipo. Det var altså nære relasjoner mellom de ansatte, Obersturmführer Willy Laqua i Kirkenes har blant annet uttalt at han kjente Viktor Larsen personlig da han var V-mann for SD.³⁵² Det er vanskelig å finne gode beskrivelser av samarbeidet mellom Statspolitiet og Sipo gjengitt av tjenestemennene i samtid, da de fleste beskrivelser er avgitt i avhør etter krigen og preget av nedtoning av forholdet til Sipo. Derfor vil det være best å belyse forholdet gjennom de aksjoner som ble gjennomført i området sammen med tyskerne. Flere av tjenestemennene skal ha hatt nære forbindelser med Sipo i Kirkenes og dette fordi flere av de som arbeidet for Statspolitiet i Kirkenes behersket tysk, i motsetning til i Tromsø hvor Knut Henrik Voigt var en av få som gjorde det. August Haberstroh som var leder for Det tyske sikkerhetspoliti i Kirkenes mellom mai 1942 og desember 1943, nevner at han i egenskap av sin stilling ble godt kjent med statspolitibetjent Arnold Harr i Kirkenes.

I 1940 rømte det ca. 90 personer fra Varangerområdet over til Russland, dette var menn som var tilknyttet kommunistpartiet i området som flyktet med familie over grensen. De nordmennene som rømte i 1940, ble rekruttert av russerne til å operere sendestasjoner langs Varangerkysten, ofte operert av to nordmenn og en russer. Da russerne i 1943 begynte å sende forsyninger til stasjonene ved hjelp av fly i stedet for ubåt, ble disse stasjonene lettere oppdaget og slått ned på av tyskerne. Det var forventet av tyskerne at de nordmennene som hadde rømt i 1940 og arbeidet på sendestasjonene, ville oppsøke familiene sine da de ankom Norge. Som følge av dette fikk tyskerne utarbeidet lister med adressene som familiene til de rømte bodde på. Statspolitibetjent Arnold Harr skal ha utarbeidet en slik liste for August Haberstroh.³⁵³

I forbindelse med denne rømningen skal Harr også ha rapportert til lederen av Statspolitiet i Kirkenes, Jon Bell Breivik, at Olaf Trysel Olsen hadde forbindelse med storrømningen til

³⁵¹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 37, avhør av Olga Edith Bjørklund.

³⁵² RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, ekstrautskrift av rapport fra Roy Carlsen og krim.konst. Hans K. Nilsen, avhør av Willy Laqua datert 25. mars 1946.

³⁵³ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 113, Rapport til Oslo Politikammer avgitt av krim. ass. Frank Remsøy, avhør av August Haberstroh datert 1. okt. 1947.

Russland i 1940, og skal ha hatt en ulovlig radio. Olsen ble arrestert av Harr og Breivik den 20. september 1943 og saken mot Olsen ble senere overtatt av Sipo, og han ble senere overført til en fangeleir i Tyskland.³⁵⁴ Statspolitiet bisto også tyskerne i saker som gjaldt mistanke om sabotasje, som for eksempel ved strømlinjer og lignende.³⁵⁵ Statspolitibetjent Harald Alf Tørseth var svært viktig i samarbeidet med Sipo, og det fremkommer av hans reiseregninger at han har konferert med sine informanter i «[...] arbeidet mot partisan- og spionvirksomhet, ofte etter mottatte spesialoppdrag».

Tørseths oppdrag for Det tyske sikkerhetspolitiet skal ha vært så hemmelig at selv ikke lederen for Statspolitiet i Tromsø fikk innsyn i hva hans arbeid gikk ut på, da Tørseth hadde avgitt taushetsløfte ovenfor Sipo og dermed ikke kunne avgi opplysninger til Statspolitiet.³⁵⁶ Dokumentene i rettsaken mot Tørseth er for lengst tapt, og det er dermed vanskelig å finne mer detaljerte beskrivelser av hva hans samarbeid med tyske myndigheter gikk ut på, da rettsboken ikke går alt for dypt inn i alle tiltalepunktene. Men det kan likevel trygt antas at Tørseth var en av de viktigste støttespillerne for Statspolitiet i Kirkenes i kampen mot partisaner og spioner i Finnmark. Av aksjoner Tørseth har vært med på kan nevnes: høsten 1942 arresterte han en rekke gisler i Pasvikdalen i Sør-Varanger sammen med Sipo, arrestasjonen av lærere i Vadsø som nektet å melde seg til lærersambandet våren 1942, anga lensmannen Næssvik i Sørøysund sabotering av en anmeldelse ang. stjålne radioer fra et tysk lager, beslagleggelse av brev som han overga til Sipo og utarbeidet jøssinglister.³⁵⁷

Et spesielt tilfelle av samarbeid mellom Sipo og Statspolitiet i Kirkenes forekom en tid etter 4. juli 1944, en stund etter at Statspolitiets kontor i Parkveien 20 brant ned. Etter brannen ble kontoret flyttet til Elvenes hjem til betjent Tørseth på grunn av at Kirkenes var uten lys og vann. På Elvenes mistenkte Statspolitiet at to søstre, den ene ved navn Kitty Klerck Rønne og den ene kun benevnt som Rønne, lyttet på ulovlige radiosendinger. Kitty Rønne var NS medlem og kunne derfor ha radio. Sipo og Statspolitiet mistenkte at det ble benyttet til å lytte på ulovlige radiosendinger. 14. juni 1944 gikk Statspolitiet til aksjon sammen med Sipo og arresterte de to søstrene sammen med deres bror Eivind Klerck. De innrømmet å ha lyttet på nyheter fra London, og som følge av deres tilståelse ble 20 personer involvert i saken, som ble

³⁵⁴ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 113, dok. 83, rettsbok, side 2-7.

³⁵⁵ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 13, avhør av Viktor Larsen, side 13.

³⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok, side 9-10.

³⁵⁷ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok, side 2-10.

overtatt av Sipo.³⁵⁸ Boligen deres på Elvenes skulle så bli konfiskert av Det tyske sikkerhetspolitiet og i denne anledning foreslo Killi at hvis huset ble beslaglagt av tyskerne, så kunne de overta boligen som kontor. Det bodde også barn i boligen som de ønsket å flytte til andre steder. Det er helt tydelig at Statspolitiets motivasjon for å endelig slå ned på denne saken og blande inn Sipo var kun for å beslaglegge boligen deres og overta den. Det var en hensynsløs handling av Statspolitiet og må nok i det hele ha vært orkestret av dem kun for å få tak i nye kontorer.

Et av de mest alvorlige tilfellene av samarbeid mellom Statspolitiet og Sipo i Nord-Norge skriver seg fra Kirkenes. Statspolitibetjent Viktor Larsen som hadde sterke forbindelser til Sipo og Abwehr før han ble ansatt i Statspolitiet, skal like før påsken 1944 ha dratt sammen med en kompis på fjellet for isfiske i påskeferien. De ble kjørt til Bugøyfjord av Statspolitiet, og Larsen og kompisen gikk fra Bugøyfjord til Førstevann hvor de overnattet før de dro videre til Smalvann hvor de overnattet i en gamme. Etter å ha oppholdt seg i gammen kom de over to nordmenn ved navn Hjalmar Pettersen og Reidar Mikkelsen.³⁵⁹

Disse to nordmennene var russiske agenter som hadde vært i Russland og blitt sluppet ned i området fra et russisk fly, hvorpå de skulle oppholde seg i Norge i tre måneder for å samle opplysninger før de etter planen skulle returnere til Russland for å rapportere hva de hadde funnet ut. Begge var utstyrt med våpen og ikledd russisk vinterutstyr. De overnattet sammen med Viktor Larsen i gammen ved Smalvannet, og tilsto ovenfor ham at de var russiske agenter i den tro at Larsen var en sivil person, og påla Larsen og hans turkamerat om å være tause om hva de hadde fått vite. Neste morgen reiste Mikkelsen og Pettersen nedover mot bebyggelsen i Neiden. Larsen dro alene fra fjelloppholdet til Bugøyfjord dagen etter at de to norske agentene hadde reist mot Neiden. I Bugøyfjord fikk Larsen ringt til Statspolitiet i Kirkenes og ba dem sende en bil og betjenter til Bugøyfjord uten å utdype saka nærmere.³⁶⁰

Det var på daværende tidspunkt ca. 40 km med landvei mellom Kirkenes og Bugøyfjord, og Statspolitiet ankom ikke så fort som Larsen hadde antatt de ville. Dermed ringte han også politipresident Holtskog og fortalte om de to norske partisanene. Statspolitiet ankom kort tid senere og de reiste tilbake sammen til Kirkenes med Viktor Larsen. I bilen satt statspolitifullmektig Gunnar Killi, statspolitibetjent Arnold Harr og Carstens fra Det tyske

³⁵⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, Rapport til lederen av Statspolitiet, avgitt av politifullmektig Gunnar Killi, Kirkenesavdelingen datert 17. august 1944, side 1-2.

³⁵⁹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok, side 16-17.

³⁶⁰ Op.cit. side 17.

sikkerhetspolitiet. Holtskog som tidligere hadde blitt ringt av Larsen, meldte av om forholdet til den tyske divisjonskommando i området, og Larsen ble hentet til divisjonskommandoen da han ankom Kirkenes. Tyskerne ved divisjonskommandoen ønsket å ha med seg Larsen som veiviser gjennom Neidendalen og Larsen ble med en tysk patrulje på 11 mann, som var én av to patruljer av samme størrelse som deltok i søket etter de to norske agentene.³⁶¹

Tyskerne brukte også et fly i søket og dette flyet klarte å oppdage hytten («partisankoia») hvor agentene Mikkelsen og Pettersen oppholdt seg. Da disse to ble oppdaget så var Larsen og hans patrulje like i nærheten, og da de nærmet seg avfyrte Mikkelsen og Pettersen skudd mot tyskerne. Det utviklet seg en skuddveksling mellom tyskerne og de to nordmennene, som resulterte i at en tysk troppsfører og en nestfører ble skadet, den ene alvorlig skadet med et skudd i kjeven. De to nordmennene, Pettersen og Mikkelsen, var i undertall og ble likvidert etter å ha overgitt seg. Larsen var tilstede under skuddvekslingen men det er ikke bevist om han deltok i denne eller at han bar våpen.³⁶²

Dette var en av de alvorligste tilfellene av samarbeid med tyskerne og angiveri av nordmenn utført av Statspolitiet i Nord-Norge. Dette ble oppfattet som en stor bragd av Politidepartementet og tyskerne. Som resultat av Larsens innsats i spionsaken ble han belønnet med Rikspolitiets hederstegn av daværende generalmajor Karl A. Marthinsen. I brevet fra den 12. mai 1944, hvor Larsen ble foreslått til å motta hederstegnet skriver Marthinsen følgende: «Politikonstabel Viktor Larsen ved Statspolitiets Kirkenesavdeling, for utvist særlig personlig mot og utholdenhet, hvormed 2 nordmenn som hadde oppholdt seg i Russland og var sendt inn i Finnmark som spioner for russerne, ble likvidert.»³⁶³

Larsen mottok også et takkebrev fra divisjonskommandoen skrevet av den tyske generalen ved kommandoen personlig.³⁶⁴ Dette var en av to hederstegn som ble tildelt Statspolitiet i Nord-Norge under krigen, og begge var ved Kirkenesavdelingen. At dette var kun tilfellet ved Kirkenesavdelingen, tilskrives at Kirkenes hadde en viktigere sikkerhetspolitisk posisjon for tyskerne og det okkuperte Norge enn Narvik og Tromsø. Som følge av deres nærhet til Russland og Sovjetunionen, og med mange medlemmer av det da ulovlige kommunistpartiet, så var rekrutteringen av nordmenn som russiske agenter et særpreget faremoment, og desto viktigere å slå ned på for tyskerne. Det samme gjaldt de mange sendestasjonene som ble

³⁶¹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok, side 17.

³⁶² RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok, 17-18 og dok. 13, side 12.

³⁶³ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 44, Jnr. SIPO 207 H/ 44.

³⁶⁴ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok, side 18.

opprettet langs Varangerkysten. Statspolitiets involvering i disse sakene ble viktige, og det var ikke uventet at involveringen i disse viktige sakene ble belønnet med rikspolitiets hederstegn. Det andre tilfellet hederstegn ble utdelt, skal jeg gå nærmere inn på neste delkapittel, som handler om Abwehr.

5.1.4 Statspolitiets rolle under evakueringen av Finnmark

På høsten 1944 skulle tvangsevakueringen av Finnmark gjennomføres. I kunngjøringen til folket skal det ha kommet fram at dette var et samarbeid mellom Reichskommissar og NS-regjeringen. Menn, kvinner, barn, småbarn, gamle og syke skulle alle evakueres og fikk kun tillatelse til å ta med seg det mest nødvendige og varme klær. De som ikke ville følge denne oppfordringen, eller motsatte seg den, ville bli behandlet som krigsforbrytere av tyskerne. Hvis man søkte tilflukt i fjellene og ventet på russerne, ville man bli behandlet som spioner og dermed bli skutt, og annen mostand eller forsøk på å holde seg skjult ville også medføre at de ble skutt.³⁶⁵ Hvilken rolle spilte så Statspolitiet i evakueringen? Det er på det rene at de ikke selv var ute og lette etter folk.

I forbindelse med evakueringen av Finnmark skal Statspolitiet ha bistått Sipo i arrestasjoner av personer de mente var farlige. Disse var oppført på A- og B lister over farlige motstandere i Øst-Finnmark.³⁶⁶ Som ledd av evakueringen av Finnmark skulle en «agent nr. 414» sendes opp til Kirkenes for å overvåke stemningen blant befolkningen, finne ut hvordan de ville reagere på russisk okkupasjon, hvordan russerne behandlet befolkningen, hvordan det påvirket næringslivet og overvåke «fienden». Denne agenten var Henry Rinnan sin bror, Gisle Johnes Rinnan.³⁶⁷ Henry Rinnan ledet den beryktede Rinnanbanden, som hans bror Gisle var medlem av. Det skal ikke ha blitt noe av virksomheten da de ikke fikk bygget en radiostasjon, og Gisle Rinnan ble ansett som fysisk svak og ute av stand til å takle klimaet i Kirkenes av Obersturmführer Otto Schilling og sendt til Tromsø. Statspolitiet skal her ha bistått med å skaffe oppholdssted til Rinnan.³⁶⁸

Ellers stilte statspolitibetjent Viktor Larsen opp som sjåfør for Det tyske sikkerhetspoliti under evakueringen, grunnet hans egenskaper som kjentmann og bilmekaniker.³⁶⁹ Før evakueringen ble igangsatt så skal Larsen ha kjørt rundt om i distriktet for å varsle folk,

³⁶⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 90.

³⁶⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 95, avhør av Killi, side 11.

³⁶⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, avhør av Otto Schilling datert 14/2-1947, side 1.

³⁶⁸ Op.cit. side 1-2 og dok. 1.a i ukjent mappe, «Dette papiret er til bruk for oversendingspåskrift i sak: Gunnar Johannes Killi», liste over tiltalepunkter i rettsak mot Killi, side 3.

³⁶⁹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok, side 16.

hovedsakelig NS-medlemmer om at evakueringen ville bli gjennomført, og at bygninger som ammunisjonslager skulle sprenges, og boliger ville brennes.³⁷⁰ Larsen og Killi skal ha reist til Jarfjord og varslet folk der at det kunne komme til å foregå kamphandlinger der i nær framtid. I elvenes ble det samme gjort, og de varslet også om at begge bruene og sagbruket sprenges. Disse turene ble gjort sammen med Schilling som var sjefen for Sipo.³⁷¹ Det var også snakk om å sprengne tunneler og huler hvor folk oppholdt seg, men dette ble ikke gjennomført. Blant annet skal dette ha vært tilfellet i Bjørnevatn hvor mesteparten av befolkningen oppholdt seg i en tunnel, dette hadde også Statspolitiet kjennskap til, uten at noen av disse ble tvunget ut.³⁷²

Tyskerne ønsket også å flytte reinflokkene i Finnmark sørover til Troms, da kjøttet deres ville være nyttige forsyninger for de russiske styrkene, og med brenningen av Finnmark ønsket de å etterlate minst mulig av ressurser som russerne kunne bruke. Statspolitibetjent Harald Alf Tørseth ved Kirkenesavdelingen ble direkte underlagt tyskerne med oppdrag å flytte reinflokkene til Troms. Han gjorde flere reiser, konfererte med de tyske lederne og fikk stilt et tysk militærfly til sin disposisjon, trolig ble flyet brukt til å speide etter reinflokker. Det er ikke kjent hva resultatet av dette reinflyttingsprosjektet ble, men med tanke på hvor villig tyskerne var til å stille midler til disposisjon for betjent Tørseth så må nok noen rein ha blitt flyttet under retretten, selv om det er kjent at mesteparten unngikk dette.³⁷³ Utenom Tørseth så virker det som Statspolitiet fungerte som assistenter for Sipo og Jonas Lie under evakueringen, og de hadde selvsagt ingen innflytelse på om dette burde gjennomføres eller ikke.

Betjent Knut Henrik Tøsse Voigt fra Tromsøavdelingen ble sendt opp til Hammerfest rundt 20. oktober 1944 for å bidra i evakueringen av Finnmark. Under hans opphold i Hammerfest ble han konstituert som politimester i 4-5 dager av Jonas Lie. Som politimester ble han involvert i Wærnes-saken hvor en av mannskapet på D/S Hornøy som bidro i evakueringen, hadde forsøkt å overtale enkelte av mannskapet om å snu båten østover til Russland. Voigt fikk melding om dette forholdet gjennom sin underordnede politiløytnant Nålum. Det var Voigt i sin rolle som politifullmektig som ga ordre til Nålum om å arrestere hele mannskapet på Hornøy og føre dem til politikammeret.³⁷⁴ Jonas Lie kom på inspeksjon på politikammeret og fikk opplysningene om saken fra Voigt. Lie satte seg i forbindelse med lederen av Det

³⁷⁰ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 13, avhør av Viktor Larsen, side 15-16.

³⁷¹ Op.cit.

³⁷² Op.cit.

³⁷³ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok, side 9.

³⁷⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt, side 25-26.

tyske sikkerhetspolitiet i Hammerfest, Otto Kloetzer, og ga Voigt ordre om å etterforske saken sammen med ham.

Ragnvald Wærnes ble funnet som den mistenkte i saken og overført til Bossekop hvor en særdomstol skulledømme i saken. Særdomstolen ble satt 29. november 1944 i Bossekop, og Voigt fungerte som eneste vitne i saken mot Wærnes. Wærnes ble dømt til døden og skutt på morgenen dagen etter på den 30. oktober 1944.³⁷⁵ Voigt fikk opprinnelig ordre av Jonas Lie om å være tilstede under henrettelsen av Wærnes. Sommerfeldt som ledet eksekusjonspelotongen, delte rom sammen med Voigt under saken mot Wærnes. Om morgenen samme dag som da eksekusjonen fant sted forsøkte Sommerfeldt å vekke Voigt, men Voigt som ikke ønsket å delta på eksekusjonen klarte å unngå dette med å be Sommerfeldt å «reise til helvete».³⁷⁶ Dette kan sees som et samarbeid med tyskerne ettersom det var tyskerne som skal ha informert Voigts underordnede Nålum, og det var Voigt som skal ha gjennomført etterforskningen i saken mot Wærnes sammen med tyskerne. Dette er nok det alvorligste tilfellet som Statspolitiet var involvert i under evakueringen av Finnmark, da det førte til at Wærnes ble henrettet.

Knut Henrik Voigt skal også ha bidratt under tvangsevakueringen i Storfjord og Lyngen. Opplysningene om denne evakueringen stammer fra et avhør med Voigt, hvor han setter seg selv i et godt lys. Han forklarer at da han pratet godt tysk fungerte han som et kommunikasjonsledd mellom tyskerne og sivilbefolkningen. Alt av ungdom fra stedet skal ha rømt over til Sverige, og kun eldre menn og kvinner var igjen av befolkningen. Voigt klarte å skaffe en rekke biler, og han anslår at han kjørte over 100 turer til sammen med evakuerte fra Lyngendistriktet over til Balsfjord og Målselv hvor de skulle evakueres. Dette var det siste Voigt foretok seg under evakueringen. Ifølge ham selv skal han ha deltatt i tvangsevakueringen fra 10.12.1944 til 28.01.1945.³⁷⁷

5.2 Abwehr og Statspolitiet

I Nazi-Tyskland eksisterte det to hemmelige tjenester, den ene var det militære Abwehr som var underlagt Wehrmacht, og den andre hemmelige tjenesten tilhørte Sipo og SD som inkluderte Gestapo. Sipo og SD var tilknyttet nazipartiet og SS, dette var som sagt ikke tilfelle for Abwehr. Ifølge Tore Pryser som har skrevet boken *Tyske hemmelige tjenester i Norden*, så var Oberkommando der Wehrmacht/Amtsgruppe Auslandsnachrichten – forkortet Abwehr,

³⁷⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, rettsbok fra landssviksak mot Knut Voigt, side 25-26.

³⁷⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Voigt, side 27.

³⁷⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 78, avhør av Voigt, side 28-29.

den viktigste tyske etterretningsorganisasjonen i tiden mellom 1935 og 1944.³⁷⁸ Sjefen for Abwehr var Admiral Wilhelm Canaris (1887-1944). Han var tysk patriot, men skal ikke ha vært noen stor tilhenger av lederskapet til Hitler. Under krigsårene var Abwehrs underavdelinger organisert etter samme mønster i Tyskland og andre okkuperte land:

- *Abwehrstelle*, forkortet Ast, som Ast Hamburg, Ast Stettin, Ast København og Ast Oslo, som ble de viktigste med betydning for Norden.
- *Abwehr-Nebenstelle* forkortet Anst, som var avdelinger under Ast-ene.
- *Abwehr-Ort, Aussenseite*, eller *Meldekopf* som var mindre enheter underlagt Anst-ene igjen.³⁷⁹

I områdene som tyskerne okkuperte under andre verdenskrig var etterretningstjenesten underlagt Wehrmacht. Abwehr besto her av både av enheter i byer kalt Abwehrstellen, Abwehr-Nebenstellen osv. Abwehr opererte med egne agenter som var ansatt i tyskfinansierte dekkfirmaer eller datterselskaper, og de hadde også selvstendige agenter, ofte sivile personer som var i dekke av egne yrker utfor selskapene. Ofte ble dekkfirmaene i okupasjonsland kalt for Hauskapelle – husorkester, et eksempel på et slikt firma var Nord-Norsk Varelager i Tromsø.³⁸⁰

Frem til sommeren 1944 så var Amt Abwehr i Berlin delt inn i tre hovedavdelinger, men kun den tredje er relevant for denne oppgaven:

- *Gruppe III* ledet av Oberst von Bentivegni hadde ansvar for kontraspionasje og sikkerhetstjeneste innen egne militære styrker.

Undergruppen III F var viktig da de hadde hovedansvaret for selve kontraspionasjen, og opererte nesten som en selvstendig enhet innenfor Abwehr.³⁸¹ Referat III F, undergruppen som drev på med kontraspionasje var den gruppen som rekrutterte ansatte fra Statspolitiet i Nord-Norge inn i denne tjenesten. Etter juli 1944 ble det gamle Abwehr oppløst, og personellet underlagt Amt IV og Amt VI som var en del av SS-organisasjonen under Heinrich Himmler. Årsaken til oppløsningen av Abwehr sommeren 1944 skal være at flere av organisasjonens generalstabsoffiserer var mistenkt for å ha deltatt i kupplanene etter det mislykkede attentatet på Hitler utført av Oberst Claus von Stauffenberg den 20. juli 1944.

³⁷⁸ Tore Pryser side 22.

³⁷⁹ Tore Pryser side 22

³⁸⁰ Tore Pryser side 22

³⁸¹ Tore Pryser side 23.

Flere av de arresterte ble henrettet, herunder Abwehrs tidligere sjef Admiral Canaris og Generalmajor Oster som ble henrettet 9. april 1945.³⁸²

I Norge oppsto Abwehr som en permanent organisasjon under okkupasjonen etter at Major Erich Pruck dannet Abwehrstelle (Ast) Norwegen i Oslo med tre underavdelinger – Abwehr Nebenstellen (Anst) i Bergen, Trondheim og Tromsø. I tillegg ble en del Aussenstellen opprettet på mindre steder i Norge. Anst Trondheim hadde ansvarsområde fra Ålesund til Bodø, og Anst Tromsø hadde resten av områdene nord for Bodø og til Kirkenes.³⁸³ Dermed er det Anst Tromsø som blir mest relevant å dekke i denne oppgaven med tanke på at Anst Tromsø dekket samme område som Statspolitiets tre nordligste avdelinger. Av de tre tidligere nevnte Abwehr-gruppene så var Gruppe III tallmessig den største og hadde ansvaret for kontraspionasje og ivareta sikkerheten i egne styrker. Gruppe III hadde følgende referater:

1. Referat III Heer (H).
2. Referat III Luft (L).
3. Referat III Marine (M).
4. Referat III F, Kontraspionasje.
5. Referat III Krigsfanger (Kgf), kombinert med III H.
6. Referat III C 1, kartotek.
7. Referat III C 2, Überwachung og forbindelse til Sipo.
8. Referat III Wirtschaft (Wi).
9. Referat III N, post-, telegram- og telefonsensur.

En av de viktigste undergruppene i Norge var Referat III F som drev med kontraspionasje og var en stund også ledet av Ast Norwegen sjefen, Johannes Nowak.

Kontraspionasjevirkosomheten var i stor grad drevet av agenter, hvor mange var norske og i Nord-Norge inkluderte dette også ansatte blant Statspolitiet.³⁸⁴ Referat III F skal i stor grad også ha samarbeidet med III C 2, som var ledet av Ernst Lutter som var Abwehrs forbindelsesoffiser til Sipo- og SD. Referat III F hadde en del Sonderführere som sto i forbindelse med agentene. «Sonderführer» var en spesialistgrad som tilsvarte Leutnant, men hadde ofte høy utdanning og behersket skandinavisk språk. Det nevnte Abwehr Nebenstelle i Tromsø inkluderte Referatene I, III og III F. Nebenstelle i Tromsø var først ledet av Korvettenkapitän von Redel.

Etter å ha blitt overført til Spania ble von Redel etterfulgt av Korvettenkapitän Klaps og Korvettenkapitän Kühl. En nevø av Canaris, Oberleutnant Feldmann, ledet en kort tid

³⁸² Tore Pryser side 26.

³⁸³ Tore Pryser side 76

³⁸⁴ Tore Pryser side 76-79.

kontraspionasjen i Tromsø før han ble etterfulgt av Hauptmann Fuhrmann fram til høsten 1942. Etter ham igjen var det Leutnant, Dr. Walther Iwan, sjef frem til frigjøringen. I Kirkenes var det en Aussenstelle som var ledet av Sonderführer Morgenstern og senere med Korvettenkapitän Kühl som sjef fram til april 1943, med Sonderführer Hildebrandt, Hauptmann Terlinden og Major Lutter som etterfølgere. Kirkenes hadde en større sikkerhetspolitisk rolle enn de øvrige byene i Nord-Norge på grunn av byens nærhet til Nordfronten, og dermed må kontraspionasjen spesielt mot partisaner virksomhet ha vært viktig.³⁸⁵ Abwehr Referat III/F opererte med agenter i sivilbefolkningen som ble kalt for V-menn, en V-mann var leder for sin gruppe og hadde U.V-menn under seg. Det var kun V-mennene som hadde direkte kontakt med Abwehr mens U.V-mennene kun hadde direkte forbindelser med sine V-menn.³⁸⁶ Abwehr III/F vil fra dette punktet kun bli referert til som Abwehr.

5.2.1 Statspolitiansatte ved Abwehr i Tromsø

Alle agenter nord for Bodø tilhørte Anst Tromsø og rapporterte til Abwehrs dekkfirma i Tromsø – Nord-Norsk Varelager. NS-mannen Kåre Myrvold var oppført som eier av firmaet. Utenom agentvirksomheten for Abwehr, skal firmaet ha solgt inventar til brakker som Wehrmacht eide.³⁸⁷ Fra varelageret og Abwehrs kontor ved den katolske kirka i Tromsø så ble det distribuert godtgjørelser til agentnettverket i form av tobakk og brennevin. Nord-Norsk Varelager hadde sine kontorer i Fredrik Langes gate på hjørnet av Sjøgata i Tromsø, butikken til firmaet skal ha vært i et hus i Sjøgata, mens kontor og lager var i 2. etasje av et hus i Fr. Langes gate. Underoffiser ved Abwehr, Hans Heinrich Johan Nohr, forklarer i et avhør at Abwehr i Tromsø skal ha hatt sitt hovedkontor i Kirkegårdsveien 16 og et «undertjenestested» ved Den katolske skolen (menighetshuset til den Katolske kirka) i Tromsø.³⁸⁸

Nohr forklarer videre at Kåre Myrvold skal ha vært den eneste V-mann i byen tilknyttet Abwehr. Hans dekknavn var «Lars» og han skal ha begynt sin tjeneste ved Abwehr allerede før juni 1941. Nohr mener at Myrvold hadde 11 U.V-menn under seg og blant disse nevner

³⁸⁵ Tore Pryser side 79-81.

³⁸⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, ukjent dok. «Rapport til Troms politikammer, landssvikavdelingen, avgitt av politibetjent Herman Dahl. Angår: Abwehragenter, underlagt Wehrmacht i Tromsø» avhør av Hans Nohr datert 23/11-45, side 1-3.

³⁸⁷ Tore Pryser side 185.

³⁸⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, ukjent dok. «Rapport til Troms politikammer, landssvikavdelingen, avgitt av politibetjent Herman Dahl. Angår: Abwehragenter, underlagt Wehrmacht i Tromsø» avhør av Hans Nohr datert 23/11-45, side 1-3, og dok. 29, side 8.

han tre statspolitiansatte: Leiv Ellila, Knut Voigt og Asmund Melkstavik.³⁸⁹ Av disse tre så var det kun Asmund Melkstavik som ble dømt for å være tilknyttet Abwehr. At Ellila og Voigt dukker opp på Nohrs liste har nok mer sammenheng med at de var nære venner av Melkstavik og flere andre tyskere tilknyttet Abwehr. Dermed kan man heller si at de var assosiert med Melkstavik og Abwehr heller enn å være direkte U.V-menn, fordi Melkstavik var selv U.V-mann, og ikke V-mann ifølge kildene.

Det er heller ikke usannsynlig at de kom med opplysninger til Melkstavik under uformelle samtaler som venner. Statspolitijef i Kirkenes og senere Tromsø, Gunnar Killi var også nevnt på denne lista over U.V-menn, men Nohr kjenner ikke til dekknavnet til noen av disse. Dette skyldtes trolig at de ikke hadde noen dekknavn, fordi de ikke var direkte forbundet til Abwehr som agenter. Melkstavik hadde dekknavnet «Løvland» og skal ha blitt tilknyttet Abwehr høsten 1943 etter å ha blitt avskjediget fra Statspolitiet.³⁹⁰

Abwehrunderoffiser Nohr forteller også at V-mennene hadde fast lønn på 800 kroner (datidens penegverdi) i måneden, og i tillegg fikk de et par flasker brennevin og alt fra 300 til 500 sigaretter / en del tobakk i måneden. U.V-mennene derimot, hadde ikke fast månedsbetaling, men fikk iblant mellom 200 og 300 kroner måneden. U.V-mennene fikk fast én flaske brennevin og 100 sigaretter per måned. Både V- og U.V-mennene i Tromsø skal ha hentet godtgjørelsene i form av brennevin og sigaretter/tobakk hos Abwehr i menighetshuset til Den katolske kirka i Tromsø. De som tilhørte Abwehr i Tromsø, men arbeidet i områdene utenfor, som for eksempel i Svolvær, Sortland, Harstad og Narvik fikk sine «rasjoner» tilsendt.³⁹¹

Ifølge Nohr så var alle V- og U.V-menn som tilhørte Nebenstellen Tromsø III/F medlemmer av NS, men ifølge Tore Pryser så skal Abwehr ha ønsket agenter som ikke var kjent som politiske aktive i offentligheten. Dette viser seg å ikke være tilfelle i Tromsø, ifølge Nohrs opplysninger om at samtlige agenter var NS medlemmer, og at statspolitiansatte var blant agentene som tilhørte et politisk politi hvor det krevdes medlemskap i NS.³⁹² Det skal fra

³⁸⁹ Op.cit. og side 11 i rettsboka fra rettsaken mot Melkstavik (utydelig dok. nummer).

³⁹⁰ Op.cit.

³⁹¹ Op.cit. og dok. 26 e/c.

³⁹² Tore Pryser side 29.

disse V-mennene ha kommet inn rapporter om illegale radiomottakere og våpen, og disse ble videre rapportert til SD.³⁹³

Våren 1943 skal det tyske prispolitiet ha opprettet et kontor i menighetshuset med Rudi Krey som sjef. Det tyske prispolitiet og det norske prispolitiet hadde kontorer i førsteetasjen av det katolske menighetshuset i Storgata 94. Mens Abwehr hadde kontor i andreetasjen av samme bygg som de delte sammen med «Amt Wi Pla», Amt Wirtschafts Planung, deres virksomhet foregikk her, og var her til dels for å dekke for Abwehr.³⁹⁴ Johannes Wember, daværende apostolisk prefekt i Tromsø, mente at prispolitiet åpenbarte var tilstede for å kamuflere Abwehr, noe som også blir påpekt i rettsaken mot Asmund Melkstavik at prispolitiets tilstedeværelse bar preg av «kamouflasjevirkosomhet».³⁹⁵ Det var direkte telefonlinje mellom Nord-Norsk Varelager og Abwehrs kontor i menighetshuset. Før denne direktelinjen kom, pleide de som jobbet i varelageret å sette en flaske i vinduet for å gi signal til de Abwehransatte lokalisert i Den Katolske Skole, at det passet å komme over for å konferere om diverse saker.³⁹⁶

Asmund Melkstavik var den eneste ansatte hos Nebenstellen Tromsø med bakgrunn fra Statspolitiet i Tromsø, begynte først som kontorist hos Nord-Norsk Varelager før han senere ble ansatt som sjåfør og tolk for Abwehr sjef Dr. Iwan ca. november 1943. Han ble ansatt som U.V-mann ifølge deres kartotek og fikk dekknavnet «Løvland». Selv om Melkstavik jobbet for Abwehr i Tromsø, så var det i hans hjemby Trondheim at han rekrutterte sitt første medlem til Abwehr i 1944. Dr. Iwan ga Melkstavik i oppdrag å rekruttere en politisk pålitelig person til O.T. i Narvik, og denne personen var Arvid Langfeldt fra Trondheim. Melkstavik skal ha blitt en del av Amt Wirtschafts Planung (Abwehr III/F) etter desember 1943 hvor Dr. Iwan var hans sjef.³⁹⁷ Det vil si at han gikk fra å arbeide i Abwehrs dekkfirma, til å jobbe for deres kontor i menighetshuset til den katolske kirka.

³⁹³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, ukjent dok. «Rapport til Troms politikammer, landssvikavdelingen, avgitt av politibetjent Herman Dahl. Angår: Abwehragenter, underlagt Wehrmacht i Tromsø» avhør av Hans Nohr datert 23/11-45, side 1-3, og dok. 26 c/e, side 1-2.

³⁹⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, ukjent dok. «Avskrift. RAPPORT til politimesteren i Senja, Harstad, avgitt av pfm. Ved Senja politikammer, Herman Hagen. Ad. anmeldelse på vis-politimester Wallerud, Tromsø, anmeldt av Åsmund Melkstadvik, for forbinnelse med det tyske Abwhr-organisasjon».

³⁹⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 39, dok. 15 og side 16 i rettsboka fra rettsaken mot Melkstavik.

³⁹⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, «Rapport til Troms politikammer, landssvikavdelingen, avgitt av politibetjent Herman Dahl. Angår: Abwehragenter, underlagt Wehrmacht i Tromsø». Avhør av Hans Heinrich Johan Nohr datert 23/11-45, side 1-3.

³⁹⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 29, side 2.

Ifølge Hans Nohr så var Melkstavik, som var tidligere statspolitikonstabel forbindelsesleddet mellom statspolitiets Knut Voigt og Leiv Ellila og Abwehr.³⁹⁸ Disse tre: Voigt, Ellila og Melkstavik var alle gode venner og bodde sammen i en gård på Strandveien i en periode, så det var ikke tilfeldig at disse ble hans forbindelser i Statspolitiet Tromsø.³⁹⁹ Samarbeidet mellom Statspolitiet og Abwehr gikk ut på at dersom Abwehr oppdaget noe de ikke ville blande Det tyske sikkerhetspolitiet inn i, så tok de heller å overførte saken til Statspolitiet. Melkstavik hadde da rollen som forbindelsesledd mellom Statspolitiet og Abwehr når en sak skulle videreføres, noe som skal ha skjedd flere ganger. Ved et av disse tilfellene gjaldt det en russisk krigsfange som ble pågrepet da han forsøkte å rømme til Sverige. Russeren var i besittelse av et forfalsket norsk legitimasjonskort, og det måtte undersøkes hvor denne fangen hadde fått tak i kortet.⁴⁰⁰

Tilfellene hvor Statspolitiet i Tromsø og Abwehr i Tromsø samarbeidet er ikke mange, når vi ser til de tilfellene som er bevist. Melkstavik skal ved et tilfelle ha henvendt seg til statspolitetsjefen i Tromsø, Sigurd Hagen, angående et legitimasjonskort som var antatt å være falskt. Utfallet av denne saken er ukjent. I juli 1944 skal Melkstavik ha henvendt seg til statspolitibetjent Voigt for å be om assistanse i en arrestasjon av priskontrollør Åsegg, som var på oppdrag i grensetraktene, og var under mistanke for å være på vei til å forlate landet ulovlig.⁴⁰¹ Ellers ser det ut til at Statspolitiet i Tromsø hadde forbindelse med en U.V-mann ved navn Ole Nergård i Øverbygd. Nergård skal ved et tilfelle ha funnet to radiosendere, og rapportert dette til statspolitibetjent Voigt, som igjen kontaktet Sipo. Voigt skal ha vært flere ganger i Øverbygd for å besøke Nergård, og Nergård skal igjen ha vært flere ganger i Tromsø, Voigt påstår at han aldri fikk opplysninger av betydning fra Nergård. Voigt omgikk privat tyske Abwehr-agenter i Tromsø, blant annet Hans Nohr, «Immler» og «Jobb». Dette skjedde ifølge Voigt i privat sammenheng.⁴⁰²

Melkstavik reiste til Trondheim desember 1944 på permisjon. Planen var at han skulle returnere til Tromsø i februar 1945. På hjemreise fra Trondheim reiste han på samme hurtigrute som hans sjef i Tromsø, Dr Iwan. På denne reisen skal Melkstavik ha blitt svært beruset, og skal ha slåss med tyske soldater. Som konsekvens av dette så ble Melkstavik arrestert av norsk politi da de ankom Bodø. Etter å ha blitt løslatt i Bodø, reiste han til

³⁹⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52 dok. 26 c/e og dok. 26 b, side 1-3.

³⁹⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 15 tilleggsrapport, side 1-2.

⁴⁰⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 26 b/d, side 1-2.

⁴⁰¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, side 12 i rettsboka fra rettssaken mot Melkstavik.

⁴⁰² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 19, side 1-2.

Svolvær, hvor han ble arrestert av det tyske sikkerhetspolitiet. Han ble først løslatt i mars 1945 etter at Sipo hadde rekruttert ham som agent og tolk, og dette var hans beskjefligelse fram til kapitulasjonen.⁴⁰³ Melkstaviks arrestasjon må nok ha vanskeliggjort samarbeidet mellom Statspolitiet og Abwehr i Tromsø, da han var deres forbindelsesledd.

5.2.2 Statspolitiansatte ved Abwehr i Kirkenes

I Kirkenes dreide en god del av arbeidsoppgavene til Abwehr om å motarbeide russiske spioner. Minst to av de ansatte hos Statspolitiet i Kirkenes hadde dette som sine primærarbeidsoppgaver. Dekkfirmaet til Abwehr i Kirkenes var et tysk fiskerifirma ved navn «Wiking Fisch» eller Viking Fisk.⁴⁰⁴ En nordmann som arbeidet i dette firmaet var ingeniør Odd Heian. Han var Abwehragent og rekrutterte en del nordmenn inn i tjeneste for Abwehr. Hos dette firmaet fungerte Kühl, sjefen for Abwehr i Kirkenes, som regnskapsfører og sjef.⁴⁰⁵ Hos Statspolitiet i Kirkenes rekrutterte Abwehr de to tjenestemennene Viktor Emmanuel Larsen og Harald Alf Tørseth som agenter. Odd Heian hevdet i avhør at statspolitibetjentene Arnold Harr og Toralf Gjørde også var blant deres agenter. Det ble aldri bevist at Gjørde var Abwehragent. I rettsaken mot Arnold Harr ble han ikke beskrevet som Abwehragent, men heller en som var i forbindelse med Odd Heian. Heian beskriver blant annet Harr som en god kamerat av ham og at han pleide å komme med opplysninger til ham.

Disse opplysningene skal ha bestått av stemningsrapporter og beskrivelser av partisanvirksomheten blant befolkningen, Harr skal ha angitt Olai Pack Olsen som var kommunist og fiendtlig innstilt mot tyskerne.⁴⁰⁶ Harald Alf Tørseth skal ha blitt rekruttert som agent for Abwehr på vårparten 1942. Viktor Emanuel Larsen kom i forbindelse med tyskerne allerede før han begynte i Statspolitiet. Allerede da Larsen jobbet ved A/S Syd-Varanger i 1940/41 ble han vervet som agent for Det tyske sikkerhetspolitiet i Kirkenes. Hans arbeidsoppgaver gikk ut på å gi rapporter om stemningen og arbeidsforholdene ved bedriftens gruver i Bjørnevattn. Tyskerne var svært interesserte i dette anlegget, og han sendte sine rapporter til «Gestapomannen» Pahl. Han skal ved et tilfelle ha angitt en ingeniør som

⁴⁰³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 26 c/e og dok. 26 b/d.

⁴⁰⁴ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 13, side 6.

⁴⁰⁵ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 48.

⁴⁰⁶ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 113, ukjent dok. «Rapport til OSLO POLITIKAMMER (LANDSVIKAVDELINGEN) AVGITT AV krim.ass. Harald Wibeto, Puljen. Ang. U.J.nr. 4452/45-46 Arnold Harr» avhør av Odd Heian datert 2. oktober 1947 og dok. 83, rettsbok fra rettsak, side 6.

arbeidet ved A/S Syd-Varanger for å ha snakket om nyheter fra London, uten at dette fikk noen konsekvenser for ingeniøren.⁴⁰⁷

Ved nyttår 1942 sluttet han i A/S Syd-Varanger og tok etter eget initiativ jobb som sjåfør for Kapitanleutnant, senere Korvettenkapitan Claus Kühn. Kühn var som nevnt sjef for Abwehr i Kirkenes da Viktor Larsen var agent der. Det er kanskje mer riktig å si at Larsen ble ansatt som sjåfør hos firmaet Wiking Fisch hvor Kühn fungerte som sjef, men dette var kun dekkfirmaet til Abwehr, og fungerte som en inngangsdør til agentrekruttering. Selv om Larsen ble ansatt som sjåfør og bilmekaniker, er det likevel klart at han også påtok seg å samle opplysninger for Abwehr. Odd Heian forteller i et avhør at da Larsen ble ansatt hos dem, fortalte Heian ham om hvilken organisasjon Abwehr var, og hva de holdt på med. Larsen begynte på en lønn på 350 kr. Måneden, men rykket opp etter hvert til en lønn på 500 kr. Larsen var svært interessert i jakt og fiske, og dro på flere reiser ut i distriktet. Under disse turene fungerte han som agent for Abwehr og «fisket» også etter opplysninger fra de folk han møtte.⁴⁰⁸

Den 18. august 1942 skal en person med navnet Harjo ha blitt arrestert av Sipo, og etter 6 uker i fengsel rømte han sammen med en fengslet politikonstabel som hette Rygh. Viktor Emanuel Larsen fikk i oppdrag av Kühn å spore opp de rømte personene. I den forbindelse oppholdt han seg blant annet i en uke hos Harjos kone uten å komme på sporet av dem.⁴⁰⁹ I mars 1943 reiste Kühn fra Kirkenes, og Doose ble den nye sjefen for Abwehr i området. Viktor Larsen ønsket ikke å fortsette arbeidet som agent for Abwehr og begynte i stedet hos Statspolitiet i Kirkenes som konstabel. Som konstabel skal han ikke ha vært agent for Abwehr lenger, men han hadde fortsatt forbindelse med tyskerne.⁴¹⁰

Larsen på sin side hevder at han aldri visste hva slags organisasjon Abwehr var før vinteren 1943, etter at han var ferdig i Wiking Fisch. Da skulle Kühn slutte som sjef for Abwehr, skal han ha fortalt Larsen om den egentlige virksomheten til Abwehr. Doose ble deretter den nye sjefen, men Larsen mislikte ham såpass at han nektet å fortsette.⁴¹¹ Det eneste som støtter Larsens fremstilling av saken er det faktum at det finnes lite bevismateriale knyttet til hans virke som Abwehragent, og dette kan ha sammenheng med at han faktisk i en tid kun var

⁴⁰⁷ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok side 14.

⁴⁰⁸ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok side 14-15, og dok. 47 og dok. 48.

⁴⁰⁹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok side 15.

⁴¹⁰ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, rettsbok side 16-17.

⁴¹¹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 48, side 1-4.

sjåfør hos dekkfirmaet Wiking Fisch. På den annen side så hadde Larsen vært i forbindelse med Sipo da han arbeidet i A/S Syd-Varanger, noe som svekker hans pålitelighet. Larsen var også god venn med major Lutter som i en tid var sjef for Abwehr i Kirkenes, og var på besøk hos ham flere ganger. Larsen benekter selvfølgelig i sine avhør at disse besøkene eller møtene hadde noen sammenheng med Abwehr, for å bli behandlet på mildeste måte under rettsoppgjøret.⁴¹² Rundt forsommeren 1944 skal daværende sjef for Statspolitiet i Kirkenes Gunnar Killi ha forespurt Larsen om han ønsket å jobbe som Abwehragent. Larsen hevder på sin side at han takket nei, men dette viser jo at Abwehr fortsatt var interessert i de ansatte hos Statspolitiet i det siste året før evakueringen av Finnmark.⁴¹³

Operasjon Tundra

I Storbritannia lyktes etterretningstjenesten å omgjøre Abwehragenter til dobbeltagenter og sende tilbake falske radiomeldinger. I likhet med britene klarte også tyskerne å rekruttere dobbeltagenter. Abwehr i Kirkenes klarte i 1943 å fange opp en russisk agent og tvang ham til å bli dobbeltagent. Denne agenten var Leif Utne som var telegrafist, og en del av en gruppe på tre partisaner som hadde tilholdssted på Varangerhalvøya fra oktober 1942. I 1940 rømte det ca. 90 personer fra Varangerområdet over til Russland, dette var menn som var tilknyttet kommunistpartiet i området som flyktet med familie over grensen. De nordmennene som rømte i 1940 ble rekruttert og opplært av russerne til å operere sendestasjoner langs Varangerkysten, oftest med to nordmenn og en russer. Da russerne i 1943 begynte å sende forsyninger til stasjonene ved hjelp av fly i stedet for ubåt ble disse stasjonene oppdaget og slått ned på av tyskerne. Leif Utne og hans sendergruppe ble rekruttert av flyktninggruppen fra 1940. Tysk etterretning hadde siden flukten overvåket deres gjenværende familie.⁴¹⁴

Tyskerne slo også samtidig ned på sendestasjoner i Persfjord og Syltefjord som ledd i denne kampanjen. De sovjetiske agentene ble enten drept eller tatt til fange i tilfellene hvor de ble oppdaget av tyskerne. Radiostasjonene sendte meldinger til Murmansk, og opplysningene som sovjeterne fikk gjorde at kunne de senke flere tyske skip.⁴¹⁵ Operasjonen for å spore opp radiosenderne fikk kodenavnet Tundra og Major Ernst Lutter var sentral i dette oppdraget som sjef for Abwehr i Kirkenes. Abwehroffiserene Hauptmann Terlinden og Oberleutnant Uthe

⁴¹² RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 48, side 1-4.

⁴¹³ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 48, side 5.

⁴¹⁴ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 113, ukjent dok, «Rapport til Oslo Politikammer Landssvikavdelingen, avgitt av Krim. ass. Frank Remsøy. Ad sak mot Arnold Harr, Kirkenes. O.P.v.j. 4452 U/45-46.», avhør av August Haberstroh datert 1. oktober 1947.

⁴¹⁵ Tore Pryser side 186-187.

deltok i operasjonen sammen med agent Otto Doose. Fra Statspolitiet i Kirkenes så deltok Harald Alf Tørseth som veiviser og kjentmann for tyskerne.⁴¹⁶

Radiosendergruppen «Ludwig» som tidligere nevnte Leif Utne tilhørte, ble oppdaget av tyskerne fra deres tilholdssted ytterst i Båtsfjord. Lederen av gruppen Frans Mathisen skjøt seg selv, mens Utne og hans onkel ble tatt til fange. Yngstemann Utne som kun var 20 år gammel fikk antageligvis et valg enten mellom å verve seg som dobbeltagent for tyskerne og sende falske radiomeldinger over til sovjetisk side, eller bli skutt. Han valgte det førstnevnte. De falske meldingene begynte å bli sendt fra 3. september 1943, hvor Utne over radio bestilte nye forsyninger fra fly. Sovjeterne ante ikke at Utne var blitt snudd til agent for tyskerne og Utne sendte etter hvert også en forespørsel om å bli plukket opp av en ubåt. Det skal også ha blitt sluppet ned to menn i fallskjerm for å støtte gruppen til Utne, disse to personene var Oskar Nystrøm og en telegrafist ved navn Nicolai Korowin.

Den nevnte ubåten kom til Syltefjorden i slutten av oktober 1943. Her slapp den av to nordmenn, Åge Halvari og Henry Pettersen som straks ble arrestert av tyskerne. Tyskerne angrep den sovjetiske ubåten, og trodde de hadde klart å senke den. Ubåten slapp unna og klarte å returnere til Murmansk i hardt skadet tilstand.⁴¹⁷ De to nevnte forsterkningene sluppet i fallskjerm ble også tatt av tyskerne, Nystrøm ble skutt i kamp og Korowin ble pågrepet. Kontakten mellom Utne og sovjetisk side fortsatte til slutten av februar 1944, og ifølge Tore Pryser så var dette en av de mer vellykkede Abwehroperasjonene i Norge.⁴¹⁸

Abwehr hadde flere operasjoner i Kirkenes området av lignende slag, men i denne oppgaven er operasjon Tundra særlig relevant fordi statspolitibetjenten Harald Alf Tørseth deltok i egenskap av både å være agent for Abwehr og ansatt i Statspolitiet. Han hadde tidligere vært grensepolitibetjent i Elvenes mot den finske og russiske grensen i mellomkrigstida, og hadde derfor god kjennskap til området. I Tore Pryser's bok, *Tyske hemmelige tjenester i Norden*, går han ikke særlig inn på Tørseths involvering i Operasjon Tundra, og det er vanskelig å finne gode kilder til dette, da Tørseths mappe med dokumenter brukt i landssviksaken mot ham er forsvunnet og det eneste tilgjengelige dokumentet er rettsboka fra rettsaken mot ham. I rettsboka refereres det til en tjenesteuttalelse fra sjefen for Statspolitiet i Kirkenes, Jon Bell Breivik, fra 15. januar 1944 hvor det står følgende:

⁴¹⁶ Tore Pryser side 187.

⁴¹⁷ Tore Pryser side 187.

⁴¹⁸ Tore Pryser side 187.

Betjent Tørseths arbeide har i 1943 – etter ordre fra politiinspektør Lothe – vesentlig bestått i arbeide for Abwehr-offizier i Kirkenes, Hauptmann Terlinden og senere major Lutter. Betjenten har her utført et meget godt arbeide, særlig i Spion-saka i 1943. Jeg viser til årsrapporten, punkt 8 b. Dessverre har ikke avdelingen direkte nydt godt av betjentens arbeide, da det er det tyske sikkerhetspoliti, som har fått anledning til å fullføre det arbeide som har påbegynt. Hans innsats i spionsaka er imidlertid av så stor betydning, at jeg vil tillate med dette anført på hans rulleblad.⁴¹⁹

Dette antyder at i 1943 så var Tørseth i større grad Abwehr- og Sipoagent enn statspolitibetjent. Videre så skal dette samarbeidet ha båret frukter for Abwehr i den såkalte «spionsaka» det vil si Operasjon Tundra hvor de lyktes med å lokke en russisk ubåt inn til Båtsfjord. Ut ifra det som står i Tore Pryzers bok om Abwehr, så kommer som sagt ikke Tørseths rolle så tydelig frem. Men ifølge den nevnte tjenesteuttalelsen så påpekes det at Tørseth har gjort et svært godt arbeide i saka, uten å utdype dette noe mer. En sterkere antydning om Tørseths rolle i saken kommer fra statspolitijef Karl A. Marthinsen i 1944. Karl A. Marthinsen skal ha skrevet et brev til Politidepartementet og minister Jonas Lie datert 12. mai 1944 hvor han foreslår at en rekke personer fortjener å motta Rikspolitiets Hederstegn. På denne listen forekommer det tre navn, hvor to av disse arbeidet ved Statspolitiet i Kirkenes. En av disse var statspolitikonstabel Harald Alf Tørseth. Marthinsen skriver følgende om ham:

Politikonstabel Alf Tørseth ved Statspolitiets Kirkenesavdeling, for utvist sjelden dyktighet og personlig god opptreden, spesielt under etterforskning, pågripelse og senere arbeide med en russisk spionasjegruppe som opererte med radiosendere m.v. Det førte til at man fikk lokket en russisk undervannsbåt inn til Båtsfjord, hvor den ble senket.⁴²⁰

I skrevet er det ukjent for både Marthinsen og tyskeren at ubåten aldri ble sunket. Men han vektlegger sterkt at Tørseth hadde en viktig rolle i opprullingen av russiske agenter og omvendingen av disse under Operasjon Tundra. Tørseth mottok også senere det nevnte hederstegnet for sin innsats som Abwehragent.⁴²¹

5.3 Konklusjon

Det er tydelig at det har eksistert et samarbeid mellom de tyske sikkerhetstjenestene og Statspolitiet i Nord-Norge. Intensjonen var alltid at Statspolitiet skulle samarbeidet tett med Det tyske sikkerhetspoliti, og fra dette kapitlet og kapittel 4 så kan vi se at dette samarbeidet har vært velfungerende. Flere av de norske ansatte hos Stapo og Sipo har observert

⁴¹⁹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok fra rettssaken mot Tørseth, side 10-11.

⁴²⁰ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 44.

⁴²¹ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer: Anr. 173, rettsbok fra rettssaken mot Tørseth side 11.

samarbeidet og betraktet Statspolitiet som en underavdeling av Sipo.. Samarbeidet med Abwehr har primært foregått i Tromsø og Kirkenes, mens i Narvik var samarbeidet med Abwehr fraværende. Basert på kildemateriale så skal ikke samarbeidet i Tromsø ha resultert i noen store opprullinger slik som var tilfellet i Kirkenes. Men om det faktiske samarbeidet var lite fruktbart, eller om dette ikke kommer tydelig frem i bevismaterialet er usikkert.

I Kirkenes hadde Statspolitiet to agenter i Abwehr, Viktor Emanuel Larsen og Harald Alf Tørseth. At dette samarbeidet har eksistert, og ga gode resultater i Kirkenes har nok sammenheng med den sentrale posisjonen byen hadde som oppmarsjområde til ishavfronten med geografisk nærhet til Sverige, Finland og Sovjetunionen. Nettopp på grunn av at nordfronten gikk rett ved Kirkenes, medførte at agentvirksomheten fra Sovjetunionen var et stort problem i området. Rekrutteringen av personer med riktig politisk holdning og kjennskap til området og befolkningen, var derfor særdeles viktig for Wehrmacht og Abwehr. Denne karakteristikken passet godt på Viktor Larsen og Harald Alf Tørseth som begge var i 40-årene og hadde bodd i Øst-Finnmark i store deler av sine liv. Mest utslagsgivende ble Tørseths innsats som medførte at flere partisaner ble omvendt til tyske agenter. Tørseths innsats under spionsaken, hvor de lyktes å lokke en russisk ubåt var så betydningsfull at han som nevnt ble belønnet med Rikspolitiets Hederstegn av den norske statspolitisjefen Karl A. Marthinsen.

6. Bruk av vold og tortur i Statspolitiet Nord-Norge

Hverken avdelingene i nord eller Statspolitiet generelt hadde ikke noen hjemmel for å bruke tortur som avhørsmetode slik som tilfellet var for Det tyske sikkerhetspolitiet. Men det fantes selvfølgelig tilfeller hvor disse metodene ble brukt av tjenestemenn tilhørende Statspolitiets avdelinger i Nord-Norge. Statspolitisjefen Karl A. Marthinsen skal aldri ha slått ned på torturbruken i Statspolitiet til tross for at han skal ha kjennskap til dette.⁴²² Ingen hos Statspolitiet i Nord-Norge fikk dødsstraff. Dette kan tyde på fravær av både voldsbruk og henrettelser/krigsforbrytelser hos de nordnorske avdelingene.

Viktor E. Larsen fikk den strengeste dommen som var på «kun» 12 år (opprinnelig 17 år før anke), som er lavt sammenlignet med andre avdelinger hvor både dødsstraff og livstidsdommer ble avsagt mot statspolititjenestemenn.⁴²³ Arbeid for Statspolitiet,

⁴²² Sivert Haugejorden, side 115 og Berit Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, side 56-58.

⁴²³ Tor Hansen fra Osloavdelingen som tjenestegjorde hos Tromsøavdelingen i en kort periode ble dømt til livstid. Olav Aspheim fra Osloavdelingen fikk dødsstraff og ble henrettet. Side 296 og 325 i Eirik Veum, *Nådeløse nordmenn*.

Grensepolitiet eller Sipo skal ha vært det som førte til størst antall strenge dommer, og i hoveddelen av disse sakene var det bruk av vold og tortur under avhør som var årsaken.⁴²⁴ I dette kapitlet vil formålet være å undersøke i hvilken stor grad bruk av vold og tortur ble brukt som redskaper av statspolitiansatte i Nord-Norge. Videre så er det av interesse å undersøke hva lederne visste: tok de for eksempel avstand fra voldsbruk? Berit Nøkleby hevder at slag og spark hørte til hverdagen for Stapos og Gestapos fanger - er dette tilfelle i Tromsø, Narvik eller Kirkenes?⁴²⁵ Når det kommer til voldsbruk, så finnes det en hel rekke anklager mot statspolititjenestemenn, men på grunn av oppgavens lengde vil kun de beviste tilfellene av voldsbruk bli fremhevet i dette kapitlet.

6.1 Tilfellene av vold og bruk av tortur under avhør

Dette er en kronologisk liste over tilfellene av volds- og torturbruk av Statspolitiet i Nord-Norge. Av etiske hensyn har jeg valgt å kun oppføre etternavnet til ofrene fordi dette kan være belastende for pårørende og etterkommere av ofrene. I desember 1942 skal en kvinne med etternavnet Bakke ha blitt slått med gummikølle over ryggen gjentatte ganger av statspolitikonstabel Tor Hansen, som var vikar ved Tromsøavdelingen. Fængselsbetjent Helge Johanessen ved Tromsø krets fengsel bevitner at etter at hun var overlevert til fengslet av to statspolitiansatte, gråt hun og hadde tydelige røde merker over ryggen.⁴²⁶

Den 21. mai 1943 reiste konstablene Thorstein Dragly og Per Danielsen fra Narvikavdelingen til Ballangen for å etterforske en sak mot en kjøpmann ved navn Skogvold. Under avhøret av Skogvold skal han ha blitt slått av konstablene fra Statspolitiet. Samtidig skal Dragly og Danielsen ha innkalt en politimann ved navn Amundsen fra Svolvær til avhør, grunnet at han hadde gjort seg skyldig i en rekke mislige forhold. Under avhøret av Amundsen skal statspolitikonstablene atter en gang ha tydd til vold og slått ham også. Avhøret av Amundsen skal ha foregått på Ballangen lensmannskontor og han skal ha blitt slått på kroppen, ansiktet og hodet. En ukjent førstebetjent fra politiet i Narvik bevitner at Amundsen hadde synlige merker på kroppen. Til førstebetjenten skal Amundsen ha fortalt at særlig statspolitikonstabel Per Danielsen og en grensepolitikonstabel ved navn Fredriksen skal ha vært særlig aggressive under avhøret.⁴²⁷

⁴²⁴ Johs. Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, side 194

⁴²⁵ Berit Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, side 57.

⁴²⁶ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 64, side 1, 7 og 8.

⁴²⁷ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: anr. 3/45, unummerert dok. avskrift av gjenpart signert Rolf Eriksen datert 8. juni 1943, tittel på dokumentet er: «Herr lederen av Statspolitiet avd., Tromsø.» side 1-2.

Høsten 1944 ble to personer ved navn Saua og Dikkanen arrestert for ulovlig våpenbesittelse av Det tyske Feldgendarmieriet og statspolitibetjent Viktor Emanuel Larsen i Kirkenes. Viktor Larsen ledet etterforskningen av saken og under avhøret av Saua og Dikkanen skal begge ha blitt slått av Larsen, som ønsket å påvirke de til å tilstå et reintyveri.⁴²⁸

I mars 1945 skal en person ved navn Jakobsen ha blitt arrestert på Grand hotell i Harstad av statspolitikonstabel Marthinius Charlot Haugland og satt i forvaring i Harstad fengsel. Haugland som var ansatt ved Statspolitiets Tromsøavdeling, skal ha vært i Harstad i forbindelse med en tjenestereise. Nevnte Jakobsen satt fengslet noen dager før han ble ført til Harstad politistasjon for avhør av blant annet konstabel Haugland. Under avhøret på Harstad politistasjon skal Haugland ha tatt Jakobsen over nesen og vridd den rundt. Haugland skal deretter ha tatt tak i venstre øret og vridd det rundt, og ført Jakobsen ned til gulvet etter øret. Jakobsen måtte også stå over et bord mens Haugland slo ham med en trekølle over ryggen og nakken. Tilstede under avhøret var også en Harald Pedersen som også skal ha mishandlet Jakobsen.⁴²⁹

I mars 1945 avhørte statspolitibetjent Knut Voigt en person ved navn Hansen som var mistenkt for å ha kjennskap til losing av flyktninger fra Balsfjord til Sverige. Hansen nektet å ha kjennskap til det påståtte forholdet, og Voigt ga Hansen et slag over kinnet med flat hånd, slaget skal ha vært ganske kraftig. Det er også verdt å nevne at Voigt forsøkte å verve Hansen som agent for Statspolitiets etterretningsvesen uten at det lyktes.⁴³⁰ Alle de overnevnte forhold er i trykk i enten bøker eller aviser etter krigen, og pga. at de er allmenn tilgjengelig har jeg valt å trykke navnene til aktørene.

Det var altså kun uøvde ansatte som utøvde tortur og vold under avhør, mens de førkrigsansatte aldri foretok seg noe. Det skal nevnes at enkelte personer, både førkrigsansatte og uøvde, ble involvert i alvorlige saker etter at de ble flyttet til andre avdelinger sørover slik som tilfellet var for Leiv Ellila og Helge Nyfeldt Wiig.⁴³¹ Men disse tilfellene skal jeg ikke undersøke i denne oppgaven, men det faktum at enkelte personer ikke var involvert i vold og tortur nordpå, før de ble flyttet til andre avdelinger sørpå, har nok sammenheng med at lederskapet i Nord-Norge tok avstand fra slike metoder. Det var altså kun seks forskjellige

⁴²⁸ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 64, «rettsbok» side 16.

⁴²⁹ RA, Landssvikarkivet, Senja politikammer: Dnr. 17/45, dok. 71, «rettsbok» side 9. Dette er ikke samme Harald Pedersen som i en tid jobbet for Statspolitiet og Grensepolitiet.

⁴³⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, ukjent dokumentnummer, «rettsbok», side 23.

⁴³¹ Se rettsboka i landssviksakene mot Leiv Ellila og Helge Nyfeldt Wiig, begge ble dømt for bruk av vold etter at de ble flyttet fra Nord-Norge og til avdelinger i Kristiansand og Oslo.

ansatte av totalt 35 tjenestemenn (inkludert kontorfunksjonærer) fordelt på de tre nordnorske avdelingene som var involvert i voldsbruk under avhør, hvor den ene av dem, Tor Hansen, var en vikar fra Oslo. Til sammenligning så var det ved Statspolitiet i Bergen 15 ansatte av en samlet styrke på 46 som ble dømt for å bruke vold eller tortur under tjenesten.⁴³²

Overbetjent Mortensen ved Tromsøavdelingen hevder at de nordnorske avdelingene ikke fremmet en aggressiv holdning, og at de underordnede fulgte ledelsens eksempel.⁴³³ Dette støttes av betjent Knut Voigt som sier at det forelå et skriv fra avdelingsleder Hagen, som var en veiledning til hvordan tjenestemenn skulle oppføre seg under avhør. I skrivet var det nedlagt forbud mot skjerpet avhør (bruk av vold og tortur) ifølge Voigt.⁴³⁴ Hagen forteller i forbindelse med et avhør angående tortur at: «Mine folk hadde både skriftlig og muntlige direktiver å holde seg til, og de var gjort oppmerksom på, at hvis de forså seg i en eller annen retning som politimann, ble de uten videre sendt til Grini.»⁴³⁵ Han impliserer her at det ikke var tillatt med tortur, og i forhold til Grini sikter han til Tor Hansen som ble avskjediget og dømt for bruk av vold.

Arnt-Erik Selliaas har tidligere hevdet at: «[...] førkrigsbakgrunn i politiet ser ut til å ha vært en ballast mot den verste brutaliseringen av tjenesten.»⁴³⁶ Dette virker som en passende påstand for de nordligste avdelingene til Statspolitiet da avdelingsleder Hagen og overbetjent Mortensen var tydelig på at skjerpet avhør ikke skulle forekomme ovenfor de underordnede ved avdelingen. Lignende retningslinjer virker å ha vært gjeldende for Narvik og Kirkenes da de var ledet av eldre tjenestemenn, men dokumentasjon av dette har jeg til gode å finne. Ingen av de førkrigsansatte ble som sagt involvert i noen former for bruk av tortur eller vold, mishandling var overveiende utført av de uøvde. En medvirkende årsak til at det var de uøvde som var involvert i mishandling under avhør, skyldes trolig at de fleste var i ung alder og dermed ganske umodne. Fire av de som ble dømt for bruk av vold under avhør var født i årene 1921-1923 og var tidlig i tyveårene. Unntaket til denne regelen er Viktor Emanuel Larsen som var født i 1900 og var i moden alder da mishandlingen forekom, han var tidligere maskinist og hadde ingen erfaring fra politiarbeid - hans manglende trening og politierfaring kan ha påvirket hans dømmekraft.

⁴³² Sivert Haugejorden, side 116.

⁴³³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, tilleggsforklaring av Per Mortensen tilhørende dok. 3, side 11.

⁴³⁴ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 5 i ukjent mappe, side 2, «16/1-1947 politibetjent Odd Nilsen – avd. AB. Ad Sigurd Hagen. Avhør av Knut Henrik Tøsse Voigt.

⁴³⁵ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 4 i ukjent mappe, side 3, «Rapport til Troms politikammer, avgitt av politibetjent Olaf Kveldro» avhør av Hagen Tromsø den 2/10-1945.

⁴³⁶ Opprinnelig sitert hos Sivert Haugejorden, side 119-120.

6.2 Hva visste lederne?

Hva mente lederne av Statspolitiets avdelinger Nord-Norge om tortur, og hva visste de? I Tromsø var Sigurd Hagen en av tre som ledet Tromsøavdelingen under krigen, og var den som tjenestegjorde lengst som leder. Senest overbetjent Per Mortensen ved Statspolitiet i Tromsø beskriver Hagen som en eldre politimann med mer enn 30 års erfaring, og at Hagen var: «[...] en rolig og sindig mann med utpreget rettferdighetssans hva også har preget utviklingen av Statspolitiets arbeide innen distriktet».⁴³⁷ Per Mortensen forsto seg selv som den nestkommanderende ved Tromsøavdelingen, og mener at han og Hagen samarbeidet godt for å sørge for at de sakene som ble håndtert ved avdelingen ble behandlet etter de gjeldende lovene og bestemmelsene for samtiden. Dette var et viktig punkt for Mortensen og de eldre tjenestemennene. Mortensen uttalte at de eldre tjenestemennene vanskelig kunne gi slipp på de gamle rettsbegrepene.⁴³⁸ På generell basis virker det derfor som at de eldre tjenestemennene tok avstand fra torturbruk, i Nord-Norge var det kun Gunnar Killi av lederne som var en såkalt uøvd politimann. Mortensen påstår blant annet i et selvskreivet avhør at:

Enhver form for tortur eller pinlig forhør har været strengt forbudt, og jeg har bare kjennskap til to tilfeller fra vårt distrikt hvorunder tjenestemennene har opptrådt ukorrekt i så henseende. Det ene tilfelle skriver seg fra Ballangen og gjaldt tjenestemann fra Narvikkontoret – senere avskjediget. Det annet tilfelle fra Tromsø hvorunder en tilbeordret konstabel fra Oslo opptrådte ukorrekt ovafor en kvinne. Konstabelen ble senere for dette og andre forhold dømt ved politiets særdomstol til en lengere fengselsstraff – visstnok 8 år.⁴³⁹

Mortensen gir uttrykk for at ledelsen av Statspolitiet tok avstand fra bruken av tortur og andre metoder under avhør. Tilfellene han kjenner til er de nevnte voldstilfellene gjort av konstabel Dragly og Danielsen fra Narvik, og Tor Hansen som var vikar fra Oslo hos Tromsøavdelingen. Sigurd Hagen hadde også kjennskap til saken rundt Tor Hansen og forklarer selv at han og Mortensen etterforsket saken, dette var det eneste tilfellet som Hagen hadde kjennskap til.⁴⁴⁰ Utenom disse to tilfellene så var det bevist at det fantes tre andre tilfeller av bruk av vold under avhør, men disse har Mortensen ikke kjennskap til. Begge de to tilfellene Mortensen kjenner til er fra årene 1942-1943, men han har ingen kjennskap til tilfeller mellom 1944-1945.

⁴³⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Egenhendig skrevet forklaring fra Mortensen, side 3.

⁴³⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Egenhendig skrevet forklaring fra Mortensen, side 3.

⁴³⁹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Egenhendig skrevet forklaring fra Mortensen side 3-4.

⁴⁴⁰ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, ukjent dokumentnummer: «Fra Sig. Hagen, Fangeleiren, Tromsdalen» brev til politimesteren i Tromsø datert 11.3.1946 og dok. 4 i ukjent mappe: «Rapport til Troms politikammer avgitt av politibetjent Olaf Kveldro» datert 2/10-1945 avhør Hagen angående tortur.

Det var kun fem beviste tilfeller av voldsbruk hos de nordnorske statspolitiavdelingene under krigen, noe som er et relativt lavt tall. Det faktum at Mortensen og ledelsen har tatt så stor avstand fra, til og med sagt at voldsbruk var strengt forbudt, har trolig bidratt til det relativt lave antallet av tilfeller. I tillegg så bar alle tjenestemennene ved Statspolitiet tjenestevåpen, men det finnes ikke et eneste bevist tilfelle hvor Statspolitiet i Nord-Norge har skutt noen, våpnene har hovedsakelig vært benyttet til å avfyre varselskudd, hvilket også er kjent for Mortensen.⁴⁴¹ Tidligere sjef for Tromsøavdelingen Jacob Carl Lothe forteller at det ikke ble utført noen skjerpet avhør i Tromsø med unntak av tilfellet med den «dødsdømte» Tor Hansen.⁴⁴² Det er ikke kjent for meg hva lederen i Narvik, Hans Peder Akerøy, vet om mishandling hos hans avdeling, da det ikke fremkommer noen opplysninger om dette i avhør.

6.3 Personalsaker og oppførsel utenfor tjenesten

Dette delkapitlet dekker mindre «alvorlige» saker som fant sted under krigstiden og ble straffet internt i politiet, og er trolig derfor ikke tatt opp i rettsbøkene, da de allerede var straffet for disse forholdene. Hovedsakelig dreier det seg om alkoholmisbruk og de handlingene som de ansatte foretok seg i fylla, og som ble ansett som brudd med tjenesteplikten i politiet. Det ser ikke ut til å ha vært noen utpreget alkohol- eller festkultur blant lederne hos Statspolitiet. Derimot virker det som at øverste leder for de nordnorske avdelingene, Sigurd Hagen ved Tromsøavdelingen, satte ned et strengt forbud mot konsumering av alkohol under tjenesten og på offentlig sted. Hagen skriver blant annet følgende om en hendelse i Harstad hvor en uøvd ansatt var involvert: «[...] har fortært rusdrikk, hvorved han har satt seg i en tilstand av åpenbar beruselse, hvilket må forutsettes at han burde ha kjennskap til er forbudt og straffbart.»⁴⁴³ Det var en nulltoleranse ovenfor alkoholbruk, og det kunne i verste fall kunne medføre avskjedigelse fra tjenesten. I Nord-Norge var det primært de uøvde som sto for ureglementert bruk av alkohol, og det virker ikke til å være mange som har vært beruset under tjenesten, men heller utenfor. Det finnes selvfølgelig unntak, men det jeg vil vise i dette delkapitlet er at straffen var streng for beruselse både i og utenfor tjenesten, noe som medførte strenge advarsler og avskjedigelser.

En av de uøvde ansatte hadde et problematisk forhold til alkohol som ga avdelingsleder Hagen store problemer. I juni 1943 skal den nevnte uøvde tjenestemannen har vært i Oslo.

⁴⁴¹ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, Egenhendig skrevet forklaring fra Mortensen, side 5.

⁴⁴² RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 81, side 3.

⁴⁴³ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 11, side 1-3: «Politidepartementet, Lederen av Sikkerhetspolitiet, Forvaltningsavdelingen, Akersgata 44, Oslo» datert Tromsø den 26.6.1944 signert Hagen.

Under en middag i juni 1943 i Oslo, møtte daværende statspolitikonstabelen en tidligere kollega og vikar hos Tromsøavdelingen. De to skal ha blitt overstadig beruset og bestemt seg for å dra hjem. To politikonstabler oppdaget oppstyret med de to fulle statspolitimennene som forsøkte å komme seg inn i en drosje, og bestemte seg for å sette den tidligere vikaren inn i fyllearresten. Statspolitikonstabelen fra Tromsø skal ha forsøkt å kjøre drosjebilen i beruset tilstand, og skal ha kommet i krangel med de to konstablene som nektet ham å kjøre bilen. Tjenestemannen fra Tromsøavdelingen ble ifølge konstablene rasende og stakk hånden i høyrelommen (impliserte at han prøvde å rekke et våpen) og truet konstablene, som gikk med på å la ham sitte på med drosjen. I drosjen skal han også skal ha truet med å skyte sjåføren om han ikke kjørte dit han ønsket. Tromsøkonstabelen ble innsatt i Bredtveit fengsel i en kort periode og senere avskjediget fra Statspolitiet i Tromsø som følge av alt oppstyret med alkoholinntak utfor tjenesten, der hendelsen i Oslo nok var den siste spikeren i kista.⁴⁴⁴

Det var ikke bare den nevnte konstabelen som skapte problemer grunnet alkohol. På natten den 5. mai 1944 ble politimester Lahaug i Harstad vekket av bråk utenfor sin bolig. Han åpnet døren og fant en åpenlyst beruset statspolitiansatt fra Tromsøavdelingen, en edru politiløytnant, og en sivil person. Den sivile personen var anholdt av den uøvde tjenestemannen fordi han trodde personen var en utenlandsk spion. Den sivile skal ha delt værelse med statspolitimannen på Grand Hotell i Harstad. Sivillisten hadde lagt seg for natten, da den ansatte fra Tromsøavdelingen kom inn på rommet etter å ha drukket store mengder brennevin på hotellet, og anklaget ham for å ikke snakke norsk og for å være en utenlandsk spion.⁴⁴⁵

Den uøvde skal ha opplyst til den sivile at han bar våpen, noe som førte til at han la på sprang med statspolitimannen i hælene som ropte at han ville skyte ham om han ikke stoppet. Statspolitimannen og politiløytnanten klarte tilslutt å fange den sivile og dermed endte de opp utenfor politimesterens bolig. Politimesteren gjorde sine undersøkelser av den ukjente mannen og fant ut han ikke kunne være noe annet enn norsk, og fremsto som en ganske troverdig person. Politimester Lahaug fratok den uøvde sitt tjenestevåpen, og saken ble rapportert til

⁴⁴⁴ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 2/52, dok. 31, side 1-2 og ukjent dokumentnummer: «betjent Sandberg, ad. politibetjent <fjernet> og <navn fjernet> i Statspolitiet.» side 1-2, «1. betjent Holter, ang. politibetjent <fjernet> og konstabel <fjernet>, Tromsøavd. for beruselse m.m.» avhør av <fjernet> side 1-4 og rapport «Ad. uttrykkningen for arrestasjon på statspolitibetjent <fjernet> og statspolitikonstabel <fjernet>. den 22/6/43 kl. 22.15» avgitt av konstabel nr. 1482 Skramstad 1ste div. 1. side 1-2.

⁴⁴⁵ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, «Rapport til politidepartementet, avgitt av kst. Politimester H. Lahaug, Statspolitibetjent <Navn fjernet>-anholdt en mann for spionasje. <Fjernet> åpenbart beruset» side 1-3.

avdelingsleder Hagen i Tromsø. Det ble vurdert av politiet i Harstad å sette den statspolitiansatte i fyllarresten, men dette ble ikke gjort.⁴⁴⁶

Det var heller aldri meningen at den statspolitiansatte skulle reise til Harstad, han var egentlig på tjenestereise til Gibostad. Ifølge avdelingsleder Hagen var offentlig drikking og alkoholberuselse strengt forbudt for Statspolitiets ansatte. Den uøvde tjenestemannen fikk som følge av oppstyret en kraftig advarsel av avdelingsleder Hagen og måtte samtidig avgi avholdsløfte.⁴⁴⁷ Tidligere avdelingsleder for Statspolitiet i Tromsø, politiinspektør Lothe, beskrev den relativt unge ansatte som en person som var «preget av sin ungdom» og hadde vanskelig for å vise måtehold når det gjaldt alkohol.⁴⁴⁸

Det var ikke bare ansatte hos Tromsøavdelingen som havnet i problemer grunnet alkoholmisbruk. Oskar Waldemarsen ved Narvikavdelingen tjenestegjorde ved avdelingen i kun ca. tre måneder ifølge sjefen i Narvik, Hans Peder Akerøy. Waldemarsen ble avskjediget etter det som Akerøy beskriver som uverdigg oppførsel som politimann med «fyll og spetakkel» hvor han skal ha truet med pistol.⁴⁴⁹ Det at Akerøy valgte å avskjedige Waldemarsen hadde nok nær sammenheng med at det ble innført nulltoleranse ovenfor alkoholbruk hos Statspolitiet i nord. Waldemarsen og den ene uøvde virker som de eneste to som ble avskjediget grunnet uprofesjonell oppførsel i tjenesten. Selv om den ene ansatte i Harstad også oppførte seg uverdigg i fylla, så var episoden i Harstad hans første advarsel, og man fikk trolig kun én advarsel.

Det fantes også en rekke mindre alvorlige brudd på Statspolitiets alkoholregler mot slutten av krigen. Under registreringen av et flyktningebo den 23. januar 1945 skal Haugland fra Tromsøavdelingen ha vært beruset og stinket alkohol.⁴⁵⁰ Den 6. april 1945 skal en grensepolygonstabel og statspolitikonstabel Terje Lorentsen fra Tromsøavdelingen ha hentet to flasker brennevin fra et låst skap tilhørende grensepoltiets kontor i Narvik. Begge møtte til

⁴⁴⁶ Op.cit. side 3.

⁴⁴⁷ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 11, side 1-3: «Politidepartementet, Lederen av Sikkerhetspolitiet, Forvaltningsavdelingen, Akersgata 44, Oslo» datert Tromsø den 26.6.1944 signert Hagen. side 1-3.

⁴⁴⁸ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 1a/52, dok. 81, side 2.

⁴⁴⁹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 112, side 3.

⁴⁵⁰ RA, Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 14/51, dok. 24, side 1-3, «Rapport vedk. flyktningeboer i Troms fylke» datert 28. februar 1945.

tjenesten beruset, og ble sendt hjem for å sove ut rusen, og mottok en kraftig advarsel for forholdet.⁴⁵¹

6.4 Oppsummering

Trolig var nok voldsbruken ved de tre nordnorske avdelingene av mindre omfang og alvorlighetsgrad enn ellers i landet, i alle fall sammenlignet med hva tilfellet var i Bergen. Det var kun seks personer som ble dømt under landssvikoppgjøret for voldsbruk under avhør ved de tre nordnorske avdelingene, hvor en av disse var en vikar fra Oslo. Det ble ført en nulltoleranse ikke bare ovenfor bruken av skjerpet avhør men også bruken av alkohol under tjenesten i Nord-Norge, og ledelsen var snar med å straffe de som brøt disse reglene. Et godt eksempel er Tor Hansen som var vikar ved Tromsøavdelingen, som ble avskjediget og senere straffet av en særdomstol under krigsårene. Waldemarsen og Melkstavik ble avskjediget for sin alkoholmisbruk under tjenesten, og flere andre fikk advarsler fra ledelsen. At ledelsen håndhevet reglene på strengeste måte, bidro nok til at tilfellene av vold og alkoholmisbruk i Nord-Norge var lavere enn ellers i landet. Det var primært de uøvde uten politierfaring som sto for både voldsbruken og alkoholmisbruket ved avdelingene, noe som kanskje ikke er så unaturlig med tanke på deres manglende skolering og polititrening, og at de utgjorde majoriteten av antallet ansatte.

7. Konklusjon

Var så tjenestemennene blant de nordnorske avdelingene såkalte «virkelige kjempere» som Karl A. Marthinsen ønsket Statspolitiet skulle bestå av? De ansatte hos Statspolitiet i Tromsøavdeling med underavdelinger kan ikke sies å ha lagt noen stor vekt på den tyske nazistiske ideologi. Majoriteten virker heller å ha lagt større vekt på den norske nasjonalsosialismen, og troen på at Norges frihet gikk gjennom Nasjonal Samling. Det er ikke så entydig hvor de valgte å gå inn i NS og Statspolitiet, alle hadde forskjellige årsaker og motiver for å bli medlem av de to organisasjonene. Samtidig er det klart at uansett hvilken årsak som ligger bak innmeldelsen i NS eller å ta arbeid hos Statspolitiet så har de støttet opp om okkupasjonsstyret i Norge under krigen. Flere av de som fikk strenge dommer under landssvikoppgjøret var ikke nødvendigvis personer som støttet opp om NS og nasjonalsosialismen, rent ideologisk. Ofte skjedde det mer indirekte.

⁴⁵¹ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 132, side 32.

Om vi igjen ser på historiker Kjetil Braut Simonsens bruk av begrepet kollaborasjon så finnes det flere forskjellige former for samarbeid med okkupasjonsstyret. Kollaborasjonsbegrepet kan to deles inn i *tvangsbaserte* og *frivillige* former for kollaborasjon. Den *frivillige* kollaborasjonen kan deles inn i tre underkategorier: *ideologisk*, *interessemaksimerende* og *pragmatisk kollaborasjon*.⁴⁵² Det er viktig å understreke at samtlige ansatte hos Statspolitiet har *frivillig* meldt seg inn i NS og *frivillig* søkt eller akseptert tilbud om å bli ansatt hos Statspolitiet. Det kan ha foreligget press fra samfunnet, kolleger eller familie om å bli medlem av NS i enkelte tilfeller.

I de nordnorske avdelingene til Statspolitiet ble alle disse formene for kollaborasjon uttrykt av de ansatte som valgte å gå inn i NS og senere Statspolitiet. Hvis vi først ser på *frivillige* former for kollaborasjon, og dertil *ideologisk kollaborasjon*, så var det fåtall av de ansatte som begrunnet sitt samarbeid med NS og Statspolitiet av nasjonalsosialistiske hensyn.

De som etter min mening utpeker seg som ideologiske kollaboratører i Statspolitiet i Nord-Norge er Knut Henrik Tøsse Voigt, Henrik Nyfeldt Wiig, Per Mortensen og Gunnar Killi, disse er alle norske nasjonalsosialister og uttrykt sterk sympati med NS. Deres virksomhet som statspolitiansatte har uttrykt seg på forskjellige måter og uttrykkes også i lengden på dommene deres. Wiig, Killi, Voigt og Mortensen fikk dommer på henholdsvis 12, 10, 5 og 4 år. For Mortensens del så har han hovedsakelig hatt arbeide av administrativ art, og som ansatt i politiet før i krigen hadde han vanskelig for å gi slipp på de «gamle lovene» som eksisterte før okkupasjonen. Wiig, Killi og Voigt virker å ha vært mer ivrig i tjenesten og handlet ut fra et norsk nasjonalsosialistisk ideal om at å støtte opp under NS ville føre til Norges frihet. I Tromsø så har Voigt vært særdeles aktiv både innenfor og utenfor tjenesten, men grunnet hans lave alder fikk han en formildet dom under landssvikoppgjøret.

Interessemaksimerende kollaborasjon er vanskelig å spore da få har innrømmet at de gikk inn i NS og Statspolitiet for å fremme sin posisjon. Ved Narvikavdelingen så beskriver Per Danielsen sin kollega Oskar Waldemarsen som en person som helst ønsket å berike seg selv først og fremst, og sto tilsluttet NS pga. private årsaker og ikke idealistiske. Akerøy danner et lignende bilde av Waldemarsen og mener at Waldemarsen meldte seg til fronttjeneste for å styrke sin egen posisjon i samfunnet. Han hevder også at Waldemarsen bar dobbelt lønn fra militæret da han var ansatt i politiet, og ble avskjediget som følge av dette, hvilket kan styrke

⁴⁵² Kjetil Braut Simonsen side 29-30.

denne karakteristikken.⁴⁵³ En annen form for interessemaksimerende kollaborasjon er agentvirksomhet for Sipo eller Abwehr. I bytte mot opplysninger og angivelse av motstandere kunne Viktor Emanuel Larsen, Asmund Melkstavik og Harald Alf Tørseth motta lønn i form av penger, tobakk og brennevin. Ikke bare var den materielle verdien i agentvirksomheten viktig, men også å kunne hevde egen posisjon i samfunnet og overfor okkupantene som styrte landet. Det kan også tenkes at enkelte som drev arbeid for tyskerne også ønsket å arbeide i Statspolitiet da de etaten kunne tilby bedre lønnsvilkår.

Den *pragmatiske kollaborasjonen* har kommet fra både de som forble i sine stillinger som politimenn, og de som tidvis ytet motstand i sin stilling innenfor Statspolitiet. Alle i Statspolitiet var NS-medlemmer og man ikke tale på en *ikke-ideologisk pragmatisk kollaborasjon*, men flere av disse har ikke lagt så stor vekt på verken NS eller tyskernes ideologi. Av disse så kan det nevnes Jacob Carl Lothe, Sigurd Hagen og Hans Peder Akerøy. Hagen og Akerøy var eldre tjenestemenn med over 20 års erfaring i politietaten før de gikk inn i Statspolitiet, men deres dommer i landssvikoppgjøret reflekterer *graden av kollaborasjon*. Hagen fikk en dom på 4 ½ år, mens Akerøy derimot fikk en dom på 9 år som var en av de lengste blant de nordnorske ansatte.

Dette har sammenheng med *motstanden* de ytet under krigen gjennom sitt virke i Statspolitiet. Her kan det for eksempel nevnes hva rettsbøkene har antydnet: om Hagen påpekes det at han i en rekke tilfeller har motstrebende etterfulgt ordre, og forsøkt å formilde straffen mot arresterte og gisler, ikke tatt noe personlig initiativ, en rekke vitner inkludert arrestere har uttalt seg positivt om han og han har utført ordre som han var imot av frykt for å selv bli straffet.⁴⁵⁴ For Akerøys del påpekes det også i retten at han har fulgt ordre og aldri tatt selvstendig initiativ, og han har videreført sin pliktoppfyllelse fra politiet til Statspolitiet og inn i nyordningen, og i likhet med Hagen var passivt medlem av NS og har ikke lagt vekt på den nazistiske ideologi. Akerøy skal ha oppført seg humant og hjelpsomt overfor enkelte jøder og sett mellom fingrene ved ransaking av personer med en viss sosial status.⁴⁵⁵

Det er altså karakteristisk for de to lederne at de ikke har lagt noen vekt på verken NS eller tyskernes ideologi, vært fanebærere fra sin tid i politiet før krigen og inn i okkupasjonen, tatt lite selvstendig initiativ og fulgt ordre fra sine overordnede. Men forskjellen i straffeutmålingen er som sagt *graden av kollaborasjon og motstand*. Det er åpenbart at Hagen

⁴⁵³ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, dok. 112: avhør Akerøy og Per Danielsen, side 1-6..

⁴⁵⁴ RA: Landssvikarkivet, Troms politikammer: dom 23/52, dok. 76: rettsbok, upaginert.

⁴⁵⁵ RA, Landssvikarkivet, Narvik politikammer: Anr. 3/45, rettsbok fra landssviksak mot H.P. Akerøy, side 5-13.

i større utstrekning har forsøkt å hjelpe arresterte og motarbeide tyskerne, enn hva tilfellet var for Akerøy som har fulgt ordre blindt vitner om en indre svikt. Men det endrer fortsatt ikke det faktum at de frivillig gikk inn i Statspolitiet, og videreførte ordre til sine underordnede som må ha følt det som tvang i like stor grad som dem. Juristen Jacob Lothe fikk en dom på 5 år og skal ha kommet i konflikt både med tyskerne og statspolitetsjef Marthinsen. Han skal ha sabotert sitt arbeide i Statspolitiet, aldri tatt initiativ og vært i forbindelse med hjemmefronten.⁴⁵⁶ En lignende beskrivelse passer nok også for den første lederen i Kirkenes, Gullik Heitmann.

Men kategoriene kan også være flytende. Flere av de ansatte som fikk 2 års tvangsarbeid som dom, dette inkluderer Tore Lein, Terje Lorentsen, Trygve Giæver Pedersen, Kåre Giæver Pedersen og Marthinius Haugland (1 år) har alle opplyst at de gikk inn i NS enten fordi de mente at veien til frihet gikk gjennom NS eller fordi de sympatiserte med programmet til NS. Men det faktum at de alle fikk lave dommer viser at de i arbeide tok lite selvstendig initiativ til tross for at de sto for en ideologisk kollaborasjon. Trolig har de heller handlet etter tvang (ordre) fra tyskerne eller sine overordnede, eller handlet etter gruppepress fra kolleger. I tillegg så kan man anta at enkelte har gått inn i Statspolitiet som en del av en *interessemaksimerende kollaborasjon* enten fordi de manglet arbeid eller fordi Statspolitiet kunne tilby bedre lønnsvilkår. Dette er en passende beskrivelse for Viktor Emanuel Larsen (12 år dom) som begynte i dekkfirmaet til Abwehr grunnet jobbangel, som igjen førte han til Statspolitiet. Det som antageligvis har hatt mest å si er graden av *motstand*, hvor villig de har vært til å gjennomføre ordre og se mellom fingrene har nok blitt reflektert gjennom lenden av dommen de fikk tildelt, slik som tilfellet var med Akerøy og Hagen som fikk svært forskjellige dommer.

Til tross for at de av ulike årsaker og motiver valgte å samarbeide og yte motstand med okkupantene, så fikk de fleste fengselsdommer og en god del ganske strenge dommer. Dette er fordi de samarbeidet med okkupasjonsstyret, og utførte særskilte arbeidsoppgaver som bidro til nazifiseringen gjennom arrestasjoner av politiske motstandere. Statspolitiet var et politisk politi og kjernen i den norske delen av det nazistiske undertrykkelsesapparatet, hvilke de ansatte bidro til gjennom *kollaborasjon* i ulike former.

Som avdeling skilte de tre nordligste avdelingene seg fra for eksempel Bergensavdelingen på grunn av den ekstraordinære geografiske og sikkerhetspolitiske posisjonen. De lå tett ved tre

⁴⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: Dnr. 985, rettsbok fra landssviksak mot Jacob Carl Lothe.

grenseområdet og spesielt farlig var den russiske agenter hvor norske agenter truet tyskerne. Derfor ble agentvirksomhet ikke bare for Det tyske sikkerhetspolitiet viktig, men også for Abwehr for å bedrive kontraspionasje og særlig Statspolitiets ansatte var viktig for denne virksomheten da de kjente folket og geografien i området. De tre nordligste avdelingene samvirket som en enhet under ledelse av administrasjonen i Tromsø, og igjen som følge av geografien i nord var samarbeidet med det norske Grensepolitiet viktig. Grensepolitiet var en underavdeling av Statspolitiet, og dette ble uttrykt sterkt i Narvik og Tromsø hvor lederne ga ordre og samarbeidet tett med sine underordnede i Grepo for å stanse flyktninger.

Statspolitilederne i nord var viktig i etableringen av Grensepolitiet, og sørget for at stasjoner ble plassert i området hvor tyskerne ikke var tilstede, slik at de ble avlastet og kunne mer effektivt stanse flyktningstrømmer. Det var nettopp samarbeidet med organisasjoner som Abwehr og Grepo som ble viktig og karakteristisk for de nordligste avdelingene grunnet grensesituasjonen, hvilket ikke var tilfelle i Bergen.

Statspolitistef Karl A. Marthinsen uttrykte at et intimt samarbeid med Det tyske sikkerhetspolitiet var viktig, og denne anmodningen har avdelingene i nord fulgt. Olga Edith Bjørklund som var tolk og funksjonær hos Det tyske sikkerhetspolitiets kontor i Kirkenes mente blant annet at: «Stapo må altså kunne betraktes som en underavdeling av Sipo.»⁴⁵⁷ Det ble altså ført et tett samarbeid med Det tyske sikkerhetspolitiet i Nord-Norge, og særlig bevitner kildematerialet i Narvik og Kirkenes at dette var tilfellet. Selv om Marthinsen kun anmodet Statspolitiet å samarbeide tett med Sipo, så ble det altså etablert en forbindelse med Wehrmacht-organisasjonen Abwehr.

Antall tilfeller av vold og tortur var også lavt i nord, og trolig den laveste i hele Norge. Det var hovedsakelig tyskerne som sto for volds- og torturbruken i Nord-Norge. Deres samarbeidspartnere i Statspolitiet virker ikke å ha blitt særlig inspirert av deres metoder under avhør. Statspolitiet var en del av det nazistiske undertrykkelsesapparatet på norsk side under krigen, og sterkest ble kanskje dette uttrykt under jødeaksjonen i 1942, hvor Statspolitiet arresterte jødene og likviderte alt av deres eiendeler. I det påfølgende rettsoppgjøret etter krigen så ble Statspolitiet aldri ansvarliggjort for deres rolle under jødeforfølgelsene i Nord-Norge.

⁴⁵⁷ RA, Landssvikarkivet, Sør-Varanger politikammer, anr. 129, dok. 37, avhør av Olga Edith Bjørklund. Sivert Haugejorden side 96.

Kilder

Riksarkivet

Senja politikammer

SATØ/SATO-106 – Senja politikammer: serie A0e, eske 51, mappe 7 – *Saker fra Statspolitiet i Tromsø*

Landssvikarkivet

Gunnar Killi: Bergen politikammer: dom 590

Leiv Ellila: Kristiansand politikammer: Anr. 76/45

Hans Peder Akerøy: Narvik politikammer: Anr. 3/45

Jacob Carl Lothe: Oslo politikammer: Dnr. 985

Helge Nyfeldt Wiig: Oslo politikammer: Dnr. 3536

Per Mortensen: Troms politikammer: dom 14/51

Sigurd Hagen: Troms politikammer: dom 23/52

Ottar Vik: Troms politikammer: Dom 27/50

Asmund Melkstavik: Troms politikammer: dom 2/52

Knut Henrik Tøsse Voigt: Troms politikammer: dom 1a/52

Tore Holmen Lein: Troms politikammer, dom 11/50

Terje Lorentsen: Troms politikammer, dom 25/50

Trygve Giæver Pedersen: Troms politikammer, dom 26/50

Hilmar Isaksen: Troms politikammer, dom 26/51

Kåre Giæver Pedersen: Troms politikammer, dom 31/52

Marthinius Haugland: Senja politikammer: Dnr. 17/45

Arnold Harr: Sør-Varanger politikammer, anr. 113

Trygve Dørum: Sør-Varanger politikammer: Anr. 117

Viktor Emanuel Larsen: Sør-Varanger politikammer, Anr. 129

Thoralf Gjærde: Sør-Varanger politikammer: Anr. 131

Harald Alf Tørseth: Sør-Varanger politikammer: Anr. 173

Aviser:

Finnmarken fra 28. februar 1949.

Fremover, fredag 21. juni 1946.

Nordlandsposten fra 19. januar 1946.

Nordlys fra 13. oktober 1946.

Litteraturliste

Andenæs, Johs, *Det vanskelige oppgjøret*, Oslo, 3. opplag, 1998.

Broberg, Henrik, *Da byen ble stille*, Tromsø, 2014.

Fagertun, Fredrik, *Holocaust i nord: Jødeaksjonene i Nord-Norge 1940-1943*, Tromsø, framlegg på forskerseminar 28.1.2020 (utkast til kapittel i bokverket «Den andre verdenskrigen i nord»).

Fagertun, Fredrik, upublisert manus, «*Flyktningetrafikken fra Nord-Norge til Sverige*», 2020.

Haugejorden, Sivert, «*Virkelige kjempere*»: *Statspolitiets Bergensavdeling 1941-1945*, masteroppgave i historie, Oslo, 2016.

Johansen, Per Ole, "Rettsoppgjøret med statspolitiet" i *På siden av rettsoppgjøret*, red: Per Ole Johansen, Oslo, 2006.

Johansen, Per Ole, *Samfunnets pansrede neve. Statspoliti og ekstraordinær overvåkning 1918-1941*, Oslo, 1989.

Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*, Oslo, 2007.

Lyngstad, Torleif, *Veien til Sverige: Om flukt fra Nord-Troms og Finnmark til Sverige under andre verdenskrig*, 2015.

Mork, Gunhild, *Jødeaksjonene i Tromsø: Planlegging og gjennomføring*, masteroppgave i historie ved lektorutdanninga, Tromsø, 2015.

NOU 2017:9, *Politi og bevæpning – Legalitet, nødvendighet, forholdsmessighet og ansvarlighet*, kap. 4 Politihistorie.

Nøkleby, Berit, *Gestapo: Tysk politi i Norge 1940-45*, Oslo, 2003.

Nøkleby, Berit, *Politigeneral og hirdsjef: Karl A. Marthinsen*. Oslo, 2010.

Pryser, Tore, *Tyske hemmelige tjenester i Norden: Spionsaker og aktører 1930-1950*, 2012.

Refseth, Jo, *Politiets fortidsbearbeidelse: Okkupasjonshistorien i det norske politiets egne framstillinger 1945-2015*, masteroppgave i historie, Oslo, 2016.

Ringdal, Nils Johan, *Mellom barken og veden: Politiet under okkupasjonen*. 1987.

Selliaas, Arnt-Erik, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste” i *Krig og moral: kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig*, red: Hannu Takala og Henrik Tham, Oslo, 1987.

Simonsen, Braut Kjetil, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand: En analyse av Politidepartementet og Forsyningsdepartementet (Næringsdepartementet), 25. september 1940 – 8. mai 1945*. Avhandling for ph.d 2016.

Sørli, Sigurd, *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941-1945*, doktorgradsavhandling, 2015.

Veum, Eirik, *Nådeløse nordmenn: Statspolitiet 1941-1945*.